xx vek

Žorž Munen

lingvistika i filozofija

biqz

Žorž Munen

LINGVISTIKA I FILOZOFIJA

Prevela sa francuskog

NADA PERIŠIĆ-POPOVIĆ

BEOGRADSKI IZDAVAČKO-GRAFIČKI ZAVOD
1981.

Naslov originala
Georges Mounin: LINGUISTIQUE ET PHILOSOPHIE

Žorž Munen je profesor opšte lingvistike na fakultetu u Eks An Provansu. Istakao se radovima iz oblasti istorije lingvistike, semantike, semiologije, poetike i teorije prevođenja. Njegove najpoznatije knjige su *Les problèmes théoriques de la traduction (»Teorijski problemi prevođenja«)*, 1963, *Histoire de la linguistique (»Istorija lingvistike«)*, 1967, *La Communication poétique* (»Poetsko opštenje«), 1969, *Introduction à la Sémiologie* (»Uvod u semiologiju«), 1970, *Linguistique du XX siècle* (»Lingvistika XX veka«) 1972. i *Linguistique et philosophie* (»Lingvistika i filozofija«) 1975.

Recenzent
NADA PERIŠIĆ-POPOVIĆ

Korice
IVAN MESNER

UVOD

Od jednog lingviste zacelo se ne bi očekivalo da bude toliko nesmotren i da filozofima ili početnicima u filozofiji govori o jeziku. Jer, lingvistika se konstituisala i na račun onoga što je sto pedeset, odnosno pedeset godina bila filozofija jezika, i na račun onoga što je tada bila gramatika. Takvo polazište stvorilo je neku vrstu nagodbe. Kod lingvista gotovo uvek postoji nepoverenje prema filozofiji — sve do nedavno filozofi pak nisu pokazivali interesovanje za rezultate koje je posle 1930. postigla lingvistika. Iako je takva situacija imala svoje istorijske razloge, ona nije dobra.

Danas nam izgleda da je ta nesmotrenost potrebna i lingvistima i filozofima. S jedne strane, lingvistika je dostigla takav nivo stručnosti, odnosno naučnosti, da se više ne može umovati o jeziku kao pre pedeset godina, na osnovu introspekcije, zdravog razuma ili samo filozofske literature. S druge strane, nema sumnje da bi filozofija, ili izvesne grane filozofije, mogle da sudeluju u izgrađivanju lingvistike tako što bi najpre razmotrile njenu epistemologiju, njene postulate, metode. (Ali današnja filozofija potpuno je zaokupljena time da nadoknadi svoje zaostajanje i više teži da se što pre domogne lingvistike nego da je preispi-

tuje: nisu, na primer, filozofi doveli u pitanje upotrebu merila jednostavnosti kod Čomskog.)

Pisac ove knjige nema nameru da se nadmeće sa filozofima u njihovoj oblasti (specifična oblast jezičkih problema); priznajemo da nam je namera da ih primamimo na vlastito tlo, na tlo onoga što današnja lingvistika misli, veruje i kaže o jeziku. Čitalac dakle neće ovde naći ništa što bi mu omogućilo da se u ime lingvistike opredeljuje između filozofijâ jezika; niti će saznati da li je Karnap, dokazujući da su izvesni (metafizički) iskazi besmisleni, bio više u pravu nego Osten; ni da li je opravdana odluka Huserla i Merlo Pontija da ispituju jezik u odnosu na prisustvo stvarnosti u diskursu, itd.

Kao što smo već rekli, ovaj stav je posledica ubeđenja da se bez temeljne lingvističke obaveštenosti ne može više govoriti na filozofski način o jeziku — trebalo bi čak ići dotle i reći: bez temeljne lingvističke kulture. Minimum koji se danas može očekivati od filozofa jeste da, ako se već poziva na lingvističke doktrine ili pojmove — da doktrine tačno shvati i pojmove pravilno upotrebljava. To nije uvek slučaj, čak ni kod onih najboljih koje ovde navodimo da bismo dokazali da naši zahtevi niukoliko nisu vid sistematskog potcenjivanja.

Pol Riker, koji je veoma dobro obavešten, piše, na primer, u tekstu »Jezik«, u *Encyclopaedia Universalis,* da je Sosir »na kraju usvojio stoičko shvatanje verbalnog znaka; znak je naime fenomen s dva lica, sačinjen od vidljivog označavajućeg i pojmljivog označenog; na taj način Sosir je is-

ključio odnos znaka prema stvari, koji je izvan domena lingvistike.« To čitanje Sosira je pod uticajem Hjelmslevljevog čitanja, i nije tačno: Sosir bi protestovao pre svega protiv zdravorazumske ideje »koja nam dozvoljava da mislimo da je veza koja spaja ime sa stvari vrlo jednostavna operacija, što je daleko od istine« *(Opšta lingvistika,* str. 83). Ovaj iskaz, zacelo, ne isključuje stvar iz kružnog puta svoga značenja, već samo ne odobrava jednu pojednostavljenu teoriju o odnosu stvari i znaka. U drugom iskazu Sosir tvrdi da »lingvistički znak ne spaja stvar sa imenom, već pojam sa akustičkom slikom« *(Opšta lingvistika,* str. 83). Posredstvom pojma uspostavljen je, međutim, jezički odnos između stvari i znaka. Sosir zatim predlaže da se *pojam* zameni *označenim (Opšta lingvistika,* str. 84). Njegovi sledbenici imali su muke da otkriju šta je to što je zajedničko i različito kod pojma predmeta i označenog znaka kojim je predstavljen taj predmet. Najzad *(Opšta lingvistika,* str. 140), Sosir daje i treću, konačnu formulaciju: »Kada se ograničavam na asocijaciju akustičke slike i pojma, vršim jednu operaciju koja u izvesnoj meri može biti tačna i dati mi neku ideju o stvarnosti, no ja time ni u kom slučaju ne izražavam lingvističku činjenicu u njenoj suštini i njenoj širini.« Suština lingvističke činjenice sadržana je u Sosirovom pojmu *vrednosti* (jednog znaka), »koja je (vrednost) sazdana jedino od odnosa i razlika sa drugim terminima jezika« *(Opšta lingvistika,* str. 140), pa je »njena najtačnija karakteristika da jeste ono što drugi nisu« (str. 140). Kao što vidimo iz ovog prikaza, Sosir ne odstranjuje

iz lingvistike odnos stvari i znaka: on samo ukazuje na složenost tog odnosa. Čitava današnja lingvistika — koja ne kaže da joj je nedostižan odnos jezika prema stvarnosti (prema stvarima«), nego da svaki jezik razlaže lingvističku realnost na sebi svojstven način — sledi Sosira, odnosno u velikoj meri proizlazi iz samog njegovog učenja.

Ovaj primer, preuzet od filozofa koji je vrstan čitalac, pokazuje da lingvistička dela treba da se primenjuju a ne samo čitaju; i to treba da ih primenjuju baš filozofi, koji s punim pravom žele da se na njih oslanjaju u svojim raspravama i u svojim konstrukcijama.

Začudo, nismo se iznenadili ni kad smo »ulovili« jednog veoma značajnog čitaoca — Luja Altisera. On je, očevidno, zaveden inače pogrešnom Levi-Strosovom upotrebom lingvističkih pojmova, koju je preuzeo iz druge ruke, zapravo pobrkao paradigmatsku organizaciju i sinhronijsku analizu kada piše da »dijahronija predstavlja smenjivanje pojmova u raspoređenom diskursu dokazivanja« (*Lire le Capital* t. I, Paris, Maspero, nouv. éd., 1969). Međutim, tu je potpuno obrnut smisao sintagmatskog ili sintakse, i dijahronije.

Mogli bismo i dalje da nabrajamo primere, sve dok ne sačinimo šaljivu zbirku neke vrste današnjeg lingvističko-filozofskog *heksagonala*[1]. Ali zadatak ovog uvoda nije jeftino podsmevanje upo-

---

[1]) Nemamo srca da navodimo određene besmislene izraze sa prvih dvadesetak strana *Gramatologije* Ž. Deride, niti, na primer, lingvističke bizarnosti na stranama 287—289. ili 244—246. *Anti-Edipa* Ž. Deleza i F. Guatarija — nema sumnje, u svojoj osnovnoj tezi, inteligentnog dela.

trebi novijeg znanja ili loše usvojenog lingvističkog znanja kod današnjih filozofa. Naprotiv, pokušaćemo doista da razaznamo otkuda dolazi nedostatak razumevanja između disciplina, kako bismo tome našli lek, jer bi on bio koristan mladim generacijama filozofa, a po svemu sudeći i lingvistima.

Posle dugogodišnjeg filozofskog razmišljanja o jeziku, otvorenog prema interdisciplinarnim obogaćivanjima, autoru ovih redova izgleda da jedan od bitnih uzroka, ako ne i najbitniji uzrok teškoće u razumevanju proizlazi, bez sumnje, iz nečega što bi se moglo nazvati profesionalnom boleščću filozofske prakse. Filozof, naime, uvek, ili gotovo uvek, operiše sa realnostima koje su drugi stvorili. On je silom prilika gotovo uvek naveden da radi sa apstrakcijama, apstrakcijama apstrakcija — bar onda kada razmišlja o doprinosima nauka. Ali, uvereni smo da nauke na nivou na kome se nalaze u XX veku ne mogu pravilno da upotrebljavaju apstraktne pojmove koje su usvojile a da i same ne ostvaruju apstraktne operacije koje nam omogućavaju da sa realnosti pređemo na naučne apstrakcije predstavljene tim pojmovima. Verovatno se ne može filozofirati o eksperimentalnim naukama, na primer, a ne biti i sam dobar eksperimentator. U svakom slučaju, kada je u pitanju lingvistika, iskustvo je dokazalo da je teško na odgovarajući način govoriti o jeziku na osnovu gotovih apstrakcija koje nudi lingvistika, to jest knjiški. Filozofski razmišljati o jeziku može se jedino ako se upražnjava lingvistička analiza ili, strogo uzevši, ako se podrobno spozna taj tip analize kroz dovoljan broj konkretnih slučajeva.

Otuda ova nevelika knjiga neće biti opšti apstraktni uvod u lingvistiku, niti elementarni priručnik (uostalom, postoji dovoljno dobrih priručnika). Naprotiv, da bismo stekli tačan uvid u lingvistički postupak, želeli smo da čitaoce filozofe upoznamo sa konkretnim lingvističkim problemima koje smo izabrali između najvažnijih problema. Dakle, daleko od toga da se danas pridružuje veoma snažnom horu klevetnika filozofskog učenja, autor bi voleo da ga svrstaju među one koji filozofima predlažu da svoju disciplinu brane dobrim argumentima. Konkretna merodavnost u specifičnim oblastima gde se filozofi suprotstavljaju specijalistima jeste njihov najbolji argument.

Prvi deo

JEZIK I KOMUNIKACIJA

Pojam komunikacije je u epistemološkom smislu najbolji pojam za uvođenje u današnju lingvistiku, koja jezik (prirodni jezik: arapski, bantu, baskijski jezik, itd.) definiše kao »instrument komunikacije«, a ne više kao »izraz mišljenja« — i to ne zato da bi se polemički suprotstavljala filozofiji, već zato što komunikacija objašnjava glavne pokretače funkcionisanja i evolucije jezika.

Zakoni mišljenja ne objašnjavaju zašto četiri francuska izgovora (recimo, četiri označavajuća) reči *bewore* (buter) shvatamo tako da upućuju na isto: »masna i uljevita supstancija koja se dobija od vrhnje« — Meridijanac ovo izgovara pomoću titravog dentalnog konsonanta [r], Normandijac uz pomoć titravog resičnog (R), Parižanin pomoću frikativnog zvučnog zadnjonepčanog (ʁ) ili Alžirac pomoću muklog (x). Ova četiri glasa samo su četiri varijante istog francuskog fonema (r), jer se pomoću njih ne komuniciraju četiri različita označena čija bi se označavajuća razlikovala samo na osnovu tog glasa. Nasuprot tome, prvi i drugi glas (r) i (R) jesu dva fonema u arapskom jeziku, jer se, zahvaljujući njihovoj artikulatornoj i auditivnoj razlici, koja u francuskom nema distinktivnu funkciju, u arapskom razlikuju parovi reči, inače slični, tipa (šaraf) »uzvišenost« i (šaRaf)

»strast«[2]; isto tako, drugi i četvrti glas (R) i (x) jesu dva fonema u nemačkom, jer obezbeđuju različitu komunikaciju parova kao *Ware* (*vaRə*) »roba« i *Wache* (vaxə) »bdenje«. Fonološki zakoni komunikacije, a ne zakoni mišljenja, objašnjavaju, na planu dijahronije, zašto je *mansionem* postalo *maison* na francuskom, *mohon* na valonskom, *moison* na pikarskom (i čak u izvesnim kontekstima), *maihon* na berišenskom, itd; ili zašto je *hopital* postalo *hosto*, itd.

Isticanje pojma komunikacije odvelo je lingvistiku naučnom ustanovljavanju drugih instrumenata komunikacije (ljudskih ili možda životinjskih), koji se razlikuju od prirodnih jezika — i nije legitimno, pre nego što se uoči ova razlika, *a priori* nazivati ih instrumentima jezika, mada je, po staroj navici, filozofija to uvek činila (kao što, po navici, nenaučno nazivamo *slepim mišem* životinju koja nije ni slepa ni miš, koju zoolozi, uostalom, ne svrstavaju među glodare, nego među keiroptere).

Da bi istakli specifičnost prirodnih jezika (jezika u pravom smislu reči), lingvisti razlikuju lingvistiku — naučno proučavanje prirodnih jezika i jezika uopšte [langage] — od semiologije — naučnog proučavanja instrumenata (ili sistema, ili sredstava) komunikacije različitih od prirodnih jezika[3]. U pitanju nije leksikografsko čistunstvo,

[2]) Izvesni lingvisti u (R) iz (saRaf) vide nepčani spirant zvučni koji transkribuju (ʁ) pre nego rəsični nepčani.

[3]) Vidi G. Mounin, *Introduction à la sémiologie*, Paris, Ed. de Minuit, 1970.

već epistemološki razlog: sve dok se to ne dokaže, ne možemo biti sigurni da ovi semiološki sistemi imaju strukture izomorfne strukturama jezika u užem smislu. Ako bismo, poput tradicionalne filozofije, tvrdili da su ovi instrumenti kamunikacije (film, slikarstvo, muzika, matematika, »jezici mašina«, »jezici programiranja«, igra pčela) *jezici*, ne bismo zapravo bili u stanju da pojmimo i naučno opišemo specifičnost ovih instrumenata komunikacije — to jest da najpre utvrdimo da li su oni odista instrumenti jedne komunikacije.

Zbog toga pet tekstova koji slede naročito ističu probleme: kako jasno razlikovati komunikaciju od onoga što ona nije (prenos, kruženje, predavanje, razmena, ritualno ili estetsko učestvovanje, psihološka projekcija, zajedništvo, podsticaj, pretvaranje ...?) — ili kako razlikovati različite vrste komunikacije, umesto što pretpostavljamo da je problem rešen ako kažemo da su to jezici?

I

JEZIK I KOMUNIKACIJA

1. Kada jedna nauka postigne uspehe, gotovo uvek je opsedaju druge nauke, da bi, više ili manje legitimno, preuzele njena načela ili metode, njene pojmove ili tehnike. Lineova slava i slava njegovog *Sistema prirode* izazvale su poplavu sistema i sistematika. Svi mogući komparativizmi izvode se iz Kivijeovih rekonstrukcija, gde se paleontologija temelji na komparativnoj anatomiji. Svaka epoha odista veruje da je zaštićena od onoga što smatra dečijom bolešću isključivo svojstvenom prethodnim epohama. Bilo bi, međutim, dovoljno da razmotrimo naš savremeni naučni život na osnovu modela koji je dao Serž Moskovići [Serge Moscovici] u delu *Psihoanaliza, njena slika i njena publika* [*La psychanalyse, son image et son public*],[4] pa da se uverimo u suprotno. Staloženo razmatranje načina na koji su upotrebljene i još se upotrebljavaju reči *kibernetika, informacija, struktura* i *označavajuće,* na primer, osim što nam nudi zbirku naučnih gluposti preko potrebnu mentalnoj higijeni svakog od nas — uveriće nas da naše doba nije pošteđeno modnih pustošenja ni u svetu nauke; i mi izvesne reči nauke upotrebljavamo kvazimagijski, odnosno čisto književno.

---

[4]) Presses Universitaires de France, 1961.

Komunikacija je upravo jedna od tih reči. Lingvisti ne tvrde da ta reč, niti pojam koji se za nju vezuje, pripada isključivo njima. Međutim, pošto je to centralni pojam u strukturalnim lingvistikama, osobito kada su one i funkcionalne, lingvisti su osetljivi ne samo na opasnosti koje stvara uvođenje tradicionalne filozofske sinonimije između jezika uopšte [langage] (koja pokriva skup sredstava komunikacije) i ljudskih prirodnih jezika [langues], već su skloni da neumorno upozoravaju da se, po definiciji, nikada ne može postaviti apsolutna sinonimija *jezika uopšte* [langage] i *komunikacije*. Štaviše, oni su veoma oprezni u odnosu na polisemiju same reči komunikacija. Pošto pojam koji pokriva ova reč očigledno budi nade na mnogim poljima, njime treba uvek pažljivo rukovati. I ako širimo opseg upotrebe pojma (govoreći o komunikaciji na nivou desoksiribonukleinske kiseline, na primer), moramo biti sigurni da nismo promenili njegovo značenje. To jest, ne smemo tvrditi, umesto da to najpre na ovom novom polju dokažemo, da se sva funkcionalna i strukturalna svojstva *iskaza* koja omogućavaju lingvističku komunikaciju mogu primeniti na biološke operacije čiji je pokretač ta kiselina. Sve dok smo u tome nesigurni, ostajemo na polju metafore, možda deskriptivne, mada verujemo da smo u oblasti naučnog objašnjenja.[5]

---

[5]) Vidi: G. Mounin, »Pojam koda u lingvistici«, u *Linguistique contemporaine, Hommage à Eric Buyssens,* Ed. l'Institut de Sociologie, Université Libre de Bruxelles, 1970, str. 141—149.

2. Ističući da je osnovna funkcija jezika njegova komunikativna funkcija, lingvisti su postali svesni značaja ovog pojma. Naime, ova funkcija daje merilo pomoću koga se mogu izdvojiti lingvistički *pertinentne* strukture jednog iskaza; ona, isto tako, što je više puta pokazao Martine, garantuje integritet strukture svakog jezika i upravlja ritmom adaptacije jezika promenljivim potrebama zajednice.[6] Zato što iskaz »regarde la boule« ne upućuje na isto nelingvističko iskustvo koje saopštavamo iskazom »regarde la malle«, *boulle* i *malle* su dve različite značenjske funkcionalne jedinice u kodu francuskog jezika koje implikuju izbore svaki put vezane za različito iskustvo koje želimo da saopštimo. Pošto »regarde la mule« ne upućuje na isto nelingvističko iskustvo kao »regarde la mure«, (l) i (r) su, u francuskom jeziku, dva komunikativna izbora, dve *funkcionalne* distinktivne jedinice ili fonemi; dok u sango jeziku, *solo* i *soro* nisu dve različite komunikacione jedinice, već jedna ista: u »orphelin« (l) i (r) su dve nefunkcionalne, nedistinktivne varijante istog fonema, koje možemo obeležavati bez razlike sa (l) ili (r), prema tome da li smatramo da je jedna ili druga realizacija češća. Uzimanje u obzir komunikativne funkcije jezika inherentno je opisu njegove strukture. To se obično naziva »obraćanje smislu« i neizbežno je u deskriptivnoj lingvistici, bez obzira na doktrinu.

[6]) Vidi naročito: *La linguistique synchronique,* P. U. F., 1970, str. 17—40 i posebno str. 34; *Economie des changements phonétiques,* Berne, Francke, 1955, str. 157.

Za lingvistu — a sada i za semiologa — osnovni postupak vezuje se za jasno razlikovanje pojava koje ispoljavaju nameru da se opšti (one pripadaju semiologiji) od svih ostalih koje tu nameru ne ispoljavaju.[7] Postoji dakle, s jedne strane, svet pokazatelja (indice) — »pojave neposredno opažljive, kaže Prieto, koje nam ukazuju na nešto drugo«[8] — svet signala, s druge strane, svet »veštačkih pokazatelja«, kaže Prieto, to jest pojava »koje nam pružaju obaveštenje i koje su izričito zato stvorene«[9]. (Bojsans je govorio oko 1943: »Da bi jedna opažljiva pojava bila signal, potrebno je da je najpre napravljena s namerom da služi kao pokazatelj«.)[10] Ova distinkcija je metodološki kapitalna; ona onemogućava da se semiologija komunikacije *a priori* poistoveti s onim što će sâm Prieto kasnije, možda neoprezno, nazvati semiologijom značenja, odnosno sa naučnim proučavanjem pojava bez obzira na njihovu prirodu. Izjednačiti na početku ove dve »semiologije« značilo bi tvrditi da su sva svojstva signala istovremeno i svojstva pokazatelja — to jest da je nauka jezik, ili da je jezik nauka. Na taj način vratili bismo se starom apriornom poistovećivanju logike i

---

[7]) Eric Buyssens, *La communication et l'articulation linguistique,* Presses Universitaires de France, 1967 (Ier éd., 1943), str. 12—26.

[8]) *Le langage,* »Encyclopédie de la Pléiade«, N. R. F. 1968, 2e éd., 1972, str. 95.

[9]) *Messages et signaux,* Presses Universitaires de France, str. 19, n. I.

[10]) Luis Prieto, *Le langage,* »Encyclopédie de la Pléiade«, str. 96.

jezika, odnosno metafizičkom univerzalnom izomorfizmu. Trebalo bi, u svakom posebnom slučaju, dokazati da ono što zovemo *prirodni jezik* [langage naturel] i *jezik činjenica* [langages des faits] (pas maše repom, jer je zadovoljan; mahovina na panjevima otkriva nam gde je sever; živa se penje u termometru, jer raste temperatura, itd.) funkcioniše kao neki ljudski prirodni jezik (langue). Nije poželjno da tumačenje pokazatelja odmah obeležavamo istom reči koja denotira razumevanje signala. Ta »semiologija pokazatelja« (ili semiologija značenja bez komunikacije u užem smislu reči) jeste *de facto* naučni metod. Ako postoji delimični ili potpuni izomorfizam ovih dvaju tipova operacija, to treba dokazati a ne jednostavno samo tvrditi. Prieto to ne tvrdi, ali on neoprezno dopušta da se tako nešto nasluti.[11] To je ono bitno na šta lingvista može i mora da upozori sve one koji nastoje da preuzmu lingvistički model i da ga primene na neko drugo polje društvenih nauka.

Izvesno je da metodološki rez između komunikacije i svega što ona nije ne rešava sve probleme. On ne rešava ni one probleme koje rađa višeznačnost reči *komunikacija*. Lingvista je samo vrlo svestan činjenice da bi — kada se govori o železničkoj ili radiofonskoj, pozorišnoj, muzičkoj ili slikarskoj komunikaciji, ili kada Levi-Stros piše da »pravila braka i srodstva služe da obezbede komunikaciju

---

[11]) Prieto, *Le langage*, str. 94. On će možda to dokazati, kao što se to da nasluti u uvodu u *Messages et signaux* (Presses Universitaires de France, 1966, 1972, str. 5—10).

žena između grupa, kao što ekonomska pravila služe da obezbede komunikaciju dobara i usluga, a lingvistička pravila komunikaciju poruka«[12] — bilo razborito ustanoviti da li ista reč uvek znači isti naučno definisan pojam. Kada lingvista, na primer, govori o lingvističkoj komunikaciji (tako je i nastala specifičnost ove reči), on uvek ima u vidu operaciju koja sadrži, s jedne strane, svojstvo međusobnog razumevanja [intercomprehension] koje može da se proveri u praksi[13], svaki put kada je to apsolutno neophodno; i, s druge strane, svojstvo naizmeničnosti koje omogućava govorniku da postane slušalac, i slušaocu da postane govornik — u pitanju je bitno svojstvo, koje je teško bez igre reči naći u izvesnim drugim »komunikacijama« koje smo upravo pominjali.

Lingvisti poput Bojsansa ili Prietoa, kao i njihovi sledbenici, ne uljuljkuju se ipak u lažnom osećanju sigurnosti u vezi sa prethodno rečenim. Oni dobro znaju da neće uvek biti lako naučno dokazati postojanje »namere da se opšti«. Prieto tvrdi da je, da bismo bili sigurni da postoji komunikacija, »neophodno i dovoljno (...) da primalac bude svestan namere pošiljaoca da mu prenese

---

[12]) *Anthropologie structurale*, Plon, 1958, str. 95. V., širu diskusiju, G. Mounin, *Introduction à la sémiologie*, Ed. de Minuit, 1970, str. 195—217.

[13]) Krajnji dokaz međusobnog razumevanja u komunikaciji može i mora uvek da bude praksa. Dokaz da jezik komunicira, govorio je Blumfild, jeste to što možemo da pošaljemo nekog na adresu gde on nikada nije bio. Prirodno, ustanovljenje tog dokaza, ako želimo da ga iznesemo, moralo bi da bude dugo.

određenu poruku«.[14] Na koji su to način, pita se Prieto, signali uređeni da primalac na osnovu njih može da shvati nameru pošiljaoca da mu prenese poruku? Odgovor je odista jednostavan: signal, samim tim što je stvoren, ukazuje primaocu na takvu nameru pošiljaoca.«[15] Ovaj odgovor, sadržan u definiciji pojma signala kao »veštačkog pokazatelja«, upućuje nas na društveno učenje kodova komunikacije, koji se kao takvi prepoznaju i prenose u određenoj kulturi. Ali on se ne dotiče otkrića same prirode »komunikacije« u svim onim oblastima gde je ona problem, u oblastima gde Bojsans u stvari dovodi u pitanje njeno postojanje: postoji li zapravo prava komunikacija, komunikacija lingvističkog tipa u pozorištu, na filmu, u slikarstvu i svim likovnim umetnostima, u muzici, u svim pojavama mode kod nameštaja, odeće[16], itd., u poeziji i umetnosti uopšte? Mislim da svaka semiologija, posebno semiologija umetnosti, bilo o kojim umetnostima da je reč, koja štedi na toj brizi i na tom temeljnom dokazivanju gradi kule u vazduhu. Možemo smatrati da je odlučujući korak pređen na polju životinjske komunikacije — na jednom odista različitom polju ali na kojem se postavlja isti problem: umesto da smatra i da tvrdi da životinje, bez daljnjeg, komuniciraju, ili čak da neoprezno govori o životinjskom jeziku — što je činio još Friš [Frish] — jedan Haldan [Haldane] istražuje hipotezu po

14) *Messages et signaux,* str. 10—11; v. takođe str. 15.
15) *Ibid.*
16) Buyssens, *op. cit.,* str. 23—26.

kojoj bi »životinjska komunikacija« funkcionisala ne kao jezik već kao ritualni dodir i ritualno učestvovanje;[17] dok istraživač poput Konrada Lorenca ističe da »životinje (...) ne poseduju jezik u užem smislu reči« i da čak najčešće životinja »nema nikako svesnu nameru da utiče na pripadnika iste vrste«. Nisu lingvisti merodavni da procenjuju valjanost dokaza; međutim semiolog smatra da će se ova valjanost temeljiti na merilima koja odgovaraju opoziciji između oznake i signala, urođenog i naučenog ponašanja, između stimulusa i označavajućeg s jedne strane i reakcije i označenog s druge strane koji su zamišljeni kao duboko različiti.[18]

3. Bilo bi ispravno obavestiti istražive u različitim društvenim naukama da sada postoje pokušaji da se ova temeljna doktrirna — što je prirodno kada jedna hipoteza postane doktrina — dovede u pitanje. Ovi pokušaji se javljaju u vidu kritika definicije jezika kao istrumenta komunikacije. Kritike uvek imaju u vidu upotrebu pojmova *oruđe* ili *instrument* a nikada upotrebu pojma komunikacije. Možemo dakle da pređemo preko njih, i da smatramo da su definiciju usvojili čak i oni koji kao da poriču njenu pertinentnost. Nije nekorisno pobliže analizirati ove kritičke pristupe. Prvi je Benvenistov. On je dugo bio jedini koji je dovodio u pitanje ono što smatra metaforom, po-

[17]) »Ljudski ritual i životinjska komunikacija«, u *Diogène*, 4, 1953, pp. 77—93.

[18]) *Il parlait avec les mammifères, les oiseaux et les poissons*, Flammarion, 1968, str. 109—128.

gubnom za određenje prirode jezika. Upotrebi ove metafore Benvenist je prigovarao pre svega to što »govoriti o sredstvu« znači suprotstaviti čoveka prirodi, »dok je jezik u čovekovoj prirodi, i nije ga čovek stvorio« — to je idealističko, ineističko, nedokazano, nedokazivo tvrđenje. Benvenist još primećuje da »nematerijalna priroda« jezika ne dozvoljava izjednačavanje jezika sa oruđem; međutim, postoje sasvim nematerijalna oruđa: takve su, recimo, sve formule primenjene matematike, počev od trojnog pravila. »Artikulisani raspored« jezika takođe nije prigovor: ima li šta artikulisanije, to jest struktuiranije, od instrumenta koji se naziva mehanička lopata? Ni to »što jezik ima sadržaj«[19] ne treba da nas zbunjuje: funkcija čitave jedne ovako široko shvaćene klase instrumenata jeste zapravo u tome da su nečiji sadržaji. (»Simboličko funkcionisanje« jezika nagoveštava upravo tu istu ideju: znak ili lingvistički iskaz jeste perceptivna forma i upućuje na sadržaje koji se ne opažaju direktno, ma kakvo da je određenje termina sadržaj.) Čak i ako se usvoje ove primedbe, mada su i one metaforičke koliko i metafora koju pobijaju, one nisu presudne. U kasnijim tekstovima Benvenist, naime, pristaje da ponovo govori o »jeziku kao instrumentu komunikacije« ili o jeziku kao »samom instrumentu intersubjektiv-

---

[19]) »O subjektivnosti u jeziku«, *Journal de psychologie*, 7—9 (1958, str. 257—258).

ne komunikacije«.[20] Onda kada piše da treba biti »nepoverljiv prema poređenju jezika sa instrumentom (...) on, po svemu sudeći, kaže isto što i Martine kada nas upozorava »da su najverovatnije odnosi čoveka i njegovog jezika odveć specifični, te da se jezik ne može hotimice svrstati u širi model određenih funkcija«,[21] navodeći pri tom da »iako metaforičko, imenovanje jezika kao instrumenta komunikacije privlači pažnju na ono što jezik razlikuje od mnogih drugih društvenih institucija«. Lingvisti koji se u analizi funkcionisanja jezika služe komunikacionim merilom uvek su veoma svesni te *sui generis* prirode instrumenta zvanog jezik, kao što to voli da ponavlja Martine. Ni Frederik Fransoa [Frédéric Francois] nije propustio da, sa svoje strane, nedavno preispita taj problem: »Zacelo, piše on, definicija jezika kao instrumenta metaforična je. Najpre stoga što se jezik koristi više nego što se obično koristi jedan instrument, tako da je jedno od svojstava jezika koje ga razlikuje od drugih sistema znakova njegova univerzalna priroda: ne postoji nešto što se ne bi moglo iskazati na bilo kom jeziku. Međutim, »iskazati« ne znači učiniti »sasvim eksplicitnim«, pa ova univerzalnost može katkad da košta, tako da je bolje, imajući u vidu taj naučni cilj, koristiti se sistemom

---

[20]) Vidi »Nivoi lingvističke analize«, u *Les Actes du IX*[e] C. I. L., Harvard, 1962; ili *Coup d'oeil sur le développement de la linguistique,* Institut de France, séance du 23 novembre 1962.

[21]) *Eléments de linguistique générale,* Armand Colin, str. 8—9.

stvorenim *ad hoc*. Zatim, ne raspolažemo jezikom kao što se smatra da raspolažemo jednim instrumentom. Najzad, budući da je prvi jezik naučen u ranoj mladosti, kad i određena organizacija realnog, pitamo se da li ne treba sliku deformišućih naočara pretpostaviti slici jednostavnog instrumenta. Ostaje, međutim, da nam ova metafora pomogne da shvatimo značajna svojstva jezika uopšte.« Pošto je gotovo na čitavoj jednoj strani izložio ova značajna svojstva, Fransoa zaključuje da »tvrditi da je jezik društveni instrument komunikacije, znači takođe tvrditi da, bez obzira na to koliko su značajne pojedinačne upotrebe jezika, one ne govore o načinu na koji je organizovan jedan jezik«.[22] Najzanimljivije u toj raspri jeste otkriće da je značajan teorijski doprinos, na neočekivani način, došao od Staljina i/ili sovjetskih lingvista, koji su najverovatnije bili njegovi savetnici tokom čuvenog sukoba završenog uklanjanjem tiranije Marovih teorija. Staljinovo uporno dokazivanje da se jezik ne može posmatrati ni kao superstruktura (kulturni proizvod određen izvesnim tipom društvene strukture), ni kao infrastrukturu (jednostavno oruđe ili instrument, poput ostalih sredstava proizvodnje), predstavljalo je originalno razmišljanje, najverovatnije mnogo naprednije nego na Zapadu, o jeziku kao instrumentu komunikacije i o granicama važenja tog načina izlaganja (vidi nje-

[22]) *Le langage*, »Encyclopédie de la Pléiade«, str. 8—9.

gov odgovor Krašenjikovoj u listu »Большевик« 29. juna 1950).[23]

Nedavno su psiholozi predložili da se definicija jezika kao instrumenta komunikacije zameni teorijom jezika kao ljudske aktivnosti. Njihov najuvereniji glasnogovornik u Francuskoj jeste, reklo bi se, Antuan Kilioli [Antoine Culioli]. »Jezik je određena aktivnost«, tvrdi on, i ta je »jezička aktivnost označavajuća: zato što u komunikaciji postoje operacije na oba kraja iskaza, iskazi imaju smisla (složene operacije, jer je svaki pošiljalac istovremeno i primalac, i obrnuto); ali ukoliko se ne vratimo utilitarnom shvatanju jezika kao instrumenta čija bi eksplicitna svrha bila komunikacija između univerzalnih subjekata koji, kao što znamo, poseduju zdrav razum, ne možemo tvrditi da reči imaju smisla. Dakle, može se pokazati da jezik nije spoljašnji u odnosu na subjekt (...), već da je u jednom složenom odnosu spoljašnje — unutrašnje; osim toga, kôdu je potrebna (čak i u njegovom kolektivnom ili pre transindividualnom delu) podloga, on mora dakle nešto da kodira, ali ne mora biti dvoplan, jer kada bi postojala biunivokna korespondencija ne bismo mogli da objasnimo nesporazume, odnosno određenu klasu metafora. Isto tako, shvatanje jezika kao instrumenta odbacuje lapsus zamišljajući ga kao jednostavan promašaj. I sama modulacija diskursa (retorika, stil) rizikuje, prema ovom shvatanju, da postane odelo koje misao navlači na sebe, sjaj pri-

[23]) V. *Les Cahiers du communisme*, n° 8, avgust 1950, str. 13—36, i n° 9, sept. 1950, str. 17—23.

dodat sintaksičkom automatu, iako je, u stvari, sadržana u definiciji samog sistema — jedno od svojstava ljudskog jezika je da može da se prilagođava euklidovskoj aksiomatici *i* poetskoj slici. Jezik, naime, funkcioniše na dva različita nivoa (denotativni/konotativni; spoljnji/unutrašnji; jednosmislen/dvosmislen; kognitivni/zbiljski [afektivni?]; sistem diskretnih znakova / simbolički, to jest analoški sistem).«[24] Treba najpre istaći da se glavna optužba, kao što smo videli, ovde pre odnosi na shvatanje »jezika kao oruđa« ili na »instrumentalnu koncepciju jezika«, nego na komunikativnu funkciju kao merilo. Ono je izloženo na početku i prihvaćeno je, mada je veoma zamagljeno nizom veoma loše hijerarhizovanih problema. Međutim, ne shvatamo dobro čime se na toj strani pojam oruđa ili instrumenta dovodi u pitanje ako ne jednom polemički intoniranom aluzijom na jezik »shvaćen kao instrument čija bi eksplicitna svrha bila komunikacija između univerzalnih subjekata, koji, kao što znamo, poseduju zdrav razum«. Aluzija nije dovoljan razlog, s jedne strane. I, s druge strane, nijedan savremeni lingvista nije predložio taj model apsolutne apstraktne komunikacije između univerzalnih apstraktnih subjekata koji bi bili svemoćni u odnosu na komunikaciju. Naprotiv, upravo svi oni koji su isticali suštinski značaj komunikacionog merila u oblasti lingvistike isticali su i važnost pojma *situacije*, od Blumfilda do Martinea, na primer. I svi bi potpisali Kiliolijevu tvrdnju »da ne postoji teorija o jeziku koja bi

---

[24]) *Cahiers pour l'analyse*, n° leto 1968, str. 108.

poricala uzglobljavanje jezika u situacije«.[25] Tvrditi da je jezik aktivnost a zatim, da bi se dokazala ova teza, tvrditi da »profesor koji govori o životinjama na času prirodnih nauka, seljak koji govori o svojim životinjama, dečak koji se obraća svom meci, psiholog koji govori o psu i papagaju nisu u istoj situaciji u užem značenju tog pojma«;[26] tvrditi, zatim, da je jezik u složenom spoljašnje-unutrašnjem[27] odnosu sa govorećim subjektom (koji nije opisan jasno) — u suštini znači tvrditi na drugi način da jezik ima bezbrojne upotrebe, kao što to kaže Vitgenštajn, ili da ima brojne funkcije, kao što kaže Jakobson. Bojimo se da Kilioli i sâm upada u zamku koju je tako dobro uočio kada piše da se »diskurs (savremenog) lingviste zatvara u igre ponovnog pisanja koje, za razliku od matematike, nisu ni stroge ni plodne«.[28] Sve što se može reći o tom problemu, uz Vitgenštajna ili Jakobsona i Kiliolija, niukoliko ne menja — osim što možda doprinosi nerazumljivosti — činjenicu da je komunikativna funkcija primarna i glavna funkcija jezika; tek polazeći od ovog pojma, i pošto smo ga potpuno iscrpli objašnjavajući lingvističke strukturacije i njihovo funkcionisanje, možemo da proučavamo ostale upotrebe jezika i sve probleme koje one pokreću. Druge društvene nauke, a posebno psihologija, bez sumnje imaju razloga što žele da posmatraju je-

---

25) *Les langues modernes,* 3, 1968, str. 40.
26) *Ibid.,* str. 40.
27) *Cahiers pour l'analyse,* str. 108.
28) *Ibid.,* str. 107.

zik kao složenu aktivnost i što nastoje da mu vrate ostale dimenzije, psihološke, psihopatološke, sociološke, estetske. Međutim, ove upotrebe jezika, i ove jezičke aktivnosti, kako se to kaže, jesu i treba da budu u metodološkom smislu drugostepene: nesporazumi, metafora, lapsus, svekolika poezija — zacelo imaju svoje mesto u jednom podrobnom proučavanju jezika, ali sumnjamo da pripadaju istom nivou kao fonološka i sintaksička deskripcija, na primer. Ništa ne dobijamo ako u ime jezika, shvaćenog kao totalna aktivnost, ponovo uspostavimo nered kojim je u metodološkom i teorijskom smislu bilo određeno filozofsko i psihološko ili estetsko proučavanje jezika pre 1920, pa čak i pre 1930. i 1940. godine; tog nereda teško smo se oslobodili. Spor oko reči *oruđe* primenjene na jezik jeste lažan spor; osporavan ili ne, pojam komunikacione funkcije jezika ima, i sačuvaće možda još dugo, svu svoju teorijsku efikasnost. On lingvistima omogućava, u onoj meri u kojoj se njime koriste, da neumorno upozoravaju da sve nije komunikacija i da, pre nego što se na dato polje primene načela i metodi izvedeni iz komunikacije lingvističkog tipa, neophodno treba dokazati da postoji komunikacija u lingvističkom značenju termina (ili semiološkom). Pokazatelji u tom smislu ne komuniciraju sa onima koji ih interpretiraju. I teorija tumačenja pokazatelja ili simptoma ne može se zvati semiologija bez ozbiljnih epistemoloških rizika. To su ipak pokazali zanimljivi radovi Rolana Barta ili čak izvesnih psihoanalitičara: uvek se tvrdi da postoji specifično lingvistička komunikacija između

»pošiljaoca« jednog pokazatelja ili simptoma (na primer, neko odelo, neki san) i »primaoca« tog pokazatelja, dok je pravi odnos koji bi izvesno bilo uzbudljivo otkriti, bez sumnje duboko (odnosno sasvim) različit.

4. U svakom ozbiljnom naučnom proučavanju koje želi da se koristi pojmom komunikacije (ne pitajući se najpre da li je to što proučavamo jezik) moramo na prvom mestu da se uverimo da ne proučavamo prenos (transport) — jer se u francuskom jeziku i prenošenja nazivaju sredstvima komunikacije. Takođe moramo da utvrdimo da nije u pitanju čista pojava predavanja (transmission) (pokazatelji, signali ili znaci). Kod predavanja reč je o određenom obliku energije koja na početku odgovara signalima i koja se po prispeću prevodi u signale: međutim, predavanje je indiferentno prema komunikaciji koja se na osnovu čitanja prispelih signala uspostavlja između pošiljaoca i primaoca. (Kada izvesni psihoanalitičari, kao O. Manoni, vole da ponavljaju da »reči ništa ne komuniciraju, da su one same komunicirane« — možda su žrtve brkanja čistog predavanja i komunikacije, jer ljudski jezik poseduje oba vida.) Isto tako je opasno definisati komunikaciju »uopšte« kao »prenošenje informacije«: jer, u stvari, tako opisujemo samo kanal preko kojeg se prenosi poruka kao i fizička svojstva koja su nužni uslovi da bi signali određene poruke koristili određeni kanal. Telegraf i telefon, radio i televizija najpre su sredstva komunikacije, jer su sredstva predavanja: međutim, čisto lingvistička komunikacija, koja se uspostavlja u vidu sistema, potpuno

se razlikuje od samog sistema predavanja. Ova dva vida polisemije reči *komunikacija* uočavaju se neposredno. Međutim, primer Levi-Strosa, koji neoprezno govori o komunikaciji dobara i usluga tamo gde postoji samo razmena ili kruženje, dobro pokazuje da katkad treba naglašavati ono što se podrazumeva. U protivnom, u terminologiju krišom uvodimo kao tvrđenje ono što tek želimo da dokažemo.

5. Semiolog Erik Bojsans odlučno je, od 1943. godine, poricao postojanje treće polisemije, one koja tvrdi da umetnost uopšte od početka implikuje nameru da se opšti (najveći broj semiologa dodaje: dakle, ona je jezik). Bojsansovi argumenti su jaki i žustri. Oni su možda manje kadri da ubede, a više da uznemire; iako je pojednostavio vrlo složene pojave kod kojih bi morala da posreduje filogeneza koliko i ontogeneza umetnosti, jer nijedan umetnik nije i nikada više neće biti tako »divalj« kao što je to bio prvobitni umetnik, lepu budućnost možemo predskazati u semiologiji estetičkih pojava svima onima koje je Bojsans uznemirio: »U umetnosti, kaže Bojsans, ne postoji ništa što bi ličilo na težnju za saradnjom između pošiljaoca i primaoca.« Umetnost »odgovara potrebi za objavljivanjem, za eksteriorizovanjem estetičkih osećanja«. Ovim odveć oštrim izrazima on, na sreću, dodaje iskaze koji ublažavaju prethodne i koji ga, verujem, vraćaju na dobar put: »Kada publika shvati umetničko delo, to jest *kada delo proizvede na publiku željeno dejstvo* [...] umetnost se naknadno otkriva kao mogućnost komu-

nikacije«.[29] Kao što je to učinio Rene Paseron [René Passeron] u *L'oeuvre picturale et les fonctions de l'apparence,* (Paris, Vrin, 1963)[30], osvetljavajući i dokazujući u VI poglavlju knjige Bojsansove stavove, trebalo bi nanovo oceniti, ispitati, možda iznijansirati izvesna shvatanja.

Britka i polemička Bojsansova razmišljanja o pozorištu i filmu takođe su podsticajna i plodna. Kada tvrdi da nas na filmu »ne interesuje onaj ko je snimao« i da »ništa ne znamo o njemu«, on nas šokira (mada, u suštini, govori o dokumentarnom filmu ili, pre, o »novostima« koje 1943. nisu imale veliki estetski značaj). Međutim, on nam uspešno skreće pažnju na složenost odnosa između gledaoca i filmovanih slika, na fizičko odsustvo pošiljaoca, na njegovu uvek moguću odsutnost u estetskom smislu; na jednostrukost »komunikacije« koja se ostvaruje uvek u istom smeru, i koja nije reverzibilna preko istog kanala.[31] Kada je u pitanju pozorište, Bojsans je još sugestivniji: on ističe činjenicu da pozorišna predstava »podražava realne osobe koje međusobno komuniciraju«, ali koje »sa publikom ne komuniciraju lingvistički«.[32] Ono što se događa u pozorištu treba proučavati, predlaže Bojsans, bez metafore — treba proučavati: na koji način gledalac komunicira sa glumcem? sa licem? sa tekstom? možda sa autorom? sa režiserom? sa dekoraterom? sa

[29]) *Op. cit.,* str. 23.

[30]) Preštampano pod naslovom *Clefs pour la peinture,* Seghers, 1968.

[31]) *Op. cit.,* str. 25—26.

[32]) *Ibid.,* str. 55—57.

drugim gledaocima najzad? i sa samim sobom takođe?[33] Tako Bojsans pokazuje, na jednoj stranici, u kom smislu bi ta »komunikacija« mogla da bude identifikacija, participacija, psihološka projekcija, ili katkad jednostavno prodiranje itd. Međutim, ako smišljeno prionemo na to proučavanje, otkrićemo dosta stvari; nema sumnje da je sve to delimično poznato, ali na jedan disparatan, epizodičan, empirijski način, tako da u celini nipošto ne predstavlja opis pozorišnog sistema komunikacije u koji treba proniknuti. Jer sigurno je da tu postoje međusobno povezani fenomeni; međutim, njihova funkcionisanja kao i njihove interakcije sasvim su različiti. Podrobna analiza ovih fenomena mogla bi da nas odvede dalje od brbljanja o pozorišnom jeziku. I kada Bojsans dodaje da »se preko filma i kroz film ili pozorišni komad može uspostaviti komunikacija između autora i publike«, ali da je reč o semiotici »koja se pridodaje predstavi«, onda on razvija jednu celovitu metodologiju, koju su svi uvek možda naslućivali, ali se niko nije potrudio da je naučno iskoristi. Iz ovog skupa Bojsansovih provokativnih i lakonskih razmišljanja nazire se i počinje da se utvrđuje osnovna hipoteza »da se između umetnika i publike uspostavlja *zajedništvo osećanja*«.[34] Reč je naravno isuviše stara da bi izrazila tek naslućenu intuiciju; ali Bojsans pravilno određuje pravac kojim bi se od te intuicije došlo do njene čisto se-

[33]) V. Georges Mounin, »Pozorišna komunikacija«, u *Introduction à la sémiologie*.

[34]) *Op. cit.*, str. 55—57.

miološke analize. Zahvaljujući njemu znaćemo bolje koje tipove samo komunikacije ili takođe i komunikacije predstavljaju zajedništva (u smislu u kojem Malinovski govori o *fatičkom zajedništvu,* na primer) i zašto. Po svemu sudeći, tada možemo otići i dalje od uočavanja moguće srodnosti između određenih životinjskih »komunikacija«, koje je analizovao Haldan ili Lorenz, kao i izvesnih masovnih akcija često opisivanih u etnologiji, sa onim što se događa na nekom »džemsejšnu«, i sa onim što religijske službe pokušavaju, često na veoma razvodnjen način, kroz stereotipne ili sklerotične participacije, da postignu, pronađu ili ponovo stvore.

6. Reč *komunikacija,* koja, dakle, pokriva tako različite vrednosti kao što su *komunikacija u užem smislu reči* (u lingvističkom značenju), *prenos, predavanje,* odnosno sve ono što se skriva pod još neispitanim pojmom *komunikacije,* često se koristi da označi one operacije ili fenomene koji bi samo mogli da se opisuju, strogo uzevši, kao *stimulacije* u užem smislu reči, kao stvaranje stimulusa čiji je cilj izazivanje reakcije (neligvističke). Svakako jezik uopšte, predstavljen kao pojam kojim se definiše sve ono što se događa pri korišćenju svih prirodnih ljudskih jezika, jeste jedna vrsta stimulacije koju stvara govornik, ili pošiljalac, s namerom da izazove reakcije — koje nisu uvek lingvističke — kod nekog slušaoca ili primaoca. Ali, pre nego što stavimo znak *jednakosti* između tih dvaju pojmova (jezik uopšte i stimulacija) i kažemo da postoji jezik čim postoji kruženje stimulus-odgovor, treba da se uverimo da ta

kruženja, pored toga što nesumnjivo imaju i zajednička svojstva, nemaju i druga specifična nesvodljiva svojstva koja ih bez sumnje međusobno razdvajaju. Zar nije neoprezno reći da atmosferski pritisak »informiše« barometar? Oklevao bih da to kažem pre nego što se u tom slučaju uverim u smisao operativnog pojma *informacija*, jer rizikujem da usled prividne sinonimije ili zbog polisemije budem naveden da tvrdim kako govornik informiše slušaoca i da poverujem da znam tačno sličnosti i razlike onog što kažem u oba slučaja.

Razmotrimo primer slikarstva (mogli bismo da uzmemo i primer pozorišta ili filma) u odnosu na lingvističku komunikaciju. U ovom poslednjem slučaju mogu da tvrdim da postoji odnos (R) koji funkcionalna i strukturalna analiza dobro definišu; ovu relaciju nazivam primarnom relacijom interljudske komunikacije (Rk) između govornika — pošiljaoca (L) i jednog slušaoca — primaoca (A); mogu, dakle, da je simbolizujem: dve strelice označavaju da je relacija reverzibilna i da L može da postane A, kao i da A postaje L:

$$\text{Jezik} = L \underset{\longleftarrow}{\overset{Rk}{\longrightarrow}} A$$

Šta se stvarno događa u slučaju slikarstva? Najpre se uspostavlja relacija (Rp) između slikara (P) i slike (T), koju mogu da prikažem šematski:

$$\text{Slikarstvo} = P \xrightarrow{Rp1} T.$$

Strogo uzevši, mogu da tvrdim (ako je pošiljalac = E) da je P = E, kao u jeziku L = E; ali mogu li da tvrdim da je reč i o istom semiološkom tipu emisije, i zar ne treba privremeno reći da je P = E'? Pre svega, apsolutno ne mogu da kažem da je T = A, čak ni da je T = R (ako R simbolizuje primaoca, kao što bih mogao da napišem A = R u slučaju jezika); ne mogu da koristim dvostruku strelicu da bih označio (pokazao) da se možda uspostavlja odnos nalik na povratnu reakciju (Rp2) T na P, reakciju o kojoj sada gotovo ništa ne znam, pre svega ne znam je li to Rp2 = Rk. Ali sliku konačno gledaju ljubitelji (A' a ne A).[35] Koju relaciju (R^3) mogu ovde da opišem? Nešto ovako:

$$\text{Slikarstvo} = T \xrightarrow{R^3} A'$$

Ovde takođe, strogo uzevši, mogu da tvrdim da slika T funkcioniše kao pošiljalac (E") — ali čega? A ljubitelj kao primalac (R") — ali čega? Dakle napisaću da je:

$$T \xrightarrow{R^3} A' = E'' \xrightarrow{R^3} R'$$

Tako vrlo jednostavno utvrđujem izvestan izomorfizam između onoga što se dešava u jeziku i

---

[35]) Ako ne upotrebljavam E' za »pošiljaoca« slike i A' za amater, itd., već E i A, znači da tvrdim da su odnosi slikar—slika i/ili slika—amater potpuno izomorfni sa odnosom pošiljalac (govornik)—slušalac.

u slikarstvu. Međutim, izgleda da je teško tvrditi da se između A' i T uspostavlja reverzibilna relacija tipa:

$$T \xleftarrow{R^3} A'$$

(Ako reakcija ljubitelja ima neko dejstvo, onda je to dejstvo na slikara, na nekoj drugoj slici (R^4) ili na druge ljubitelje (R^5): opasno je tvrditi da posmatrač komunicira nešto *slici*, iako na kraju prihvatamo da on komunicira *sa* slikom.)

Najzad, možemo smatrati da će se na osnovu onog što se događa između slike i ljubitelja možda uspostaviti posredna relacija (R^6) između slikara i ljubitelja.

$$\text{Slikarstvo} = P \xrightarrow{R^6} A'$$

kao i između ljubitelja i slikara:

$$\text{Slikarstvo} = P \xleftarrow{R^7} A'$$

relacija koju smo u iskušenju da simbolizujemo:

$$\text{Slikarstvo} = P \xrightleftharpoons{R} A'$$

Ali već ovde će se pojaviti jedan skriveni postulat, očevidno pogrešan, prema kojem bi relacija:

$$P \xrightarrow{R^6} A'$$

bila iste prirode, ili ista kao:

$$P \xleftarrow{R^7} A'$$

U stvarnosti, reč je o dvema različitim relacijama, a ne o jednoj reverzibilnoj relaciji, kao u jeziku, preko istog kanala: ljubitelj ne komunicira sa slikarom dok ovaj slika.

Nismo se ovde bavili formalizovanjem zadovoljstva radi, niti da bismo objasnili to što se događa u likovnoj »komunikaciji«. Nastojali smo jednostavno da postepeno materijalizujemo, možda uz mnogo pojednostavljivanja, neke od implikacija (verovatno pogrešnih) sadržanih u iskazu da je slikarstvo jezik; i nastojali smo da objasnimo od kakvog bi značaja bilo da se problem slikarstva postavi na Bojsansov način: da se slika posmatra kao stimulans, da se proučavaju reakcije koje stvara kod ljubitelja, pre nego što se utvrdi da li ljubitelj komunicira sa slikom, i možda čak sa slikarom, kao što slušalac komunicira sa govornikom. Na kraju jedne analize započete na ovim osnovama (pomalo kao što je Rober France to uradio u *Percepciji muzike)* znaćemo bolje u kojoj meri (možda vrlo parcijalnoj) likovna relacija T→A može biti izjednačena sa lingvističkom komunikacijom; i u kojoj meri je ona skup specifičnih relacija, koje takođe, i po svemu sudeći, potiču od participacije, identifikacije, projekcije,

možda komunikacije, kada ovi odveć često intuitivni pojmovi tokom samog istraživanja postanu najstrože formulisani pojmovi na tom polju.

7. Ostaje nam da razmotrimo, u nadi da iscrpimo opasne polisemije reči *komunikacija*, sve slučajeve kod kojih postoji *simulacija* komunikacije a ne komunikacija; ovi slučajevi mogu biti veoma različiti. Bojsans i Prieto su bili potpuno svesni neophodnosti da ih isključe iz svojih semioloških analiza. Prvi to nagoveštava ovim rečima: »Čin komunikacije nije, ipak, sasvim određen onim što mu prethodi: treba reći da je korišćena vidljiva pojava konvencionalna, to jest da je dve zainteresovane individue prepoznaju kao sredstvo. Naime, kada ustanovimo da naše ponašanje nehotice odaje naša stanja svesti i da se pojedinci time koriste protiv nas, nastojimo ne samo da suzbijemo ove pojave već, takođe, da stvorimo druge koje bi bile interpretirane u našu korist: kada biramo kuću, auto, nameštaj, hartiju za pismo, restoran, pozorište, itd., mi otkrivamo naš lični ukus i naš socijalni rang; no mnoge ličnosti se ne prepuštaju jednostavno svom ukusu ili svojim novčanim mogućnostima, već pre svega nastoje da stvore utisak da pripadaju izvesnom svetu. Opsenjuju nas. U takvom ponašanju otkrivamo nameru da se deluje na duh drugog; no, onaj ko na taj način deluje, ne želi da se njegovo ponašanje posmatra kao sredstvo komunikacije: on želi pre svega da drugi u tome vide jednu spontanu manifestaciju, pokazatelj, inače neće postići željeno dejstvo. Sve to nam predočava da je kao pravi čin komunikacije Bojsans odredio onaj čin koji

sagovornik posmatra kao sredstvo. Ovde se približavamo samoj suštini onoga što se naziva konvencijom na polju komunikacije.«[36] Kao što smo videli, Prieto, sa svoje strane, insistira da je za uspostavljanje komunikacije neophodno da »primalac bude svestan namere pošiljaoca da mu prenese određenu poruku«.[37] Jedan od najčudnijih slučajeva simulacije komunikacije koji bi valjalo analizovati jeste slučaj svih interpretacija religijskih »znakova« koji postuliraju postojanje božanskog »pošiljaoca«; hermeneuti (vračevi, mudraci, aruspici, nekromanti, geomanti) božanskom pošiljaocu pripisuju jedan »kôd« sinjifikativnih znamenja: no ovde nije značajno opisivanje takozvanog koda — koji može biti dosta složen — već analiza istorije koja dovodi do uobličavanja ovog koda. Međutim, naše bi interesovanje moralo najpre da se vezuje za područja gde se čovek koristi svojim sopstvenim sistemima komunikacije da bi simulirao komunikaciju; kroz to pretvaranje on ima na umu delovanje na primaoca bez njegova znanja: slučaj simulacije sa sopstvenom motivacijom koji se ne opaža kao takav. Lingvistička laž i samo ćutanje, hipokrizija ponašanja, naći će svoje tačno mesto u jednoj teoriji komunikacije, umesto da se veštački predstavljaju kao paradoksi ili metafizička negacija.[38]

---

[36]) *Op. cit.*, str. 18—19.
[37]) *Messages et signaux*, str. 10, 11, 15 i *passim*.
[38]) Ovaj članak objavljen je u *Economies et Sociétés, Cahiers de l' I. S. A.*, III, 8, avgust 1969, str. 1493—1510.

II

KOMUNIKACIJA, LINGVISTIKA I TEORIJA INFORMACIJE

1.

Iako je već 1927, na Internacionalnom kongresu telegrafije, inženjer Hartlej izložio jedan od njenih osnovnih pojmova, teorija informacije stara je samo petnaest godina. Ona je nastala sa pojavom Šenonovog i Viverovog dela *The mathematical theory of communication.*[39]

Primetićemo odmah da, iako je ta teorija na francuskom jeziku poznata (a danas i na mnogim drugim jezicima) pod imenom teorije informacije, ona je nastala i kod specijalista se održala kao *communication theory*. No sinjifikativno je da reč koja se javlja iz pera specijalista jeste zapravo pojam prenošenja *(transmission)* informacije; ovu reč pripadnici drugih disciplina gotovo uvek zaboravljaju. »Teorija informacije proučava prenošenje informacije preko fizičkog sistema ili sistema telekomunikacije« — pišu Jancel [Jancel] i Kahan [Kahane] u svojoj *Teoriji informacije*[40], dodajući: »Teorija *prenošenja* informacije treba, zapravo, da odredi uslove u kojima jedan telekomunikacioni

---

39) Urbana, University of Illinois Press, 1949.
40) *Encyclopédie française,* t. 2. f° 2.44—9.

put predstavlja dovoljan sistem komunikacije [...] između izvora i datih korisnika.«[41] Luj de Brolji tvrdi da »veličina *informacije* ima u teoriji *prenošenja* istu ulogu kao entropija u termodinamici«.[42] U jednom članku u *Journal de Psychologie* (n° 4, 1952), gde nastoji, iako možda u tome ne uspeva, da otkrije šta odvaja komunikaciju (u smislu teorije informacije) od međuljudske komunikacije, Rije [Ruyer] zapravo tvrdi da je uvek reč o komunikaciji, to jest o »prenosu informacije« i o »struktuiranoj transmisiji« informacije.[43] A. M. i I. M. Jaglom, [Yaglom], koji ne odbacuju pojam čak ni u ruskom nazivu — *Verojatnost' i Informacija* — u svom tekstu pokazuju stalnu želju da ga objasne pozivajući se na reč »transmisija«, kao što, da bi izbegli svaku zbrku, neprestano ponavljaju da je uvek reč o problemima koji se odnose na »transmisiju poruka«, »liniju transmisije«, »teoriju transmisije«.[44] Možemo da navedemo mnogo takvih citata; njih bismo, čim imamo nameru da prenesemo teoriju izvan njenog izvornog područja, morali uvek da čitamo kao upozorenja.

Naime, zato što se teorija informacije raširila i što je odmah stekla ugled, njena vlastita terminologija brzo je prešla u uobičajeni jezik mno-

---

41) *Ibid.*

42) »Filozofski smisao i praktični domet kibernetike«, NRF, jul 1953, str. 65.

43) »Problem informacije i kibernetika«, *Journal de Psychologie,* n° 4, 1952, str. 385.

44) *Verovatnoća i informacija,* Dunod, 1959, posebno str. 42—43, i 108—109.

gih drugih disciplina, a danas čak i u svakodnevni jezik. Ona je tu lišena, ili bar svakog časa rizikuje da bude lišena, svoje specifičnosti, da izgubi svoje egzaktne pojmovne funkcije, da bi običan rečnik prožela aproksimativnim, metaforičkim ili simboličkim vrednostima (u smislu koji psihoanaliza pripisuje toj reči); i nije sigurno da će sačuvati čisto operativno svojstvo svojih pojmova. Stoga bi već bilo moguće i uputno proučiti ekspanziju koju je doživela ili od koje je patila terminologija teorije informacije.

Najosetnije i najopasnije odstupanje vezano je, možda, za sam pojam *informacije*. U celokupnoj svojoj prethodnoj upotrebi on je sinonim sticanja obaveštenja, spoznaje. Bilo je dakle iskušenje izjednačiti, na više ili manje svestan način, pojam *količine informacije*, koji je donekle teorija, sa starim značenjem jedne reči: njen smisao bi bio količina informacije koju prenosi i predaje. Teorija informacije bi time obezbedila veoma koristan radni instrument semantici ili nauci o značenjima koje su toga do sada bile u velikoj meri lišene.[45]

2.

Šta je *informacija* u užem smislu? To je pojam iskovan jedino zato da bi se poredili kapaciteti različitih sistema prenošenja poruka. Da bi

---

[45]) V. G. Mounin, *Clefs pour la sémantique*, Seghers, 1972.

se ostvarilo to selektivno poređenje između sistema, treba porediti delovanje (učinak) njihovih klavijatura; ovaj poslednji pojam označava ovde svaki skup simbola. U nevelikoj knjizi G. Th. Gilboa, [Guilbaud] *Kibernetika*[46], naći ćemo odlično izlaganje čitavog problema. No nikada, i to je bitno, ne treba zaboraviti da *mathematical theory of communication* uvek polazi od jedne već »oformljene« poruke (recimo, pomoću znakova), koju treba preneti u drugoj »formi« (recimo, pomoću signala). Problem je dakle u tome da se izabere ta nova »forma« na takav način da bude ekonomična, to jest da koristi najmanji broj mogućih signala ili najmanje moguće vreme da prenese znake date poruke, a da ta kompresija koda ne poveća broj grešaka u čitanju pri prijemu.

Našu pažnju privlači činjenica da smo u tim istraživanjima *informacijom* označavali matematičku veličinu, kao što »postoji jedan obrnuti odnos između verovatnoće signala i prenete informacije«.[47] A. M. Jaglom i I. M. Jaglom radije govore o »meri neodređenosti jednog iskustva«, o »jedinici neodređenosti«, o »stepenu neodređenosti«, ali dodaju da »ovi izrazi očigledno imaju isti smisao« kao i pojam *informacije:* »što je neodređenost jednog iskustva veća, to je ostvarena dobijena informacija veća«.[48]

Svi specijalisti su upozoravali na to da »informacija u kibernetičkom smislu reči nema direktne

[46]) P. U. F., str. 50—65.
[47]) L. de Broglie, nav. čl., str. 66.
[48]) *Op. cit.,* str. 34—35 i 61—62.

veze sa sadržajem ili značenjem poruka«.[49] Informacija, kaže Brijuen [Brillouin],

»ima jednu čisto statističku definiciju, iz koje su isključeni svi ljudski elementi: moralni smisao, naučna važnost, umetnički kvalitet i čak spekulativna vrednost, politički, društveni i finansijski podatak. Nijedna od tih data, bitnih za značenje reči 'informacija', nije obuhvaćena našom definicijom. Informaciju razlikujemo na proizvoljan način od *nauke, znanja, spoznaje*. Bitno je istaći ova ograničenja, jer odgovaraju današnjoj situaciji te doktrine. Možemo očekivati da se, u budućnosti, barijere mogu odstraniti, ali za trenutak ne možemo predvideti i kojim metodom«.[50] »Teorija informacije, nastavlja Gilbo, ne zna i ne želi da zna zbog čega reči i rečenice imaju jedan smisao.«[51]

I nanovo:

»Bilo bi apsurdno pitati se koja je količina informacije sadržana u tekstu, na primer, u prisutnoj knjizi. Ipak nailazimo na takve proračune. Izvesni vulgarizator tražio je da preračuna količinu informacije koju sadrži *the largest library in the world*, to jest Kongresna biblioteka u Vašingtonu. Jedan drugi traži da sazna koliko njegov dnevni list 'vredi', i utvrđuje da vredi 'sto hiljada hartleja'. Jednostavni proračuni koji, na žalost, ne znače mnogo«.[52]

Treba da se prisetimo da je jedinica informacije odgovor dat na pitanje koje dozvoljava samo dva odgovora (Gilbo), ili »neodređenost jednog iskustva koje ima dva podjednako moguća ishoda« (Jaglom). S obzirom na to, ako određivanje biljke *ljutić* na osnovu Bonieove [Bonnier] *Male*

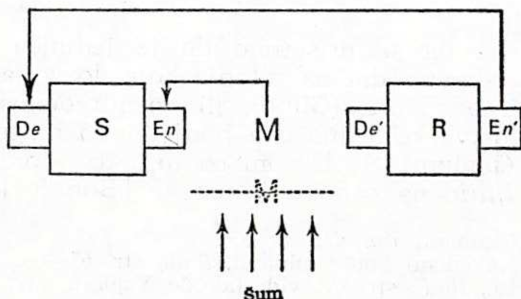
[49]) Guilbaud, *óp. cit.*, str. 65.
[50]) Navedeno kod Guilbaud, *ibid.*, str. 65—66.
[51]) Id., *ibid.*, str. 69; vidi takođe Yaglom, str. 42—42.
[52]) Id., *ibid.*, str. 66.

botanike i određivanje životinje *panda* u jednoj zoološkoj klasifikaciji mogu da se izvedu pomoću četrnaest sukcesivnih pitanja (biljka koja cveta ili ne cveta, trava ili ne, složena ili prosta, žuta, itd.), onda *ljutić* i *panda* ovde predstavljaju iste količine informacije, i iz njih ne možemo izvesti ništa više: ne možemo da poredimo, zbrajamo ili oduzimamo ove količine informacije da bismo, na primer, merili ili poredili *spoznaje.*

3.

I pored ovih upozorenja, teorija informacije je fascinirala lingviste, jer su smatrali da može mnogo da im pruži. Postupak je bio ispravan pod uslovom da bude vrlo realističan. Međutim, on to nije uvek bio.

Verovalo se, na primer, da shema komunikacije, takva kako su je prikazali inženjeri telekomunikacije, može da ima heurističku vrednost u lingvistici: između ostalih, to je smatrao i I. A.

Ričards u delu *Studies in Chinese Thought.*[53] Najozbiljniji pokušaj u tom smislu jeste pokušaj E. A. Nide (Nida).[54]

S označava izvor poruke, *R* primaoca; D_e i E_n označavaju enkodera ili dekodera koji kao takvi funkcionišu na izvoru i kod primaoca, isprekidano *M* precrtano isprekidanom crtom odgovara akustičnoj transmisiji poruke, preko vazdušnog kanala: *M* punom crtom odgovara pisanoj transmisiji. Strelica od *M* ka E_n simbolizuje *feed-back* poruke ka samom izvoru; dok strelica E_n/D_e simbolizuje *feed-back* primaoca ka izvoru. Nida objašnjava da prvi *feed-back* odgovara govornikovoj percepciji sopstvene poruke, ovaj *feed-back* ne postoji kod gluvih koji ne raspolažu ovim sredstvom kontrole emisije svoje poruke. Drugi *feed-back* simbolizuje govornikovo registrovanje (snimanje) mimičkih, gestovnih, foničkih reakcija slušaoca prema tome kako prima poruku. Šum jeste sve ono što iskrivljava poruku, realni fizički šum, loša govornikova artikulacija, nepažnja slušaoca; još, k tome, u pisanom obliku manjkava ortografija, tipografske greške, kvarenje podloge.

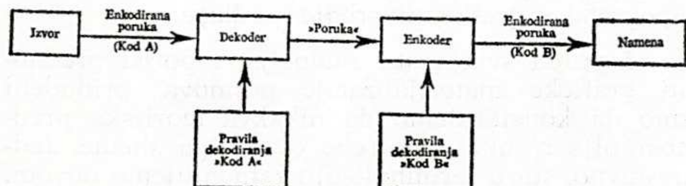
I pored svih vrsta analogija, i pored prednosti grafičke materijalizacije pojmova, prinuđeni smo da konstatujemo da nikakva teorijska prednost nije rezultat upotrebe ovog tipa sheme. Jednostavno, staru terminologiju zamenjujemo novom.

---

[53]) University of Chicago Press, 1953, str. 250 i ss.
[54]) *Toward a Science of Translating,* Leyde, Brill, 1963.

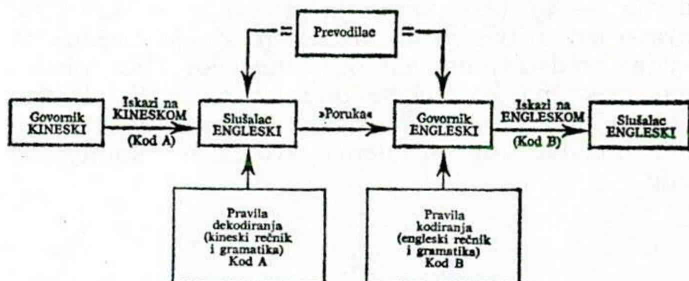
Umesto da se govori o *govorniku i slušaocu*, kaže se *izvor* i *primalac, enkoder i dekoder*, itd. To je čista igra metafora, koja je možda ekspresivna, ali ne i eksplikativnija od starijih metafora za označavanje lingvističkih procesa koji nastaju između slušaoca i govornika.

Upotreba ove sheme u razjašnjavanju lingvističkih operacija prevođenja pokazuje njenu neefikasnost. Reč je o pokušaju Ingvea [Yngve], koji upravlja departmanom automatskog prevođenja na masačusetskom Institutu za tehnologiju. Neosporno da je i kod njega isto tako reč o naporu da se korektno predstavi sistem komunikacije, što je, to i sam Ingve zna, teško. »Ovo opisivanje jednog sistema komunikacije može se uspešno koristiti za predstavljanje lingvističke komunikacije, ističe on, jedino ako smo oprezni u interpretaciji različitih pojmova.« Isto tako, on uočava koliko je teško »odvojiti izvor poruke od enkodera, kada ista individua igra dve uloge«.[55] Ingve dolazi do ove sheme:

[55]) »Prevođenje rečenica po rečenica«, u *Mechanical Translation*, II, 2 (1955), str. 29—37.

Što se tiče prevođenja, shema se može razjasniti kao što sledi:

Naime, Ingve u ovoj shemi opisuje materijalni niz operacija iz kojih se sastoji prevođenje — materijalni niz empirijski dobro poznat već vekovima. Ali, glavna intelektualna operacija u kojoj se krije tajna prevođenja jeste ona koju u svojoj shemi Ingve simbolizuje rečju *poruka,* stavljajući je između navoda. Iznećemo šta on o tome kaže:

»To što bismo hteli da kažemo rečju *poruka* stvarno je veoma teško tačno odrediti. Suočavamo se ovde sa nekim od mnogobrojnih teškoća koje nisu prestale da dovode u zabunu lingviste kada je u pitanju pojam značenja *(meaning)* (...) »Poruka bi ovde aproksimativno bila predstava značenja *(meaning)* koju bi individua mogla da izrazi u različitim jezicima koje zna; značenje bi, dakle, bilo ono što je zajedničko svim predstavama (jednog označenog) u različitim jezicima. Poruka koja stiže na cilj bila bi primaočevo poimanje značenja i mogla bi da se razlikuje od poruke s početka izvora, ali obično je aproksimativno ista ako se individue koje koriste jezik međusobno razumeju.«[56]

[56]) Yngve, *ibid.,* str. 30.

Jasno je da je glavno pitanje na polju prevođenja — to jest poimanja značenja — kako zapravo izdvojiti a zatim preneti to što je zajedničko svim predstavama jednog *označenog*, bez obzira na jezike na kojima se ono izražava? Ostali deo sheme nimalo nam ne koristi u rešavanju tog čisto lingvističkog problema dvojezične komunikacije.

4.

Upotrebljavajući takve sheme rizikujemo da poverujemo da smo rasvetlili probleme koji *de facto* ostaju nejasni, ili da smo fenomene objasnili — dok se zapravo zadovoljavamo njihovim predstavljanjem. Upotreba ovih shema do sada nije ništa donela, niti će, izgleda, doneti. No, to ne važi za samu teoriju informacije i njene odnose sa lingvistikom. Ali za žaljenje je što začetnici jednog opravdanog približavanja nisu uvek išli naruku svojoj stvari onako dobro kako su to verovali. Tim povodom treba reći da pokušaj Norberta Vinera, *The human use of human beigns* (1950. i 1954) — koji je na francuski preveden pod naslovom *Kibernetika i društvo (Cybernétique et société)* (1962) — predstavlja razočaranje za lingviste. Ono malo što autor kaže o jeziku u četvrtom poglavlju svoje knjige (»Mehanizam i istorija jezika«) svedoči o njegovoj neadekvatnoj filozofskoj i lingvističkoj obaveštenosti: posle Sosira više se ne može reći da je *»jezik,* de facto, u izvesnom smi-

slu drugo ime za komunikaciju«; posle Č. S. Pirsa više se ne mogu mešati sistemi pokazatelja i simptoma sa sistemima znakova; nije više moguće objašnjenje koje kaže da životinje ne govore samo zato što su »govor i volja za govorom strani njihovoj prirodi«.[57] Viner, doista samo to i kaže; ali mada je reč o 1954, možemo uočiti da je semiologija jednog od stvaralaca teorije informacije — čak i u tekstovima koji treba da budu briljantni eseji na američki način — skučena.

Roman Jakobson, istaknuti lingvista praške škole, kome sigurno mnogo dugujemo za to što je među lingvistima popularisao teoriju informacije, posvećuje joj dva poglavlja (1 i 5) u *Essais de linguistique générale* [*Ogledi iz opšte lingvistike*],[58] naslov pod kojim su na francuski prevedeni Jakobsonovi tekstovi pisani između 1948. i 1961. godine. Ova poglavlja, bogata opaskama, kao sve što Jakobson piše, razočaraće one koji bi želeli da nauče kako da se koriste pojmovima teorije informacije u lingvističkoj analizi. Kod njega će naći samo opšte stavove, najčešće veoma tačne, o tome da su istraživanja lingvista i inženjera telekomunikacija konvergentna, da ne postoji konflikt među njima, da su inženjeri radili brže od lingvista — ali da lingvisti o jeziku znaju gomilu stvari koje nedostaju inženjerima (str. 28).

»Pojmovi *kod* i *poruka* koje je uvela teorija komunikacije mnogo su jasniji, mnogo operativniji od svega

[57]) *Op. cit.*, str. 91, 93—95, 100.
[58]) Editions de Minuit, 1963.

što nam tradicionalna teorija jezika nudi pri pokušaju da objasni tu dihotomiju« (str. 32) /(što nije sigurno). »Temeljna stvarnost sa kojom se suočava lingvista jeste međusobni razgovor — razmena poruke između pošiljaoca i primaoca, destinatora i destinatera, enkodera i dekodera« (str. 32). »Lingvisti treba mnogo da nauče od teorije komunikacije« (str. 33).

Ove izjave, izvanredne kao programske, ne prati u poglavlju V — koje sadrži lepu pohvalu nedovoljno poznatom logičaru Č. S. Pirsu — didaktičko razvijanje koje očekujemo: nekoliko redaka o pojmu redundance kod književnih stilova smenjuje se sa napomenama o razlikama između lingvističke deskripcije i odgonetanja i o sličnostima (spornim) između transkodiranja i prevođenja. Preko kapitalnih tačaka kakvi su pojmovi »kvantitet fonemske informacije« (str. 88) i »kvantitet gramatičke informacije« (str. 95), Jakobson, čini nam se, veoma brzo prelazi ne dokazavši legitimnost upotrebe ovih formula. Stoga što tragaju za »operativnim« pojmovima — (Jakobsonov izraz) — a ne za skicama, lingvisti koji žele da se bave ovim problemima priželjkuju nešto trajno i uzorno. Doista, ova dva Jakobsonova poglavlja su: jedno govor na zatvaranju interdisciplinarne konferencije, drugo saopštenje na simpozijumu — a mi uostalom znamo šta treba očekivati ili čega se katkad pribojavati kada je reč o tom nimalo književnom žanru. Ali, ako je jedno poglavlje iz 1952. godine, drugo je iz 1961: bez sumnje stimulativna kao usmena učestovavanja, ova poglavlja su nesavršena, čak nas, kao instrumenti rada u opštoj lingvistici, dovode u zabludu.

5.

Kada je reč o prenošenju pojmova teorije informacije na plan lingvističke analize najnejasniji momenat jeste, kao što smo videli, momenat značenja, smisla, semantike. Zapravo, Jakobson je dao nekoliko primera takve analize u IV poglavlju *Ogleda* (»Lingvistički vidovi prevođenja«):

»Da bi se korektno prevela engleska rečenica — piše on — *J hired a worker* (Zaposliću radnika/radnicu), Rusu su potrebne dodatne informacije: da li je radnja izvršena ili ne, da li je radnik muškarac ili žena — jer on mora da izabere između kompletivnog ili nekompletivnog vida (perfektivan ili imperfektivan) glagola: *nanjal* ili *nanimal* i između imenice ženskog ili muškog roda: *rabotnika* ili *rabotnicu*. Ako jednog Engleza koji je upravo izgovorio tu rečenicu pitam da li je radnik (*worker*) bio muškarac ili žena, on moje pitanje može da smatra nepertinentnim ili indiskretnim, dok je u ruskoj verziji iste rečenice odgovor na to pitanje obavezan. S druge strane, bez obzira koje smo ruske gramatičke oblike izabrali da prevedemo englesku poruku o kojoj je reč, prevod neće dati odgovor na pitanje da li je *J hired* ili *J have hired a worker*, odnosno da li je l'ouvrier (l'ouvrière) bio jedan određeni ili sasvim neodređeni radnik (*le* ili *un*, *the* ili *a*). Zato što je informacija koju zahtevaju gramatički sistemi ruskog i engleskog jezika različita, reč je o različitim skupovima binarnih izbora.«[59]

Primer je veoma pogodan za razmatranje sledećeg problema: kada Jakobson piše da su Rusu potrebne dodatne *informacije* ili da su *informacije* koje zahtevaju gramatički sistemi ruskog i engleskog jezika različite (i, str. 84, da »što je

[59]) *Op. cit.*, str. 83.

kontekst jedne poruke bogatiji to je gubitak *informacije* ograničeniji«) — da li on tačno upotrebljava pojam u smislu koji ovaj ima u teoriji informacije, ili ga upotrebljava na jedan nejasan ili čak metaforičan način? Jasno nam je šta omogućava prelazak sa jedne upotrebe na drugu upotrebu ovog pojma: jedinica mere informacije, *hartlej* ili *bit* definisana je kao binarni izbor. Ali u datoj poruci izbor između muškog i ženskog roda (ili jednine i množine) jeste operacija koja ima isti oblik. U iskušenju smo, dakle, da kažemo da reči koje u jednom jeziku treba da budu u muškom ili ženskom rodu, sadrže jednu jedinicu informacije više od njihovih prevoda na neki drugi jezik, koji ne razlikuje — za te reči — dva roda. Međutim, čini nam se da se u tom smeru ne može ići mnogo dalje. Naime, upotreba *bita* u teoriji komunikacije treba da omogući poređenje kapaciteta transmisije dva data sistema (transmisije). U ovom primeru suočeni smo sa jednom klavijaturom, sistemom roda u engleskom, koja nema bi-univoknu korespondenciju sa znacima druge klavijature, sistema roda u ruskom. Pokušaj poređenja ovih dveju klavijatura sa stanovišta teorije informacije sličan je sledećem problemu: koji je kapacitet transmisije Morzeovog koda potreban da bi se sa francuskog jezika prešlo na Morzeovu azbuku, pretpostavljajući da su slova *n* i *g* ovde, shodno dosta složenim tabelarnim pregledima, čas transliterarna (slučaj analogan *man/woman)*, a čas to nisu (slučaj *worker)?* Teorija informacije izračunala bi da taj nedostatak bi-univokne korelacije između dveju klavijatura stvara

određenu količinu teškoća ili čak nemogućnost dešifrovanja; no to nam ne kazuje mnogo, jer teorija informacije opisuje statistička svojstva jednog jezika, a ne njegove fonološke, gramatičke ili leksičke posebnosti. Osim toga, možemo se pitati šta bi u lingvističkom smislu značilo »meriti kvantitet gramatičke informacije« jednog jezika.[60] U teoriji informacije svaka gramatička kategorija (rod, broj, padež, glagolska vremena, glagolske ličnosti) treba da se posmatra kao sistem, to jest kao kôd potpuno različit od drugih. Proračuni koji se mogu vršiti s obzirom na kvantitet informacije koja se prenosi zahvaljujući svakom od ovih kodova (ili, drugim rečima, broj binarnih izbora koji iscrpno opisuju svaki sistem) daće brojeve koji se ne mogu sabrati: izbori ili odsustva izbora koji se tiču deklinacija nemaju ništa zajedničko sa izborima koji se tiču glagolskih ličnosti osim što su i sami izbori — što nam o jezicima uopšte uzev koji se porede na osnovu svojih gramatičkih sistema, ne govori ništa u tipološkom smislu, već samo u statističkom. Imamo prava da se zapitamo jesu li binarni izbori o kojima je reč u Jakobsonovom primeru jedinice informacije (statističke, apstraktne, nezavisne od smisla koji se vezuje za ove izbore) ili pre možda minimalne jedinice značenja. Da bismo valjano poredili sistem engleskih glagola — to je drugi dobar primer koji Jakobson preuzima od Tvodela [Twaddell], (str. 96) — sa sistemom ruskih glagola, u svakom binarnom izboru treba voditi računa o njegovom gra-

[60]) Jakobson, *op. cit.*, str. 96.

matičkom sadržaju, to jest o lingvističkom značenju tog izbora.

O pojmu *izbora*, koji je tako značajan u lingvističkoj deskripciji, možemo i drukčije da raspravljamo, ne nalazeći uvek veze s istim pojmom u teoriji informacije. Pošto je informacija koju nosi jedinica kodiranja obrnuto proporcionalna verovatnoći događanja te jedinice, možemo tvrditi da što je češća jedna jedinica ona nosi manje informacija:

»Na primer, kaže Nida, ako neko obično govori o ma čemu kao da je to nešto *užasno*, bilo da je to večera, razgovor, haljina, buket cveća, film, šala, upotreba tog izraza postaje tako visoko predvidljiva u razgovoru tog nekog da ona *de facto* ne prenosi mnogo informacije.«

Ako u tom svetlu ponovo razmotrimo Jakobsonov primer, *J hired a worker*, vidimo na primer da bi moglo da se pokuša preračunavanje količine informacije koju prenosi jedinica kodiranja *worker*. Dovoljno je proračunati verovatnoću pojavljivanja pojma u tom kontekstu, to jest odrediti broj jedinica između kojih se može birati da bi se dopunio iskaz *j'ai embauché un* (. . .) Odmah vidimo da bi lista mogućih izbora bila vrlo dugačka (čak i ako se držimo tog jedinog francuskog značenja engleskog *hired*, koje isključuje imena životinja ili stvari), jer nas ništa ne sputava da iznajmimo *vodiča* kao i *radnicu* ili čak *princa supruga*, itd. Na taj način izračunaćemo »semantičku informaciju« reči *worker* tačno onako kako je Jakobson predložio da se izračuna »gramatička informacija« opozicije muški rod/ženski rod. Ali

ovde se suočavamo sa dvema teškoćama. Najpre, na taj način izračunaćemo samo verovatnoću pojavljivanja date jedinice u jednom tipu iskaza ili u određenom kontekstu; ostaje da je izračunamo za sve tipove konteksta u kojima se može pojaviti ista jedinica! Zatim, ova verovatnoća nimalo ne odgovara verovatnoći na kojoj se temelji pojam *informacije* — ovde se izračunava verovatnoća događanja jedinica u sistemu označavajućih u jeziku: reč je o *paradigmatskoj* verovatnoći. Dok teorija informacije, bar do sada, čini nam se, polazi od izračunavanja svih mogućih poruka i to na osnovu jednog koda sačinjenog od određenog broja datih jedinica — bilo da ovaj niz jedinica ima smisla u jeziku ili ne: reč je o *sintagmatskoj* verovatnoći koja podrazumeva gramatičke iskaze jednog jezika kao i nizove negramatičkih jedinica ili nizove u semantičkom smislu lišene značenja. (Gilbo[61] opisuje prepreke koje se postavljaju pred deskripciju znakova prirodnih jezika kombinatorijskog tipa onda kada u vidu imamo pravila konstrukcije poruka ispravnih sa stanovišta smisla.) Vraćamo se na početak: teorija informacije jeste teorija prenošenja (transmisija), ona operiše nesinjifikativnim distinktivnim jedinicama; čak i kada operiše sinjifikativnim jedinicama, ona ih posmatra statički kao distinktivne jedinice; jedna jedinica razlikuje se od svih ostalih, a smisao se apstrahuje; teorija informacije *de facto* izračunava rast prevođenja s koda na kod, a ne sadržaje značenja.

[61]) *Op. cit.*, str. 75.

Zadržali smo se na ovim pitanjima tako dugo ne zato da bismo formulisali prigovore protiv jednog dela — iz perspektive jednostavnog prikaza — već da bismo naznačili prepreke koje se uočavaju pri pokušaju da primenimo pojam »količine informacije« na opis gramatike ili leksike. Verovatno je da su Jakobsonove napredne ekstrapolacije u datom momentu bile korisne. Ali kada treba početi rad, one mogu da nam smetaju ako ih prihvatimo kao važeće istine a ne kao hipoteze koje treba proveriti.

Primer E. A. Nide poučan je u tom smislu. U tekstu čiji je naslov »Principles of translation as exemplified by Bible translating«[62] on govori o gubitku, dobitku, distorziji gramatičke ili leksičke informacije. Ali 1963, u delu *Toward a science of translating,* Nida piše: »U diskusijama o upotrebi pojma *informacije* u kibernetici (nauci o komunikaciji i povratnoj kontroli) ipak ne upotrebljavamo tu reč, jer je vrlo često izvor zabune, budući da je sinonim nepredvidljivosti i obrnuto je proporcionalna redundandnosti. Štaviše, kako se često događa da je *informacija* u tom tehničkom smislu potpuno različita od značenja koje slušalac prima — tako, apsurdni izrazi mogu biti veoma nepredvidljivi (dakle nabijeni informacijom), ali u isto vreme lišeni značenja: »*Voila un superbe pshlom!*«, na primer — upotrebljavaćemo izraze kao što su *naboj komunikacije* ili *nepredvidljivost poruke*«. Ali kada Nida, umesto da govori o količini

62) U: R. A. Brower, *On translation,* Cambridge, Harward, 1959, str. 11—31.

informacije, kaže da nam *bit* pomaže da merimo naboj komunikacije svake poruke, njegova terminologija pokreće iste probleme kao Jakobsonovi već gore razmotreni primeri.

Možemo dakle smatrati da mogući odnosi između semantike i teorije informacije još nisu rasvetljeni. Time ne želimo da kažemo da teorija informacije nije ništa donela lingvistici: u *Eléments de linguistique générale* [Elementi opšte lingvistike] Andre Martinea[63] pronaći ćemo danas još važeći popis tog doprinosa (str. 187. i ss.). Dobro poznati radovi Pjera Giroa i manje poznati radovi Rene Moroa slika su svega onoga što u preciznim radovima može da dâ saradnja dveju disciplina — na primer, poslednji broj *Etudes de linguistique appliqué*[64] Centra u Benzansonu posvećen je tim pitanjima.

Međutim, problem odnosa između informacije i značenja koje bi valjalo otkriti utoliko je izazovniji što i sami teoretičari izražavaju nadu da će tako biti. Šenon i Viver tvrde — no to je bilo 1949 — da je (zahvaljujući *communication theory)* »sada otvoren, možda prvi put, put pravoj teoriji značenja.[65] Brijuen je, videli smo, 1955. jasno izrazio nadu da će »u budućnosti ove barijere (između teorije informacije i značenja) moći da se uklone«; međutim, on dodaje, uz gotovo neprimetnu obazrivost: »Ali za trenutak ne možemo predvideti kojim metodom.« Najzad, Pjer Giro, u po-

---

[63]) A. Colin, 1960.
[64]) N° 2, 1963, Didier.
[65]) *Op. cit.*, str. 116.

menutom časopisu, izražava mišljenje da »će ubuduće biti moguće kvantifikovati sosirovski pojam *vrednosti*« (str. 39). (»Pretpostavljam da je reč o tome da se na izvestan broj binarnih izbora svede, dodajući ili svaki put sve dalje deleći jednu jedinicu informacije, prelazak jednog pojma na drugi u određenom semantičkom polju: *pouka, odgoj, obučavanje,* itd.)

Šta je do sada učinjeno? Pre svega reklo bi se da je odstranjeno prvo brkanje, ono brkanje koje je nastalo direktnim izjednačavanjem pojma *spoznaje* sa pojmom *informacije;* njene paralogizme pokušao je da razmrsi Rije u tekstu iz 1952. Ovo izjednačavanje izražava se formulama tipa: »Kuglični regulator *informiše* slavinu za puštanje pare o svakoj promeni brzine u rotaciji jedne turbine«, ili: »Atmosferski pritisak *informiše* barometar«, itd. Kolin Čeri [Colin Cherry] i Mek Kej [McKay] insistirali su — ali posle 1952 — na činjenici da se *konstrukcija jedne interpretacije koja polazi od sistema pokazatelja i simptoma uzetih iz spoljnjeg sveta* razlikuje od komunikacije pomoću sistema znakova, bar ukoliko se ne dokaže suprotno. Međutim, Rije je pokušao da utemelji prevlast čovekovog jezika nad kibernetičkom komunikacijom na druga dva načina. Najpre, tvrdeći da se »jezička komunikacija i informacija ne mogu shvatiti na osnovu *komunikacije* i *informacije* mašina; naprotiv, komunikacija pomoću mašina jeste pomoćno sredstvo jezičke komunikacije, koja je primarna i drugog nivoa«, što nije ubedljivo. Zatim, razvijajući Brijuenovo zapažanje: »jedna mašina komunicira ili koristi informaciju, ali

ona ih ne stvara«, dok je čovek sam stvara. Ali čovek u ovom slučaju ne stvara informaciju (Brijuen je govorio: »apsolutna informacija«), već značenje, spoznaju, i mi nemamo pravo da na početku pojmove smatramo ekvivalentnim. To je upravo ono što bi trebalo dokazati; dakle nešto što još nije dokazano.

Osim pomenutog brkanja, nismo dobili mnogo pitajući se već deset ili petnaest godina o valjanosti pojma »količine informacije« u lingvistici? Jedino što u izvesnim slučajevima jasno uočavamo je to da jedno lingvističko značenje može biti kvantifikovano, to jest razloženo na izvestan broj minimalnih jedinica značenja, od kojih svaka predstavlja odgovor na pitanje koje podrazumeva samo dva odgovora.

Čudno je da je ovaj put ka dokazivanju jedne moguće korelacije između informacije i značenja ozbiljno i dosta detaljno istraživao jedino autor koji se nikada ne navodi, jer ga prati glas (ovde neopravdan, čini mi se) da je neozbiljan vulgarizator: Alber Dikrok [Albert Ducrocq]. *U Eri robota,*[66] pored toga što se ističe kao jedan od retkih naučnika čija je lingvistička obaveštenost jasna i koji zna da se gotovo uvek ispravno koristi tom obaveštenošću, on jedno poglavlje — zapaženo u to vreme, a još i danas — posvećuje binarnom jeziku (str. 227—258). Dikrok pokazuje da kvantifikovati značenja znači analizovati ih i ispisati shodno logičkom kodiranju: treba dakle uvesti logičku klasifikaciju svih korena koji služe pri gra-

[66]) Julliard, 1953.

đenju svih reči (artificijelnost koda), tako da ta klasifikacija podleže određenim zakonima (str. 235). Na primer, kvantifikovano kodiranje koje bi predstavilo količinu značenja sadržanog u reči *tigar* trebalo bi da ukaže da se na pitanje odgovara sukcesivno se *da* na sledeće binarne izbore: da li je to biće ili ne? životinja ili ne? kičmenjak ili ne? sisar ili ne? itd. Dikrok dobro uočava da ta analiza na minimalne jedinice značenja, a zatim njihovo logičko kodiranje, funkcioniše utoliko bolje ukoliko se u datom semantičkom polju koristimo već načinjenom klasifikacijom: zoologija, botanika, hemija, itd. On uočava, takođe dobro, da svaka kvantifikacija (značenja) tog tipa jeste vezana za »jedan sistem opredeljenog razvrstavanja, što se svodi na to da se opredeljujemo za izvestan *referencijal*. Sa promenom referencijala, predstava reči (kvantifikacija njihovog značenja) bila bi drukčija«.[67] Dikrok je izvesno autor koji je najbolje i najkonkretnije u XX veku ilustrovao ostvarenje starog Dekartovog i Lajbnicovog sna: »popisati sve ljudske misli i poređati ih«, kao što postoji jedan prirodno uspostavljen poredak među brojevima, ustanoviti »poredak između svih misli koje ljudski duh može da obuhvati«, i to tako da se kombinacija svih mogućih »jednostavnih ideja« u složenim idejama ostvaruje pomoću jednog tako pouzdanog postupka kao što je račun. Ovo objašnjenje svakako nije i najmanja zasluga Albera Dikroka: možemo samo žaliti što je odustao od objavljivanja svog binarnog kodiranja; i da je bilo

---

[67]) *Op. cit.*, str. 255.

nesavršeno, ono bi predstavljalo jednu *sistematiku*, rečnik označenih, koji bi zavređivao da se ispita.

Dikrok, međutim, ne rasvetljava osnovni problem: minimalna jedinica informacije koristi se za definisanje neverovatnoće događanja (slučajnosti) jednog znaka u diskursu na sintagmatskom planu; minimalna jedinica značenja (i u tom smislu ona je ista kod Jakobsona i kod Dikroka: ako je jedan genijalan, drugi ne može biti sumnjivi vulgarizator) — ne iskazuje nikakvu neverovatnost događanja u diskursu, ona se koristi pri određivanju sastava tog istog znaka polazeći od minimalnih jedinica značenja. Ona se ne ostvaruje u poruci, to jest u diskursu, već nastoji da se ostvaruje u sistemu koda, na planu paradigmi. Ona ne omogućava poređenje kapaciteta transmisije poruka, već kapacitete značenja jedinica: kod Dikroka, na primer, *tigar* bi bila jedinica baždarenja 14 (definisana sa 14 binarnih izbora), ali *mačke* jedinica baždarenja 13, *mesožderi* baždarenje 12, itd. Količina informacije, s jedne strane, i količina značenja, s druge strane, mogu izgleda da se mere izomorfnim postupcima (uređeni nizovi binarnih izbora). Međutim, nije nam jasno kako treba koristiti ove izomorfizme da bi se legitimno sa jedne kvantifikacije prešlo na drugu kvantifikaciju.

Sve su ovo pitanja koja postavlja svaki lingvist koji se manje brine za aktualizovanje svoje terminologije a više želi da pronikne u ono što je uradio, da shvati šta je stvarno učinio u opisu jezika kada govori (ili kada bi želeo da govori) o komunikaciji pojmovima teorije informacije ili o

količini značenja pojmovima količine informacije. Do sada vođeno istraživanje otkriva jednu nezadovoljavajuću situaciju, koja se može ovako rezimirati: što se tiče mogućih odnosa između kvantiteta informacije i kvantiteta značenja, vreme poticajnih članaka, pokusnih skokova, neophodnih ovlašnih istraživačkih konstrukcija mora da se privede kraju da bi ustupilo mesto vremenu pravog rada i radova.[68]

[68]) Ovaj članak objavljen je u *Cahiers de* l' I. S. E. A. *(Philosophie — Sciences sociales — Economie)*, mart 1964, str. 43—61.

III

O VALJANOJ UPOTREBI POJMA KOMUNIKACIJE U PRAVNIM NAUKAMA

Mišljenje jednog lingviste i semiologa o strukturalnoj analizi *Građanskog zakonika* može očigledno da se odnosi samo na načela i korišćene metode, a ne i na tačnost podataka i pravilnost njihove upotrebe u istoriji i teoriji prava. Pravilnost ove upotrebe, pretpostavlja se, jemče sami pravnici. Pošto smo to utvrdili, možemo reći da je pokušaj Andre-Žan Arnoa [André-Jean Arnaud][69] izuzetno originalan i u pogledu predmeta koji je izabrao i u pogledu postupka koji zagovara.

Arno ima tu prednost što, za razliku od mnogobrojnih pipavih strukturalnih analiza književnog dela, analizira tekst koji nije tako složen kao roman ili pesma. U pitanju je tekst čija je suština ispoljena na razini pojmova i čiji su odnosi s ekonomijom, sociologijom, istorijom, psihologijom bliski. Dakle, na ovom tekstu biće mnogo lakše — odnosno ne tako teško — proveriti valjanost oruđa što ih u interpretaciji tekstova (ili *čitanja* tekstova, kako se danas neoprezno kaže, verujući da se kaže nešto drugo i mnogo dublje) nudi semio-

[69]) *André-Jean Arnaud, Essai d'analyse structurale du Code civil français,* »Bibliothèque de Philosophie du Droit«, Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1973, IX — 182. str.

logija značenja. Arnoov *ogled* pruža mogućnost za dragoceno, do sada retko razmišljanje: retko zbog jasnoće sa kojom postavlja probleme, zbog detaljnih analiza i gotovo potpunog odsustva ezoteričnih formulacija.

To što se jedan pravnik ogleda u semiologiji značajnije je nego kada bi jedan semiolog uzeo *Građanski zakonik* kao predmet proučavanja. S tog stanovišta Arnoov pokušaj predstavlja odličan teren za miran i pouzdan susret i teorijsko suočavanje dveju disciplina koje ni po čemu nisu predodređene za saradnju. Bilo kakav da je sud pravnika o Arnoovom delu, njegovo istraživanje je neočekivani dobitak za semiologa, premda se interdisciplinarni kontakt ovde ostvaruje *a posteriori*. Autor nam dakle neće zameriti što njegov rad razmatramo jedino sa stanovišta dobiti koju mogu da izvuku lingvistika i semiologija: to je, po nama, jedan od najboljih načina da se oda priznanje njegovom naporu i da se pravnici uvere da naslov *Ogled* ne treba uzimati u retoričkom smislu te reči.

Arno ističe (str. 19) da mu nije namera da se olako upusti u lingvistička razmatranja i da Zakonik nije zamislio kao jezik. Ipak, on nije poštovao donetu odluku; prva pouka koju svaki istraživač treba da izvuče iz tog ogleda jeste da nas naš način govora do te mere uslovljava da smo njime određeni čak i kada zagovaramo naučnu opreznost. Kada Arno kaže (str. 4) da je Grocijus u svojoj raspravi usavršio »novi *jezik* mira«, reč je, u suštini, o novom *pojmu* ili skupu novih pojmova (iskazanih jezikom njegovih prethodnika i njegovih

savremenika). Isto zapažamo kada Arno kaže (str. 6) da Mao u svojoj definiciji mira »obnavlja jezik« (to obnavljanje nije obnavljanje rečnika, već smisla — i treba se tim povodom prisetiti da je semantika deo lingvistike koji se i danas može najmanje struktuirati); ili kada autor piše da XVIII vek ostvaruje »kompromis između (...) (pravnih) jezika koji se nadmeću« (str. 17). Ova isuviše rasplinuta upotreba reči *jezik* (umesto ili pored jednog prikladnijeg sinonima) uočava se i ovde: u Zakoniku »u ime *stila, jezika,* prisustvujemo (...) prelasku sa sistema moderne prirodnopravne inspiracije na sistem pozitivističkog shvatanja« (str. 44). Prigovaramo mu ove nepreciznosti ne čistunstva radi, već radi epistemološke higijene. Kad govori o Zakoniku, o pravnoj nauci, ili pravu kao jeziku (vidi str. 141), skloni smo da u jednom momentu poverujemo da je ta zloupotreba pojma jezik objašnjenje činjenica koje smo želeli da izdvojimo; na primer, Arno ispisuje ovu, za jednog lingvistu, sibilinsku formulu: »Od momenta kada jezik prevazilazi razmene [?] koje se efektivno ne ostvaruju, postajući i sam predmet razmene [?], regulisanje građanskih odnosa prerasta u nauku« (str. 141).

Kod Arnoa uočavamo tu opasnost — on, naime, veruje da objašnjava pravne pojave pripisujući im lingvističke nazive: Zakonik je jezik — kad govori o *činećima* [*actants*] izvesne pravne relacije, preuzimajući pojam od Teniera *via* Greimas (str. 35, 121); ili kad izjednačava, koristeći se, mislim, pogrešnom metaforom, slučajni i uslovni element određenog, nepotpuno definisanog ugovora s

onim što nazivamo »šumom« u teoriji komunikacije (str. 119). Kada govori o »pravnom diskursu« [...] kao prvostepenom *označavajućem* skupu (str. 21, 147), ili o određenoj instituciji koja u jednom sistemu »zauzima *sinjifikativno* mesto« (str. 22), ili o odnosu (između dvaju učesnika u razmeni) koji ne bi bio *sinjifikativan*« (str. 99) i o »*sinjifikativnim* jedinicama« (str. 105) — Arno hoće da kaže da lingvistički pojam »označavajućeg« [signifiant] može biti operativan, što u stvari nije tačno: svaki put, ova reč ima običan, jasan i uobičajen smisao *sinjifikativnog*. Arno u stvari ne primenjuje analizu koja bi bilo šta dugovala lingvistici.

Iako je »iz opreznosti« odlučio da ne govori o »dekodiranju«, Arno ne uspeva da odoli upotrebi riskantne reči *kôd* (str. 23, 53); takođe koristi reč *konotacija* čija upotreba u lingvistici nije jednostavna i čak je i opasna ukoliko treba da bude, u lingvističkom smislu, jednoznačna (str. 42, 51, 82, 86, 120). I mada zna da je u semiologiji značenja bolje poći od proučavanja *pokazatelja* koji se interpretiraju nego od *znakova* koji se dekodiraju (što bi pretpostavljalo da je problem rešen), sporna reč javlja se pod njegovim perom i onda kada tvrdi da »u svetu znakova i pravo ima svoje mesto« (str. 147). Isto tako ne verujem u eksplikativnu vrednost čisto lingvističke rečenice u kojoj Arno kaže da »se rađanje pravne nauke vezuje [...] za momenat kada razmena, iako se ne odnosi na simbole i znake, postaje tako složena da njeno valjano ostvarenje nužno zahteva upotrebu simbola i znakova« (str. 51). To bi, rečeno običnim jezikom, značilo da se pravna nauka rađa

kada se sa usmenog prava pređe na pisano pravo: ništa više? To, po svemu sudeći, nije tačno.

Kako lingvističku terminologiju Arno često preuzima od autora nelingvista koji su je iskrivili, on o operacijama *otpravljanje* + *objavljivanje* + *izvršenje* koje se tiču zakona govori kao o »sintagmatskom lancu« (str. 38): u ovom izrazu *sintagmatsko* jeste vremenska odredba, odnosno označava sukcesivnost i ništa više. Isto to važi za izraz »sintagmatski lanac« koji određuje članove porodice (str. 132). Šta da kažemo za iskaz preuzet od Žana Pujona [Jean Pouillon] u kojem se suprotstavljaju strukturno i strukturalno stanovište tako što poslednje upućuje na »strukturu kao sintaksu«, a što je tautologija? (str. 19).

U jednom je Arno potpuno u pravu: kada zagovara proučavanje *Građanskog zakonika* koje bi najpre bilo *sinhronijsko,* odnosno koje bi imalo u vidu tekst iz 1804. i njegov istorijski okvir (str. 14); vidi isto tako str. 19, 20, 91, 151); interpretacija evolucije teksta dolazi posle, a kroz anahronijska čitanja pokazuje se da tekst iz 1804. godine govori ono što mu mi danas pripisujemo. To je najbolji dokaz teorijskog i metodološkog bogatstva Sosirove misli.

Arnoov rad ne gubi ovim terminološkim tesanjem. Malobrojne formalne ispravke ne bi oštetile njegovo delo niti bi dovele u pitanje njegovu suštinu: čak i potpuno odstranjivanje ovih mesta ne bi nimalo promenilo celinu. Takav kakav je — tekst samo dokazuje da, kada je u pitanju semiologija značenja, pozajmice iz lingvistike nemaju nikakvu operativnu pa ni heurističku vred-

nost; zahvaljujući veštačkoj terminologiji, istraživač je sprečen da vidi da nije objasnio ono što veruje da je objasnio. Sa tog stanovišta *Građanski zakonik* je dragocen, kao predmet analize, jer sama njegova priroda ne dozvoljava nijedan od ovih strogo verbalnih izgovora koji bi, da je reč o estetskoj, odnosno sociološkoj ili etnološkoj temi, zamutili dokazivanje i raspravu.

Lingvistika je u ovom slučaju neoperativna, ali bi semiologija komunikacije — to jest nauka koja proučava strukturu i funkcionisanje različitih sistema i sredstava komunikacije ili nelingvističkih kodova koje je izumeo čovek — mogla da bude instrument odgovarajuće analize. U tom slučaju trebalo bi *Građanski zakonik* posmatrati kao sistem nelingvističke komunikacije, a logiku njegovih članova kao komunikaciju posebnog tipa, kao pravnu komunikaciju, na primer, nasuprot komunikaciji uspostavljenoj nizanjem rečenica Zakonika. Trebalo bi tada dokazati postojanje pošiljaoca i primaoca, u užem smislu, i »poruka« (pravnih) sačinjenih na osnovu Zakonika (pri tom ne treba zaboraviti da poruka prenosi značenje). Pravila su vidljiva, ali da li su vidljive i jedinice? i poruke? Da li su poruke u ovom slučaju odnosi (pravni) koje Zakonik definiše: odnosi između ličnosti, ili između ličnosti, dobara i usluga? Ili su poruke predmeti tih odnosa? Brak nije poruka, prodaja nije poruka — a ni predmet prodaje nije poruka, bar ne u lingvističkom ili semiološkom značenju termina. Ovo korišćenje semiologije komunikacije kao i korišćenje lingvistike odvelo bi nas dotle da opisima i objašnjenjima funkcionisa-

nja Zakonika *a priori* pripisujemo metaforičku terminologiju. Arno je toga bio svestan. Jedan od njegovih početnih stavova jeste da »*Građanski zakonik* neće razmatrati kao sistem komunikacije, već kao sistem razmene« (str. 20).

Ali i ovde je Arnoov rad dobra ilustracija činjenice da je teže na sistematičan način primenjivati to pravilo ponašanja, nego ga intelektualno odobravati. Danas je brkanje semiologije komunikacije i semiologije značenja toliko rasprostranjeno (zahvaljujući Bartu, Greimasu, a nesumnjivo i Levi-Strosu) da ga se ne oslobađamo lako. Otuda se Arno, tek što je saopštio odluku da neće Zakonik posmatrati kao sistem komunikacije, koleba, rizikujući da sve dovede u pitanje. Napominjući da lingvisti »smatraju da je izraz *razmenjivati reči* čista metafora« (str. 20) on dodaje, u belešci: »A ipak, zar u razgovoru svaki govornik, *prihvatajući* reči Drugog, ne uzima malo i od njega samog (u smislu u kojem pravnici shvataju prihvatanje)? Između razmene reči i pravnog ugovora o razmeni mogao bi da postoji izomorfizam (str. 20). Rečenica je tipična za onaj tip dokazivanja semiološkog stanovišta gde se sve zasniva na kondicionalu i na igri veoma subjektivnih značenja reči koje se koriste (na francuskom). Ako bi slučajno i postojao pravi izomorfizam između razmenjivati reči i izvršavati ugovor, dokazivanje se ne bi temeljilo na čisto verbalnim konstrukcijama ovog tipa.

Arno je često u iskušenju da pravnim činovima *a priori* pripiše komunikativnu vrednost (u

lingvističkom ili semiološkom smislu termina koji je u operativnom smislu mnogo suženiji od smisla koji mu pripisuje Litre a kojeg je Arno želeo da se drži — vidi njegovu belešku 4, str. 62); u pitanju su sporne sinonimije koje ne doprinose mnogo analizama (»Delovati, to jest komunicirati«, str. 109; »zakonodavstvo je sredstvo komunikacije između individua«, str. 45; »Pravo (...) je kratkotrajna komunikacija«, str. 55; »magistrat, specijalista za smetnje u komunikaciji«, str. 74, vidi isto tako str. 63, 64, 68, 112, 130, 134, gde se bavi transmisijama dobara, usluga i čak ličnosti; »Zakonik (...) (je jedan) vid komunikacije« (str. 62) ili poređenjima, dobrim samo kao poređenja, između pravnih činova i telefonske komunikacije (str. 50). Privikavanje na takav način govora završava se uverenjem da je tvrđenje dokazano i autor govori o »komunikativnom delovanju« (str. 23), »o komunikacionom cilju« koji je u osnovu dužnosti« (str. 95), »o komunikacionoj ulozi« (str. 130) i, naročito, o »komunikacionom lancu« (str. 68, 81, 83, 92) i »komunikacionoj perspektivi« (str. 48, 81, 92, 97, 127, 146).

Bartaski i strosovski istraživači kao da se katkad srde na takvu upornost s kojom neki lingvisti odbacuju lingvističke i semiološke modele tamo gde je reč *komunikacija* samo pokriće za još nedovoljno poznate fenomene. Oni čak često ukazuju na to da je reč o sitničavom i cepidlačkom stavu čuvara jednog ograničenog rezervisanog domena koji ometa interdisciplinarni zamah i kreativnost teoretičara. Međutim, to je primer zlovoljne i nekorisne polemičke kritike. Čini mi se

da je Arnoov rad, čijem se usmerenju potpuno priklanjam i čije početne hipoteze i najveći deo zaključaka delim, dobar teren za rasvetljavanje tog spora. Nisu određeni radovi podložni kritici i nepouzdani zato što upotrebljavaju lingvističku ili semiološku terminologiju: oni je upotrebljavaju loše, uzaludno, zaklanjajući se iza tih instrumenata koji niti opisuju niti objašnjavaju proučavane pojmove. Umesto što tvrde, ne dokazavši to, da se na ove fenomene mogu primeniti modeli lingvističke ili semiološke komunikacije, bilo bi bolje da polaze od samih pojava i da odbace predrasude ma koje vrste. Mnoge pojave mogu se opisati kao vrste komunikacije. Ali, biće uvek problem dokazati specifičan karakter te takozvane komunikacije; jer ona može biti samo razmena, kruženje, transmisija, deoba u najstrožem smislu tih termina. Sve ove rizične formule mogu se izbaciti iz Arnoovog teksta bez teorijske i praktične štete po sam tekst. Najbolji dokaz za to jeste činjenica da u opisivanju pravnih *činova* (veoma tačan pojam) Arno upotrebljava reči *veza* i *odnos* (stotinak slučajeva u čitavom delu, počev od 8. str.) mnogo češće nego reč *komunikacija;* ove reči su u naučnom smislu mnogo strože, njima se ništa ne tvrdi a one nam omogućavaju da tačno definišemo specifičan karakter svakog tipa odnosa koji određeni čin povlači. Prelaz sa *veze* ili *odnosa* na *komunikaciju,* (preko razmene ili *kruženja)* na osnovu sinonimskog susedstva u običnom jeziku predstavlja zloupotrebu jezika koja analizi i interpretaciji ne pruža ni dodatno razjašnjenje ni bolji uvid. Ništa ne dobijamo time što ćemo *a*

priori staviti znak jednakosti između reči *relacija* i *komunikacija*. Pošto su sve stvari u nekom odnosu, nauka bi postala neka vrsta panlingvističke alhemije koja je sa deskriptivnog kao i sa eksplikativnog stanovišta potpuno isprazna. Pošto sve pojave — počev od unutrašnjosti atomskog jezgra — možemo opisati formulom xRy (x je u relaciji sa y), hemičar bi, na primer, mogao da tvrdi da je $H_2O \rightarrow xRy$ i da je voda poruka, odnosno jedna vrsta komunikacije između vodonika i kiseonika: no, to nam ne govori mnogo o H_2O. Čitav metodološki značaj Arnoovog pokušaja i sva njegova vrednost jeste u tome što analiza *Građanskog zakonika* omogućava da se na konkretan način suočimo s izvesnim iritirajućim teorijskim krivudanjima od kojih je do sada patila semiologija.

Na istoj strani na kojoj je obećao da će izbeći zamke lingvistike i semiologije komunikacije, Arno izlaže osnove svog postupka: »Našu analizu razvijaćemo kao semiologiju značenja« (str. 20). Posle objašnjenja Luja Prietoa, to bi značilo sledeće: umesto da se određen fenomen posmatra *a priori* kao sistem *znakova* koji se dekodiraju na osnovu lingvističkog modela, tvrdi se da fenomen nužno ima značenje i da se u to značenje može proniknuti analizom *pokazatelja* izvedenih iz tog fenomena. Pokazatelj je, kaže Prieto, u presudnoj formulaciji, opažljiva pojava koja nas obaveštava o drugim pojavama koje nisu opažljive. Semiologija značenja sastojala bi se u konstruisanju strukturalnih modela pojave koja se proučava, i to na osnovu interpretacije pokazatelja. Dekodiranje znakova, međutim, pretpostavlja *prethodno* poznava-

nje koda funkcionisanja ovih znakova (preko društvenog učenja). Mešati dekodiranje znakova sa interpretacijom pokazatelja teorijska je omaška izazvana brzopletim uvođenjem lažne sinonimije. Situacija istraživača koji treba da interpretira pokazatelje izvedene iz određene pojave razlikuje se od situacije onoga ko dekodira znakove i ko, posedujući kôd, dešifruje poruku. U najgorem slučaju, ova situacija analogna je situaciji odgonetača koji, ne poznajući kôd poruke, mora da ga otkrije da bi mogao da interpretira poruku.

Svako otkriće i opis strukture pojave — Žil Granže [Gilles Granger] je bio u pravu što je tvrdio da je ova operacija već Nauka — u suštini se zasniva na svojstvima pokazatelja, i polazeći od njih konstruišemo tu strukturu; a to je već interpretacija pojave. Svojstvo samih pokazatelja zasniva se na njihovom izboru; otuda značaj merila koja prethode izboru; ovo načelo lingvistika naziva načelom pertinencije. Opasnost čitave semiologije značenja jeste u tome da se izaberu pokazatelji za koje se veruje da su, ili se želi da budu, značajni *za prethodnu hipotezu* — a ne i za potpuni popis pojava; biraju se oni pokazatelji koji su pogodni, a zanemaruju se pre svega oni koji ometaju ili protivreče hipotezi; u izboru se dakle ne slede objektivna merila koja bi bila *spoljašnja* u odnosu na hipotezu. Znamo do kakve preteranosti može da odvede ovaj postupak: prisetimo se samo šta se sve na taj način može izvesti iz bilo koje stvari, na primer iz teksta otkrovenja po Jovanu (gde tako otkrivamo tačan datum objave rata — 1939) ili iz dimenzija velike Keopsove pi-

ramide (iz njih se može izvesti čitava Njutnova nebeska mehanika).

Arno je tu na sigurnom tlu i njegova interpretacija Zakonika bogata je poukama. Najpre, za razliku od mnogih nestrpljivih strukturalista, on zna da strukturalna analiza ne isključuje, u metafizičkom smislu, sve što nije ona sama. On zna da se pokazatelji na kojima će zasnivati svoju interpretaciju mogu naći ne samo u Zakoniku (stara i dobra filozofija nazivala je ovu interpretaciju unutrašnjom kritikom) već i izvan Zakonika: u istoriji, psihologiji, sociologiji, ekonomiji, istoriji prava, filozofiji koje postoje uporedo sa njegovom redakcijom Zakonika. Ne samo što zna za ove spoljašnje pokazatelje već im Arno dodeljuje i značajno mesto. Sve što su rekli redaktori Zakonika o svojim namerama, pre, za vreme ili posle redakcije, reakcije savremenika, rasprave u skupštinama, ekonomska konjunktura između 1800. i 1804, političke okolnosti, može da bude pokazatelj i dokaz. U tom smislu za žaljenje je što se Arnoova konstrukcija ne oslanja na »kritičko izdanje istorijskog tipa«; on je maštao da od ovog izdanja napravi drugi tom svog dugog istraživanja Zakonika (str. 1), ali mu to nisu dopuštali materijalni uslovi istraživanja u Francuskoj. U tom izdanju mogla se naći najšira moguća zbirka potencijalnih pokazatelja za jednu interpretaciju Zakonika. Nemogućnost da ostvari to kritičko izdanje, na koju Arno stidljivo ukazuje, navela ga je da obim svog istraživanja svede na »skicu« (str. 1), »ogled« (naslov dela). Ali takva kakva je, ta »skica«, kako on sam kaže, pruža priliku za se-

miološko razmišljanje i za upražnjavanje semiologije kojem, po svemu sudeći, nema ravna još od Levi-Strosovih radova o mitovima.

Ovo istraživanje — koje, prema vrlo tačnim rečima samog Arnoa, predstavlja određeno metodološko »iskustvo« (str. 2, b. 2) — omogućava nam zapažanja koja (naglašavamo to) bez njega ne bi bila moguća. Zahvaljujući Arnoovom radu uviđamo, naime, i možemo bolje da dokažemo — što je od velike teorijske vrednosti — da jedna semiologija značenja mora, više nego ma koje istraživanje, da bude veoma oprezna i da razlikuje nivoe (u tehničkom smislu reči) sa kojima operiše. Analiza *Građanskog zakonika* ističe u punoj svetlosti činjenicu, koje su istraživači bili često nejasno svesni da određena pojava može imati više značenja zavisno od stanovišta koje zauzimamo proučavajući je; brkanje stanovišta uvek rizikuje da oslabi ili da iskrivi interpretaciju.

Kada je u pitanju Zakonik, semiologija značenja treba očigledno da započne analizom ispoljene strukture samog teksta, odnosno njegovom redakcionom ili vidljivom strukturom. Arno joj, međutim, posvećuje malo prostora, odista na različitim mestima, po svemu sudeći zato što je to predmet blizak svim pravnicima. Ali kako se na tome zasniva čitava Arnoova konstrukcija, čini nam se da zaslužuje kompletno predstavljanje. Jer autor kao da okleva između dveju formulacija. Čas je ovaj ispoljeni plan Zakonika savršen model, naoko čitljiv: »U sistemu *buržoaskog mira* pravilo igre može biti otkriveno samim čitanjem Prava koje je na snazi, jer ono postaje

specifično pravilo igre« (str. 5). »U slučaju *Građanskog zakonika,* naime, model nije stvorio sam istraživač. Njega je stvorio zakonodavac, i u tome je njegov veliki značaj« (str. 12). Ova konstrukcija kao da sadrži izvesnu odista očevidnu logiku: »Sve je povezano u *Građanskom zakoniku*« (str. 74). Članovi koji bi, čini nam se, mogli da budu samo prikladni didaktički prelazi imaju, naprotiv, organsko značenje (str. 88); sama mesta članova su označavajuća (str. 91, i dalje), i »smenjivanjem članova, stvara se dugačak lanac međusobnih zavisnosti tako da se može govoriti samo o predodređenoj arbitrarnosti« (str. 147). — Čas je ova strogost, koja bi mogla biti i strogost »euklidovske geometrije« (str. 93), podložna izuzecima, jer je reč samo o jednom »kvaziopštem postupku« (str. 91); redosled članova, na primer, dovodi se u pitanje činjenicom što je »Napoleonov zakonik skup više zakona izglasanih nezavisno (u različitim epohama) (str. 92). Na osnovu čitanja reklo bi se da je ovaj drugi način viđenja bliži stvarnosti. Arnoova kolebanja poštuju, dakle, ovu višesložnu sliku redakcione kompozicije Zakonika; međutim, ona ukazuju i na postojanje pomenutog problema, koji nije beznačajan.

Pošto vidljivi smisao Zakonika nije transparentan, pravi semiološki postupak bio bi otkrivanje njegove realne a ne ispoljene strukture, odnosno otkrivanje onog što bismo nazvali (pravnom) »logikom Zakonika« (str. 136). To je zapravo i osnovni Arnoov postupak; on je sebi postavio zadatak da »*pronađe* logičku organizaciju teorija dužnosti ispisanih u Zakoniku« (str. 94), da *ot-*

krije njihovu euklidovsku geometriju« (str. 97); sledeći Sebaga, Arno zna da treba da »*razotkrije* načela organizacije skupa recipročno definisanih elemenata« (str. 19), da »*rasvetli* strukturalni model koji je utelovljen u Napoleonovom zakoniku« (str. 22), »sistem koji je u *osnovi* Građanskog zakonika« (str. 26, 35), »strukturu koja ga *podupire*« (str. 154). Međutim, Arno nije uspeo da strogo odvoji analizu na nivou redakcije od analize na nivou logičke strukture: kada, na primer, kaže da je »strogo aksiomatska logika odredila raspored dela« (pri čemu upućuje na *Origines doctrinales* — str. 25), Arno kao da se opredeljuje za prvu analizu, ali se pri tom koristi pojmovima koji pripadaju drugoj vrsti analize. Uglavnom nam se čini da se i ovde Arno koleba između dvaju stavova: čas je ta pravna logika koja podupire Zakonik savršeno koherentna — i na mnogo mesta Arno pokazuje da su čak i izvesni nedostaci pokazatelji ove koherentnosti (str. 42, 50, 70, na primer), i ta duboka logika opravdava pojavu nekih sasvim neočekivanih mesta na kojima se razmatraju izvesni pojmovi. Čas, naprotiv, Arno vodi računa o »hibridnoj prirodi« Zakonika koju ovaj duguje natezanjima svojih redaktora (str. 45) između prirodnog prava i pozitivizma (vidi isto tako str. 93); ili vodi računa o činjenici da je ponekad »zakonodavac iz godine XII morao (...) da popusti pred revolucionarnijim doprinosima« (str. 72, ili str. 106—107). Ovo Arnoovo kolebanje odlična je lekcija za fanatične strukturaliste koji po svaku cenu žele da svedu složenost proizvoda čovekove aktivnosti na čistotu određene metafizičke suštine.

Ovaj problem prikazivanja ne dovodi u pitanje Arnoovu strukturalnu analizu; njegov glavni doprinos jeste u tome što je pokazao da je *Građanski zakonik* pravilo igre buržoaskog društva. Analiza statusa igrača (interpretacija pojmova stranac, skitnica, maloletnik, zabranjen, odsutan), status ulaganja i pojma udela u akcijama podsticajan su opis dat sa dosada nedostignutom formalnom strogošću. Čak iako je upotreba logike skupova u formalizaciji predstavljanja ugovora sporna, čak iako nam smeta dugačka metafora, razvijena u alegoriju, o Zakoniku kao pravilu igre (razvijajući svoju metaforu do kraja, Arno očigledno cilja na savremeni smisao reči *igra;* njegove *zaloge* dobrog funkcionisanja Zakonika *nemaju ništa zajedničko sa zalogama* u igri), on nam ipak daje sliku jedne realne logičke strukture Zakonika koja pleni i koja se može ozbiljno braniti. To je, bez sumnje, najznačajniji deo njegovog ogleda.

Osnovni Arnoov postupak je strukturalna analiza Zakonika u pravom smislu reči. Ispod vidljive strukture slede poglavlja i članova rekonstruiše se dubinska nevidljiva struktura. Sa stanovišta semiologije značenja, međutim, semiološka analiza Zakonika nije dovršena i valja je nastaviti koristeći se metodima koji nisu specifično strukturalni. Jer, ostaje nam da otkrijemo značenje ili značenja ove logičke strukture Zakonika (njeno otkriće nadilazi sva ostala otkrića: ako je struktura za koju se tvrdi da je prava sporna, ruše se sve potonje konstrukcije koje se na njoj temelje).

I ovde je Arno vrlo podsticajan. On, naime, objašnjava činjenicu da struktura Zakonika — i to možda pokazuje prvi put — u biti odražava strukturu buržoaske ekonomije (najpre one iz 1804), kao što je to dobro uočio i Marks. Arno pokazuje da Zakonik, nasuprot ideologiji svojih redaktora, ne iskazuje prava čoveka, već prava francuskog građanina; i, naravno, Zakonik ne izražava prava svih francuskih građana, već prava građana vlasnika; ostali građani su marginalni, jer se u Zakoniku ličnosti pominju u funkciji svog statusa, to jest shodno njihovom odnosu prema dobrima.

Ova ekonomska interpretacija značenja strukture Zakonika nije i konačna interpretacija. Zakonik nije savršen, automatski, ekskluzivni izraz ekonomske realnosti koju želi da opravda. U njegovoj strukturi vidljivi su i tragovi društvenih odnosa onakvih kakvi su stvarno bili i onakvih kako su ih videli redaktori: takva situacija imala je udela u redakciji Zakonika i njom se opravdava određena primarna sociološka interpretacija značenja strukture Zakonika (vidi na primer, str. 43, 147). Isto tako, redaktori Zakonika nisu bili čisti duhovi, potpuno svesni ekonomskih i društvenih mehanizama koje su želeli da imenuju. Bili su to kulturni ljudi, određene prošlosti i temperamenta, i ostavili su svoj trag u tekstu. Arno ne podleže iskušenju da odstrani ili da previdi ove elemente nesklada ili nekoherentnosti u strukturi Zakonika (uticaj Bonaparte, Portalisa, uticaj tradicionalne psihologije u odnosu na žene, itd.). Dakle, neophodna je i sasvim moguća i jedna psihološka interpretacija značenja strukture Zakonika. Po Ar-

nou, ništa manje nije opravdana i druga interpretacija: ako ljudi u različitim dobima i kroz društvene organizacije stalno ispoljavaju »temeljne kontradikcije« (str. 51), duboke nagone: egzistencijalnu zebnju (str. 47, 52, 55, 82, 155), težnju ka apsolutu, uvek iznova izneverenu konačnošću ljudske sudbine (str. 52, 106), ove crte moraju se ispoljavati u redakciji Zakonika; Arno ih tu i otkriva, i tako predlaže jednu antropološku interpretaciju značenja strukture Zakonika.

Nije lako ove interpretacije na sociološkom, psihološkom, antropološkom planu razlikovati od onih analiza koje treba obaviti i na ideološkom planu. Danas nije jednostavno upotrebljavati reč *ideološko:* usled različitih tumačenja, interpretacija i sve aproksimativnijih upotreba, ona je postala gotovo nerazumljiva. Arno se drži, mislim veoma mudro, Marksove definicije ovog pojma (vidi str. 151; Sebagov citat koji zatim sledi takođe je konfuzan): ideologija je, u suštini, pogrešno, racionalizovano, idealizovano objašnjenje određenog fenomena, stava, ponašanja, institucije; jer mi nismo svesni (zato što ne možemo ili ne želimo to da budemo) snopa realnih objašnjenja koji bi adekvatno osvetlili pojavu.

Veran klasicima marksizma, Arno navodi jedan mnogo složeniji dokaz stavova koje je samo nagovestio: želeći da Pravo utemelji na zanosu univerzalne apstraktne individue, buržoazija iz 1804. idealizovala je vlastite interese i motivacije: »Pravi autor francuskog *Građanskog zakonika* jeste, dakle, u ideološkom, tehničkom, političkom, društvenom i ekonomskom smislu, prosvećeni, jan-

senistički i galski buržuj s kraja XVIII veka, koji je prošao kroz revolucionarne preokrete« (str. 152).

Da bi dokumentovao svoju interpretaciju, Arno prikuplja dosta pokazatelja. Po svemu sudeći, mogao je da navede i mnogo više pokazatelja da se oslanjao na kritičko izdanje Zakonika na koje je najpre pomišljao. No to nije momenat oko kojeg se sa njim treba sporiti. Međutim, kao i svaka ideološka interpretacija, i Arnoova interpretacija upućuje na sledeći problem (nema sumnje problem dobro formulisan na građi kakav je Zakonik): jesu li ljudi bili svesni ideologije koja ih uslovljava ili ne? Reklo bi se da Arno smatra da su buržoaski glasnogovornici iz 1804. bili potpuno svesni ideološke operacije prikrivanja svojih pravih pokretača i da su je upražnjavali tokom redakcije Zakonika; oni su »prerušili« sve pojedince u građane da bi ih »zavarali« (str. II); *Građanski zakonik* je »mit« u pravom i marksističkom značenju reči (str. 24) čiji »takozvani humanizam« i »idealistički alibi« (str. 147, 153) treba »demaskirati«. Međutim, čini nam se da ova polemički intonirana formulacija nije neophodna da bi se dokazalo da je Zakonik izraz (više ili manje savršen, str. 150) buržoaske ideologije: ali Arno se ovde izlaže opasnosti da, mada nije obavio minuciozna istorijska i psihosociološka istraživanja, jasnoću naših današnjih analiza pripiše ljudima iz 1804. Redaktori Zakonika svakako nisu bili, kako kaže M. Vilej, »mali sveci«. Međutim, treba li od njih napraviti varalice i svesne i organizovane lopove, kao što su to volterovci učinili sa sveštenstvom u XVIII veku? Kada bi ideologije imale svest o se-

bi, dovele bi u pitanje sopstvenu prirodu: u ovom slučaju to bi značilo da smo usled odsustva dijalektičke popustljivosti zaboravili da je buržoazija iz 1804. godine bila klasa u usponu i da je, da bi se uzdigla, kao što to ističu Marks i Engels, morala da bude zagovornik drugih potlačenih klasa; to se vidi u Zakoniku u onoj meri u kojoj on prevazilazi prethodnu pravnu operaciju. Arno je to znao, negde to i kaže, ali izgleda zaboravlja na to da ukaže u svom zaključku.

Iskazujući ovaj prigovor, dotičemo se, u najopštijem smislu, jednog od vidova Arnoovog rada koji se može kritikovati: podsticajno je njegovo mišljenje o mestu koje u Zakoniku imaju žena, maloletnici ili dete. Ali prigovarati buržoaziji iz 1804. što nije bila odgojena na revolucionarnoj misli iz 1972. godine — antisinhronijski je stav u pravom smislu reči. Bez sumnje, kada polemiše, Arno misli na današnje lenjinističke interpretatore. Međutim, njegova naučna formulacija je ishitrena. Uostalom, i to je simpatično, na mnogim mestima naslućujemo ideološka opredeljenja čoveka iz 1972. godine. Ali nije reč o tome da se jednom strpljivom, skromnom radniku i njegovoj intelektualnoj čestitosti zamera što objavljuje vlastita opredeljenja; to je, uostalom, primer najlepše naučne higijene. Međutim, to nam može koristiti da istaknemo krajnji problem svake semiologije značenja: i sama interpretacija je uvek uslovljena. Parafrazirajući Marksa, možemo reći da je interpretatoru isto tako potrebno da ga interpretiraju — i svaki istraživač mora da bude toga svestan, osobito kada prekopava po tuđoj svesti.

Mislim da je velika Arnoova zasluga što njegov ogled podstiče mnoga razmišljanja koja dugujemo načinu na koji Arno postavlja probleme. U određenom slučaju ogled semiologu nudi plodno preispitivanje svesti. Ponudivši ovo podmlađeno čitanje, Arno je učinio veliku uslugu *Građanskom zakoniku*. Ne bih mogao da odredim korist koju iz njegovog dela izvlače pravnici. Međutim, sa teorijskog i metodološkog stanovišta semiološkoj refleksiji ponudio je isto toliko bogatu tematiku koliko i Levi-Stros kada je obnovio naš način razmišljanja o mitovima.[70]

[70]) Ovaj tekst objavljen je kao pogovor knjizi A.-Ž. Arnoa.

IV

ANALIZA JEZIKA GESTOVA KOD INDIJANACA

Nije bilo lako doći do Malerijevog[71] [Mallery] dela. Delo je sačuvano zahvaljujući pozajmicama što ih nalazimo kod istoričara pisma. To dobrodošlo, ponovno objavljivanje knjige stare devedeset godina dugujemo razvoju semiologije, koja je probudila interesovanje za teorijsku analizu sistema gestovnih komunikacija.

Najbolji prikazi ove knjige možda su Kreberov [Kroeber] (»Sign Language Inquiry«) i Vogelinov [Voegelin] (»Sign Language Analysis; One Level or Two?«) članak, oba objavljena u IJAL (24 [1958]. Sibiok [Sebeok] se odlično setio da ih pripoji ponovo objavljenoj knjizi. »Maleri je, kaže Kreber, (...) posedovao mnoga dragocena znanja o jeziku gestova. (...) Ali on je bio borac (...) i nije raspolagao instrumentima koji bi mu omogućili da ostvari produbljenu naučnu analizu jednog tako novog i neuobičajenog sistema. (...) Ni major Pouvel [Powell] ni njegovi saradnici iz Etnološkog odeljenja nisu mogli u tome da ga poduče; oni su mu davali samo primere ambicioznih spekulacija. (...) Malerijevo znanje je bilo bogato i

[71]) D. G. Mallery, *Sign Language among the North American Indians,* La Haye, Mouton, 1971; coll. »Approaches to Semiotics«, vol. 14.

vrsno, njegovo interesovanje za predmet vrlo živo, ali doba u kojem je živeo nije mu omogućilo da svoje podatke organizuje u jednu sistematično artikulisanu deskripciju: umesto da se strogo drži analize, izgubio se u neosnovanim poređenjima« (str. X). I, nešto dalje, Kreber mu zamera na poređenjima između jezika gestova kod Indijanaca i jezika gluvonemih ili jezika Napolitanaca — jer u Malerijevoj knjizi rezimirano je na 20 strana delo kanonika De Jorioa (1832, De Jorio), delo do kojeg je još teže doći. Ova poređenja otkrivaju Malerijevu slabo prikrivenu želju da otkrije neku vrstu univerzalnog sistema (str. XXIX).

Malerijevo delo sadrži pedeset strana izvoda iz njegovog rečnika gestova koji važe za oko pedesetak početaka (str. 163—211), zatim osamnaest stranica gestovnih imena plemena (str. 212—230), dvanaestak vlastitih imena (str. 230—232), tridesetak rečenica ili pitanja (str. 233—239), pet kratkih dijaloga (str. 240—253), isto toliko priča (str. 254—284), različitih signala, naročito signale pomoću dima ili bacanja prašine (str. 285—308). Međutim, reč je o građi koja služi samo kao ilustracija, nikada kao iscrpna analiza sistema komunikacije. Jer Maleri je u suštini potpuno uklopljen u istoricističku lingvističku kulturu svog doba. Iako samo jednom citira Vitnija (str. 21), upravo da bi dokazao jednu od njegovih kritika Maksa Milera, očigledno je da mu je Vitnijeva misao (str. 15, 19, 21, 102, 105) poslužila kao lingvističko-filozofska osnova rasprave o gestovnoj komunikaciji. Problemi koje Maleri postavlja zapravo su problemi koje njegovo doba postavlja o jeziku uopšte:

kog porekla je jezik? Da li je jezik gestova prethodio govoru? Može li postojati govor bez mišljenja? Kao i čitav XIX vek, i Maleri smatra da je lingvistika istorijska nauka i da »ništa ne može da se potpuno spozna dok ne spoznamo početke« (str. 14; vidi takođe str. 113). Otuda istorijskim problemima pripada centralno mesto u njegovom Uvodu. I pored opreznosti, iskazane u nekolikim rezervama (naročito str. 22, gde se vraća tezi da su dva sistema komunikacije nastala u isto vreme), Maleri očevidno naginje ubeđenju da gestovni jezik prethodi vokalnom jeziku (str. 12—20) i čak da je i superiorniji u nekim vidovima (str. 101—102). Učestalost sa kojom ukazuje na »preostatke« gestovnog jezika u mnogim komunikacionim situacijama sinjifikativna je oznaka te sklonosti (str. 18, 60, 70, 73; vidi takođe str. 23. i 83, mesta na kojima, mada se brani od želje da ove gestovne znakove predstavi kao »znake primitivnog čoveka«, odmah opovrgava ovaj svoj ustupak govoreći da su oni sve u svemu veoma srodni).

Istoriji proučavanja gestovne komunikacije kroz prostor i vreme pripada značajno mesto u Malerijevom delu. Ipak, vodeća nit njegovog bibliografskog istraživanja jeste istraživanje sličnosti koje veruje da uočava između određenih gestova Grka ili Rimljana i Napolitanaca iz 1832. i koje uvek ističe (to je i Andre de Jorioova teza koja bi, po svemu sudeći, zasluživala ponovno ispitivanje od strane klasične arheologije), ali i gestova Indijanaca (vidi str. 33, 50, 56 na primer), Engleza (str. 59), Kineza (str. III, 126), Egipćana iz doba faraona (str. 124, 126). Maleri, naime, veruje da po-

stoji jezik univerzalnih gestova (str. 73, 74); svi pojedinačni sistemi samo su dijalekti tog jezika (str. 77). Isto tako ističe spontano međusobno razumevanje koje se uspostavlja između Indijanaca i gluvonemih koji komuniciraju gestovima (str. 51, 100, 103, 116, 117, 120 i dalje). U tom smislu čak i organizuje 6. marta 1880. jedan test koji potanko opisuje (str. 75—77). Ovde se opet u njemu istraživač i naučnik pozitivista bore protiv nestrpljivog teoretičara. Maleri veoma žali (str. 77, 90), beleži neuspehe (str. 76), ograničenja (str. 87, 89, 101), ističe nužnost iznalaženja situacionog ključa koji bi jemčio dekodiranje poruka (str. 64).

Delovi Uvoda koji se odnose na gestovnu komunikaciju kod Indijanaca *(Indian Sign Language)*; nadalje: ISL (str. 105—149) posvećeni su najvećim delom istorijskim problemima: davno ili novije poreklo, monogeneza ili poligeneza, odnosi gestualnog jezika sa etimologijom »primitivnih korena« usmenog jezika, odnosi sa piktografskim, hijeroglifskim ili alfabetskim pismima, odnosi sa arheološkim dešifrovanjem. Ovaj rad veoma bogat kompilacijama i refleksijama dobro ilustruje atomističku prirodu lingvističkog istraživanja pre Sosira i Trubeckoga ili Blumfilda.

No, ma kako to izgledalo paradoksalno, knjiga danas nije beznačajna. Naprotiv. Delo je puno opaski i sugestija koje tek treba obraditi, a koje svedoče o nadarenosti Malerija kao istraživača. Maleri je, naime, bio svestan originalnosti teorijskih problema što ih pokreće polje koje je istraživao. On je obnovio Dalgarnoovu [Dalgarno]

semantologiju (1661), upotrebljavao je pojmove *semiotički kôd, semiotičko izvođenje* (str. 74), *semiotički izraz* (str. 88), *semiotička sintaksa* (str. 150). Pokušaji da dovede u vezu gestualni jezik i sabir (str. 67, 91), njegova aluzija na grb (str. 82), pripadaju rođenom semiologu. Specijalisti ergonomije (vidi *Epistémologie sociologique*, [*Sociološka epistemologija*], 9/1970), uočili su značaj njegovih zapažanja koja se odnose na radnike velike fabrike koji su usled stalne buke mašina tokom rada postali praktično gluvi i koji su izgradili originalan sistem komunikacije gestovima (str. 61). Deo naslovljen »Način na koji su obavljena istraživanja« (str. 149—152) jeste model opsežnog i brižljivog kolektivnog istraživanja i potpuno je neočekivano njegovo prisustvo u lingvistici iz 1880. godine.

Međutim, paradoks dela je u činjenici da se Maleri, premda gonjen uticajem kulture svog doba da od svoje teme istraživanja napravi raspravu istorijskog i filozofskog tipa bez stvarne povezanosti, neprestano dotiče pravog ustrojstva teme: »analiza jezika gestova *kao sistema*« (str. 36, 61, 73, 83, 90, 103; vidi takođe na str. 77 nešto oprezniju aluziju). Maleri, naime, tvrdi da ISL »is not a semaphoric repetition of notions to be memorized from a limited traditional list, but is a cultivated art founded upon principles (...)« (str. 100). Na više mesta upotrebljava reč *»art«* kao veoma blizak sinonim onome što danas zovemo *sistem* (str. 84, 88, 90). Isto tako govori o »načelima tvorbe znakova« (str. 141). Razumemo Kreberovo razočaranje što Maleri svoju intuiciju nije

pratio do kraja i nije dao opis funkcionisanja sistema kao takvog.

Ovom opisu najbliži je kada na više mesta raspravlja — premda je problem morao da bude njegova početna tačka u analizi — o tome da li su znaci ISL proizvoljni ili ne (naročito na str. 87—95; ali i na str. 96, 104, 123, 142). Videćemo da ta rasprava zaslužuje široku i podrobnu analizu, jer Maleri razlikuje gestovni znak od simbola (str. 142—144), pod kojim razume označavajuće jednog neeksplicitnog, alegorijskog ili ezoteričnog označenog. Na istom mestu raspravlja o pojmu amblema (obeležja) i valjalo bi znati da li je Maleri čitao Pirsa — što, čini se, nije bio slučaj — i da li je Pirs čitao Malerija. Maleri, štaviše, ističe posebno razlikovanje *arbitrarnog* i *konvencionalnog* (str. 93), *arbitrarnog* i *apsolutnog* (str. 89). U tom smislu čini mi se nije došao do usaglašenih zaključaka. Međutim, bitno je da je tvrdio da je ISL sistem sastavljen od pantomimskih znakova (str. 9, 88) od kojih neki postaju arbitrarni ili konvencionalni, pre svega, skraćivanjem. (str. 93). Izvesno je da bi jedna sistematska sinhronijska analiza omogućila bolje isticanje problema i bolje shvatanje prirode međusobnog razumevanja bilo između samih indijanskih plemena čiji sistemi podrazumevaju različite znake, bilo između Indijanaca i gluvonemih; to je činjenica čije osporavanje nije *a priori* u pitanju, i čije se objašnjenje vezuje za spoznaju *specifične* prirode arbitrarnog i simboličkog (u Sosirovom značenju pojma) kod ISL.

Čak i ako smatramo da reč »sistem« Maleri nije upotrebljavao onako strogo kao što je to či-

nio Sosir (mada je ovaj pojam sa izvesnom strogošću upotrebljavao još Vitni, od 1874, kao i pojam *arbitrarnog)* valjanost analiza koje je nagovestio Maleri uočljiva je u jednom dosta neobičnom smislu. Duboko poznavanje problema koje pokreće gestovna komunikacija odvelo je Malerija jasnom formulisanju pojma distinktivnog u jednom gestovnom znaku — to jest, pojmu pertinentnih crta. U tom smislu uočljivo je njegovo isticanje zahteva da anketari uvek budu sigurni šta je »radikalni ili bitni deo jednog znaka«, razlikujući ga od onoga što danas nazivamo nepertinentnim ili redundantnim delom ili elementima koji konstituišu slobodne individualne varijante (str. 84—85). Na istom mestu protivi se ideji da se znakovi opisuju kao prosek (srednja veličina) različitih realizacija, što dovodi u pitanje njihovu odredbu *distinktivnih* znakova«. Njegova poređenja realizacija slova *v* promenljivih zavisno od pisara, koja su *v* ukoliko ih razlikujemo od *u*, dokazuju da je savršeno shvatio značaj postupka koji je otkrio (međutim, on nam ne nudi pravilo za izdvajanje pertinentnih crta svakog gesta). Na to pitanje vraća se na ubedljiv način kada govori o položaju prstiju ruke u određenoj gestovnoj konfiguraciji; ovaj položaj prstiju čas nije pertinentan, kako to danas kažemo, čas to jeste (na tom mestu vraća se svom poređenju sa grafologijom, str. 146). U tom smislu Maleri nalazi dobre primere (str. 147) i zaključuje ovim apsolutno ubedljivim redovima: »Videli smo, dakle, da je katkad položaj prstiju čisto materijalan i figura je oblikovana ili nagoveštena bez upućivanja na pokret, dok je u drugim

slučajevima relativni položaj jedne ruke u odnosu na drugu kao i u odnosu na određeni deo tela *sinjifikativan* [significant] bez obzira na poseban raspored prstiju. Kod ostalih znakova, isto tako, linije koje u prostoru ispisuju ruka ili ruke označavaju pojam (to jest, rečeno modernim terminima, označeno gesta). U svakom od slučajeva potanko se opisuju jedino bitni detalji, kada se mogu identifikovati (str. 148). Maleri je odista tačno zapazio čitav problem pertinentnih crta koje konstituišu gestovnu jedinicu. Oni koji se danas ponovo interesuju za gestovnu komunikaciju daleko su od uočavanja ovog problema.

Sasvim neobično Malerijevo kazivanje o gestovima glumaca i govornika (str. 62—65, koje potpuno odvaja od sistema komunikacije tipa ISL (u odnosu na vokalni iskaz Maleri ove gestove pomalo posmatra kao prozodijske ili suprasegmentalne pojave), potvrđuje oštrinu semioloških analiza koje je bio kadar da nam dâ. Naročito ako imamo u vidu retku pažnju koju on pripisuje (str. 113—122) svemu onom što može da konstituiše — bilo preko razlika, bilo sličnošću sa usmenim jezikom — sintaksu ISL. Ne bez rezervi i ne uvek ubedljivo Maleri pokušava da veže tu rudimentarnu sintaksu za čisto vizuelnu supstanciju koda, posebno kad je reč o poretku smenjivanja znakova; premda Maleri nije bio neosetljiv prema činjenici da taj poredak kao da se vezuje za strukturu odgovarajućeg indijanskog živog jezika (str. 104, 105, 106, 120).

Kao što smo već naglasili, Kreber dobro uočava slaba mesta u Malerijevom delu koja su pos-

ledica određene optike njegovog vremena. Uostalom, može se reći da Kreber (str. X—XXXIV) preuzima i razvija (korigujući na nekim mestima: pozajmice evropskih gestova, odnosi između ISL i piktograma) sve što je originalno i novo u Malerijevoj knjizi: pantomimijska ili bolje šeitomimijska priroda ISL-a; problemi koje postavljaju znaci koji su drukčije prirode (20 znakova na 400 kod Tomkinsa)[72]; korišćenje izvesnih delova tela tako što se kombinuju sa delovima ruku; problemi sintakse i poretka znakova u ISL; mogući uticaj sintakse vokalnog jezika na jezik ISL; postojanje retkih znakova koji imaju čisto arbitrarnu gramatičku vrednost; srodnost ISL-a sa telegrafskim stilom i sabirom, itd. Stvari koje je Maleri već dobro uočio.

Kreber četiri puta (str. XXXI, XXXII, XXXIII) nagoveštava bitan problem koji je već empirijski uočio Maleri: problem raščlanjavanja gestovnih znakova (sinjifikativne jedinice) na manje konstitutivne jedinice (distinktivne jedinice): ove jedinice bile bi međusobno u istom odnosu kao što su to Blumfildovi morfemi (ili monemi) i fonemi. Mada Kreber ne govori o dvostrukoj artikulaciji (presudni članak Andre Martinea potiče iz 1949), ovaj stav je 1958. godine u Americi bio originalan, jer je tehnički pojam nivoa analize (koristan u metodološkom smislu, ali koji na teorijskom planu nikuda ne vodi) prevaziđen drugim pojmom: idejom

[72]) Autor nevelike knjige o jeziku pomoću indijanskih gestova preštampanoj opet u Sjedinjenim državama, gde je koriste skauti.

da ova dva nivoa analize (sinjifikativne i distinktivne jedinice: P P) i jedino oni konstituišu specifično merilo prirodnih jezika za razliku od ostalih kodova ili sistema komunikacije: ISL, kaže Kreber, »nema *second array* fonetskih elemenata« (str. XXXI), i nanovo: »ISL nema jedinice koje bi odgovarale fonemima, jer je operativan na nivou morfema« (str. XXXIII), to jest na nivou semantički signifikativnih jedinica. Kada su u pitanju pertinentne crte (koje on ne dovodi u vezu sa fonološkim pojmom fonema), Kreber ne ide dalje od Malerija, smatrajući da na prvom mestu treba »razlikovati karakteristične crte koje konstituišu strukturu pokreta ili položaja (označavajuće gestovnog znaka) od *slučajnih* crta (nepertinentne, slobodne varijacije realizacija znaka)« (str. XXXII, dva puta).

Ova zapažanja ukazuju na to da Kreberova nastojanja da dâ jednu deskriptivnu analizu ISL-a nisu bila dovoljna. On se, naime, zadovoljio nacrtom jedne klasifikacije znakova na osnovu formalnih merila: znaci koji se izvode jednom rukom i najčešći su (čija označena izgleda objedinjuju punktualne pokrete čoveka i životinja — ali i neke statičke pozicije); znaci koji se izvode dvema rukama — bilo da se pokreće samo jedna ruka ili obe — i čija bi označena pokrivala množine i kretanja sagledane kroz trajni oblik (kada se ruke istovremeno pokreću znak nikada ne izražava statičko označeno); znaci kod kojih, pored ruke, posreduje deo tela (90 znakova na 400 kod Tomkinsa). Suočićemo se dakle sa nekolikim opsežnim poljima ili semantičkim klasama kod kojih bi

jedna pertinentna crta označenog (na primer: ponktualan pokret) imala uvek istu formalnu oznaku (ovde: pokret jedne jedine ruke).

Pored ovog tipa analize, kojim je struktuirano polje označenih, Kreber takođe nagoveštava i tip složene analize. On razmatra sve znake čije označavajuće predstavlja dati formalni pokret, na primer one koji počinju kažiprstom ispruženim horizontalno (16 znakova) ili one koji sadrže krug (9 znakova). Taj tip analize mogao bi da bude začetak segmentacije gestovnih znakova na distinktivne jedinice, a zatim konstrukcije sistema ovih jedinica koje se mogu porediti sa sistemom fonema datog jezika. Ali sam Kreber u isto vreme sumnja u valjanost klasifikacija izdvojenih distinktivnih jedinica (to su, kaže on, str. XXXII, jednostavni i sasvim privremeni »uzorci i upute«), kao što sumnja i u njihovo značenje. Distinktivne jedinice, zajedničke većem broju znakova, Kreber predstavlja (prikazuje) str. XV, kao *korene* različitih *izvoda*, što, čini nam se, analizu vraća na plan jedinica prve artikulacije. Međutim, Kreber se koleba između hipoteze po kojoj bi koreni upućivali na zajedničko značenje i hipoteze za koju koreni nisu reprezentativni za strukturu sintakse. Ukratko, nemajući pojmovno oruđe tipa Trubeckoga, on se koleba oko toga da li su ove distinktivne jedinice, manje od gestovnog jedinstvenog znaka, isto što i fonemi ili fonološki pertinentne crte ili se ne mogu porediti ni sa jednim ni sa drugim pojmom.

Vogelen se (str. XXXV—XLIII) usredsredio na ispitivanje tog jedinog problema: da li ISL ima ili nema strukturalnu organizaciju analognu orga-

nizaciji vokalnog jezika. On najpre pokušava da na osnovu sličnosti i razlika opiše vokalni jezik, komunikaciju kod pčela i ISL (univerzalno međusobno razumevanje, neophodnost učenja, veliki broj znakova, kombinatorijska pravila spajanja). Međutim, on se zadržava, u suštini, na posebnom svojstvu ljudskih jezika da su struktuirana na dva nivoa, na nivou fonema i na nivou morfema, odnosno zadržava se na dvostrukoj artikulaciji jezika. Ima li ISL, pita se Vogelen, nešto što bi bilo nalik fonemskoj artikulaciji?

Oslanjajući se na neobjavljeno istraživanje La Mon Vesta [La Mont Westa] (koje, pre nego Malerijevo, predstavlja osnovu Kreberovih razmišljanja), Vogelen pokušava da pokaže da se značenjske jedinice ISL-a (njihovi jedinstveni gestovi koji su ekvivalentni monemima) mogu predstaviti numeričkim simbolima koji su njihovi konstituenti, to jest nesinjifikativnim distinktivnim minimalnim jedinicama analognim fonemima: 0^1=pokret nadesno, 0^2=pokret nagore, itd. Kao primer analize daje nam, na nesreću, nejasan primer znaka koji označava »videti«. Najzad, zaključuje da taj tip notacije posredstvom ISL-a »otvara mogućnost uspostavljanja inventara fonemskog tipa« str. XLI).

Ovaj veoma interesantan pokušaj nije i ubedljiv. Čini nam se da je Vogelen, poput Krebera, pomešao transkripciju *fonemskog* tipa, koja se temelji na minimalnim deskriptivnim jedinicama gestovne supstancije i forme gesta, sa transkripcijom *fonološkog* tipa, koja se temelji na minimalnim opozitivnim i funkcionalno distinktivnim, to jest

pertinentnim jedinicama (preko tog problema, koji je Maleri dobro uočio, Vogelen prelеće); na str. XXXIX on ukazuje na činjenicu da njegova notacija mora da se opredeli između pokreta koji su *relevantni* i onih pokreta koji su *ekstrasistemski* ili *irelevantni*. Pravi fonolog tipa Trubeckog zna da je u tome čitav problem: na osnovu kojih je objektivnih merila moguće to opredeljenje (taj izbor). Pretpostavljajući da će taj prioritetni problem biti rešen, Vogelen, kao i Kreber, ne obraća dovoljno pažnje prirodi ovih minimalnih distinktivnih jedinica: tvore li one odista »inventar fonemskog tipa«? Neki jedinstveni gestovni znaci nisu sastavljeni od minimalnih *sukcesivnih jedinica kao fonemi od monema, već od simultanih* minimalnih jedinica i pre navode na pomisao o pertinentnim crtama fonema: našli bismo se dakle pred sistemom gde se sa značenjskih jedinica prelazi na crte, a nivo fonema se zaobilazi. (Vidi o tom pitanju Ž. Munen, »Nekoliko zapažanja o pojmu artikulacije u semiologiji: Pisano pismo i matematički simboli«, *Introduction à la sémiologie,* Paris, Editions de Minuit, 1970, str. 135—148). To bi bio slučaj sa znakom »trava« koji sadrži sledeće crte: nepokretna desna ruka, dlan okrenut ka zemlji, položaj više ili manje spojenih prstiju nepertinentan, udaljenost od zemlje 30 cm. Ostali jedinstveni znaci, svi oni kod kojih postoji pokret, sastavljeni su od minimalnih sukcesivnih jedinica koje podsećaju na foneme. Najzad, neki znaci kao da nisu sačinjeni od manjih jedinica: znak za »sunce« na primer: palac i kažiprst desne ruke dodiruju se stvarajući krug).

Ponovno objavljivanje sve ove građe, kao što smo videli, veoma je dragoceno. Jednostavni prikaz dela — poput članaka Krebera i Vogelena — može samo da ukaže na vrednost tog doprinosa i pre da postavi problem nego da ponudi rešenje. Ipak mislimo da sa delima Malerija i Tomkinsa i sa dokumentima La Mon Vesta, s jedne strane, i napretkom savremene semiologije, s druge strane, postaje sasvim moguća čisto sinhronijska semiološka analiza jednog idiolekta ili dobro određenog gestovnog dijalekta, koja može da ima veliku teorijsku i metodološku vrednost.[73]

[73]) Ovaj članak objavljen je u časopisu *Sémiotica*, VII, 2, 1973, str. 154—162.

V

KOMUNIKACIJA KOD ŽIVOTINJA

Delo Tomasa Sibioka *Perspectives in Zoosemiotics* (La Haye, Mouton, 1972, 188 str.) obuhvata jedanaest članaka objavljivanih u časopisima između 1960. i 1970. Ono upotpunjava dve druge publikacije istog autora o istoj temi: *Animal communication*[74] i *Approaches to animal communication.*[75] Naime, tri članka objavljena u delu *Perspectives* javljaju se već u delu *Animal Communication,* a jedan kod Fišmana.[76]

O Sibioku, o njegovoj pionirskoj ulozi u zasnivanju semiologije u anglosaksonskim zemljama, a posebno o ustanovljavanju zajedničkog područja između lingvista i proučavalaca psihologije životinja — područja zoosemiotike ili semiologije životinjske komunikacije — nikada nećemo izreći dovoljno pohvala. Da li mu onda treba prigovoriti zbog mnogobrojnih ponavljanja, kojih je bio svestan (str. 4), zbog ponavljanja primera, shema, modela, analogija, citata, osnovnih načela. Ova po-

---

[74]) T. A. Sebeok, *Animal communication: techniques of study and results of work, Bloomington,* Indiana University Press, 1968.

[75]) T. A. Sebeok i Ramsay, La Haye, Mouton, 1969.

[76]) J. A. Fishman, *Readings in the Sociology of Language,* La Haye, Mouton, 1968.

navljanja bila su, naime, neizbežna. Valjani preteča mora da bude dobar pedagog, a za dobrog pedagoga poučavati znači neumorno ponavljati osnovne stvari.

Knjiga sadrži sve ono što treba da upozna neko ko želi da se posveti zoosemiotici. Međutim, iako ne želimo da budemo nepravedni prema Sibioku, smatramo da je naslov dela: *Perspektive* ... prestao da bude tačan već 1972. Delo pre opisuje prošlost nego budućnost semioloških razmišljanja o životinjskoj komunikaciji; njegova nezamenljiva vrednost je već vrednost istorijske slike, panorame prve etape, one koja je prevaziđena ili koju treba što pre prevazići.

Prva ograničenost Sibiokovog dela je u njegovim teorijskim polazištima. Pri utemeljivanju opšte teorije znakova ili, bolje reći, nauke o sistemima komunikacije uopšte, Sibiok se oslanja — bez ikakvog kritičkog stava — na Pirsa, Bilera, Morisa, Jakobsona i na teoriju informacije (često netačno nazvanu teorija komunikacije). Sibiok ne zna da se Pirs ne može koristiti takav kakav je, i da njegova teorija znakova zahteva dugo i brižljivo tumačenje: setimo se samo njegovog pojma *interpretatora* i veoma raznovrsnih ... tumačenja kojima je dao povoda. Sibiok isto tako ne uzima u obzir ni sve bihevioristička vidove Morisovih formulacija, koji često imaju čisto terminološki karakter.[77] On takođe zanemaruje činjenicu da model komunikacije koji je Jakobson preuzeo od Še-

[77]) G. Mounin, *Introduction à la sémiologie*, Paris, Ed. de Minuit, 1970.

nona i Vivera predstavlja odveć veštačku transpoziciju da bi na osnovu njega mogao da se reši problem deskripcije jedne pertinentne, funkcionalne komunikacije koja, pri tom, ne bi bila spoljašnja. Preterujući pomalo, rećićemo da objašnjavati komunikaciju tako što kažemo da je komunikacija skup fenomena koji pomoću poruke (koja ima u vidu referent) izgrađene na osnovu koda, a prenete preko kanala, vezuje pošiljaoca i primaoca, znači načiniti istu grešku kao kada bi se poverovalo da je suština lingvistike u opisu glasovnog aparata i fizičke prirode zvukova. (Zabluda fonetike oko 1900. godine, kada je verovala da predstavlja suštinu lingvistike.)

Druga slaba strana knjige iz 1974. posledica je, doista paradoksalno, nečeg što je Sibiokova osnovna vrednost i njegova originalnost. Naime, značajni zadatak kojem je tokom deset i više godina posvetio svu svoju inteligenciju bio je određen, da tako kažemo, njegovim prvobitnim obrazovanjem studenta biologije. Svoju predodređenost da uspostavi interdisciplinarni kontakt između etologa i lingvista Sibiok duguje upravo tome (str. 1-2). Ali, njegovo prvobitno obrazovanje biologa mnogo mu je i naudilo: proučavajući komunikaciju životinja, on je fasciniran čisto zoološkim deskriptivnim pojedinostima građe. Sve ga oduševljava: mehanizmi emitovanja, primanja, bioakustika, hormoni. Gotovo se može reći da u njegovoj knjizi ima previše biologije, fiziologije, psihologije životinjskog ponašanja a nedovoljno lingvistike koju bi Sibiok trebalo da prenese zoolozima. Na primer, njegova čisto spoljašnja klasifikacija (si-

gurno korisna) na osnovu kanala (vizuelni, akustički, olfativni, taktilni, električni) ili klasifikacija prema pošiljaocima ili primaocima i njihovoj uzajamnoj situaciji, do koje je, osećamo, Sibioku bilo mnogo stalo, jer to često ponavlja (vidi str. 122—134, najsloženija i najnovija formulacija) — jeste, u odnosu na glavne probleme životinjske komunikacije u pravom smislu reči, samo dosta marginalna taksinomija i ne predstavlja pravu tipologiju popisanih sistema. Dajući joj centralno mesto u svojim izlaganjima, Sibiok se stalno izlaže opasnosti da kod etologa, stvori lažno umirujući utisak da na taj način primenjuju lingvistiku na svoje područje i da se bave semiologijom.

Ali prava slabost knjige, bar u našim očima, jeste to što se Sibiok odista nikada ne pita o pravom značenju osnovnih pojmova kojima se koristi. On se nikada ne pita, na primer, da li sve fenomene životinjskog ponašanja koje opisuje može s pravom da nazove *komunikacijom* i da li, prema tome, na deskripciju tih ponašanja može da primeni celokupni model lingvističke komunikacije. Ima li Sibiok pravo da za sinonime glagola *komunicirati* smatra glagole — *uticati* (na ponašanje drugog organizma) (str. 39, 66, 79, 130), ili *upozoriti* (drugi organizam — str. 15, 73, 75), ili *razmeniti* olfativne substancije (str. 67), *stimulisati* (str. 173), odnosno *kontrolisati* (str. 117), itd.? Zar to ne znači a priori pretpostaviti da je rešen glavni problem o kojem se raspravlja? Upotreba pojma znaka bitna je koliko i pojma komunikacije (i to isto treba reći i za pojam *koda,* vidi *Munen, op. cit.,*

str. 77—86). Međutim, Sibiok se nikada stvarno ne pita šta je znak (iako pitanje postoji na str. 4). Imamo li pravo u epistemološkom smislu da upotrebimo lingvistički pojmovni aparat i da znacima nazovemo *pokazatelje, simptome, ponašanja, stimuluse?* Jesu li sve to odista *signali?* (Još jedan loše definisan pojam, koji se često, u engleskim delima, neopravdano posmatra kao sinonim *pokazatelja;* vidi upotrebu pojmova *signalling* i *signalling system* kod etologa). Upravo bi tu lingvista (ili semiolog) mogao da posreduje da bi efikasno pomogao biologu.

Međutim, sigurno je da je Sibiok vrlo obavešten naučnik i da je bio svestan svega toga. Otuda je njegovo delo puno upozorenja, ograda, opreznih izjava: on zna da kod deskripcije prednost može da dobije način ponašanja ili svaki drugi nepertinentni ili malo pertinentni vid »komunikacije« (str. 67); da su njegove klasifikacije »grube«, »subjektivne«, »puke ilustracije«, (str. 80); da ne postoji još zoosemiotika kao »naučna disciplina, već samo kao heterogena kolekcija *ad hoc* hipoteza« (str. 89); (vidi takođe i u pogledu drugih momenata analogne rezerve, str. 101, 102). Sibiok ponavlja da »čak i danas semiologu nedostaje opšta teorijska osnova« (str. 112) i da su današnja nastojanja i dalje »servilna, najčešće iskrivljena imitacija specifičnih modela koje su uspešno koristili lingvisti« (str. 112). Možemo još da nagomilavamo ovakve navode o istraživačkom karakteru (str. 116), ekstrapoliranom (str. 116), nedovoljno dokumentovanom (str. 199), subjektivnom (str. 130), *ad hoc* (str. 131, 169), čisto sugestivnom (str.

161) predloženih teorijskih konstrukcija u zoosemiotici.

Međutim, iako njegova upozorenja ne treba da se shvate kao puke govorne predostrožnosti, Sibiok, ponet entuzijazmom istraživača novog kontinenta, ubrzo zaboravlja sopstvena upozorenja da bi se ponovo okrenuo hipotezama. U delu *Perspektive* nema dovoljno konkretne zoosemiotike: a ipak u analizi prirode »komunikacije«, u analizi kodova i poruka lingvista bi mogao da pomogne zoologu. »Mada postoji više od dva miliona životinjskih vrsta, piše Sibiok, nijedan od njihovih kodova nije potpuno shvaćen« (str. 132) i zatim: »Treba reći da još nije potpuno poznat nijedan potpuni etogram, to jest inventar ponašanja, posebno komunikacionog ponašanja životinja« (str. 167). Međutim, baš tu bi moglo da dođe, ponovimo to, do plodne saradnje (kao i na nivou definicije osnovnih pojmova) lingviste-semiologa i zoologa: jer lingvista je u suštini kompetentan samo u analizi poruke i koda. Treba odista priznati da od fon Friša, dakle već četvrt veka, lingvisti i zoolozi nisu naučili, uprkos Sibiokovim naporima, da zbilja rade zajedno. Moglo bi se čak reći da, umesto da se bace na problem *prirode* pretpostavljene komunikacije i na analizu poruka i kodova, specijalisti životinjske psihologije samo su uopšteno potvrdili, kroz eksperimentalnu rutinsku bihevioristićku deskripciju ponašanja, velike apstraktne konstrukcije o životinjskoj komunikaciji. Verovatno nisu bili dovoljno potaknuti, odnosno izazvani vrlo apstraktnim dijalozima sa lingvistima. Njihovi radovi, čak i radovi Beatris (Beatrice) i Alena Gardnera (Allen

Gardner) ukazuju na vrlo siromašnu, površnu lingvističku kulturu i praksu, koja bi 1970. godine mogla da bude znatno veća.

Kao što vidimo, Sibiokova knjiga podstiče na preispitivanje, na stvaranje panorama, bilansa i projekata. Takva kakva je, ona je rudnik mnoštva veoma raznovrsnih činjenica, a isto tako i nezamenljivi bibliografski izvor (bar za lingviste i semiologe). Svaki od ovih članaka, kratak ili opširan, bio je u svoje vreme neuporedivi stimulans, i Sibiok nije imao ni protivnika ni sebi ravna na tom polju. Ako je njegova namera bila da se pažnja privuče na mogućnost i neophodnost saradnje između lingvista i semiologa i zoologa, i da se utemelji legitimnost zoosemiotike — bitka je dobijena. Međutim, sada treba ići i dalje, a to se može postići samo ako se ide na teren: kao što su to učinili Loc (Lotz) ili Benvenist sa pčelama 1952, Grame (Gramet) sa gavranovima, Gardnerovi sa majmunicom Vašo; potrebno je da biolozi i lingvisti zajedno analizuju poruke i kodove, i to veliki broj poruka i kodova.[78]

2.

Delo Roberta Hinda [Robert A. Hinde], *Non-verbal Communication* (Cambridge, University Press, 1972) zahteva da bude prikazano. Kako potpuno odati priznanje svim prilozima, kojih ima

---

[78]) Ovaj prikaz pojavio se u časopisu *Journal of Linguistics*, 1974.

15, o prirodi komunikacije uopšte, o životinjskoj komunikaciji (kod beskičmenjaka i nižih kičmenjaka, kod ptica, sisara uključujući i primate), o neverbalnoj komunikaciji kod čoveka (smeh i osmeh; kod dece, u pozorištu, slikarstvu, u različitim kulturama), naročito kada je svaki od tih priloga potpisan tako poznatim imenima kao što su imena Mek Kej [MacKay], Torp [Thorpe], Lajans, Hind, Ejbl-Ejbesfeld [Eibl-Eibesfeldt], Lič ili Gombrič, itd.

Reč je o temeljnom delu čija je namena da pothranjuje razmišljanje o problemima koje pokreće; o delu veoma bogatom valjano izloženim činjenicama iz najrazličitijih oblasti i punom hipoteza, o pravom repertoaru terminoloških teškoća, opisa, analiza i klasifikacija koje važe na jednom ogromnom i dosad slabo istraženom području. Međutim, čini nam se da je korisnije da sa stanovišta lingviste i semiologa ispitamo nekolika od temeljnih pitanja koje delo pokreće, nego da ih sva popišemo i da o njima raspravljamo.

Mek Kejev prilog (»Formalna analiza procesa komunikacije«) kojim počinje delo veoma je značajan. Autor sa strogošću utvrđuje zahteve koji se moraju poštovati ako želimo da govorimo o komunikaciji. Moramo se složiti najpre oko jednoznačnog pojma same komunikacije. »Pasivno ispoljavanje simptoma« ne treba mešati sa »stvaranjem ponašanja *sračunatih* da informišu posmatrača«. Za pojave »koje izražavaju nameru pošiljaoca i koje su *opažene* i *interpretirane* kao takve i za pojave koje su drukčije prirode« moraju pos-

tojati različiti pojmovi. Autor dakle razlikuje simptom, pokazatelj (ostali autori će reći: *an indexical detail, a cue, a clue)*, stimulus od poruke (str. 19). Treba takođe razlikovati uzrok jednog ponašanja od njegovog smisla (str. 7, 17), koji se ne poklapa sa njegovim posledicama. Valja se kloniti površne upotrebe teorije koja se naziva teorija komunikacije (a u stvari je teorija *prenošenja* informacija) i samog pojma informacije, koji kod Šenona i Vivera nije isto što i značenje (str. 7—11). Neophodno je otvoreno postaviti problem namere da se opšti kao i problem postojanja kod pošiljaoca i primaoca svesti o toj nameri, mada je to veoma težak problem (str. 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20). Isto tako, ne treba mešati nameru da se opšti (koja uspostavlja »percipiranje svakog od učesnika kao primaoca [*target*]«, str. 20), sa ponašanjima usmerenim ka cilju uopšte. Sam Mek Kej je svestan strogosti tih zahteva, ali dodaje, i potpuno je u pravu, »da će analiza mnogo dobiti a ništa neće izgubiti« (str. 25) ako se upotreba pojma komunikacije ograniči na smisao koji on predlaže.

Jedini sporni terminološki momenat jeste to što Mek Kej usvaja anglosaksonsku upotrebu pojma signal, po kojoj je signal »neutralna reč i označava aktivnost prenošenja informacije bez obzira na to da li je ta aktivnost usmerena ka nekom cilju, kakvo dejstvo ima na primaoca, niti da li je izvor živ ili nije« (str. 6). To znači ponovo uvesti konfuziju između pokazatelja ili simptoma (koji mogu imati istu definiciju) i znaka, između komunikacije kao takve i interpretacije pokazatelja ili

simptoma. Ako se prihvati ova definicija *signalling systema,* onda nema razloga da se ne prihvati na primer i potpuno legitimno Kilanovo [Cullen] tvrđenje: »Čak i odnosi biljke—životinje mogu se na toj osnovi posmatrati kao *društveni* odnosi« (str. 120). Međutim, nije ovde reč o jednostavnoj raspravi oko reči: činjenica da se govori o *signals* i *signalling systems* navodi istraživače da neprestano govore o komunikaciji i tamo gde su odnosi između organizama drukčiji i čija se svojstva razlikuju od svojstava sistema komunikacije u pravom smislu reči. Međutim, sam Mek Kej je već rekao da ako prihvatimo jednu labavu definiciju (kakva je definicija signala sa kojom se pomirio) »proučavanje *neverbalne komunikacije* pokriva sve interakcije u svetu osim upotrebe reči« (str. 6).

Ovde ćemo izneti jednu opštu primedbu: čitajući delo, evropski čitalac osetljiv je na jaz, koji na tom polju postoji, između anglosaksonske i evropske kontinentalne kulture s obzirom na doprinos lingvistike i semiologije. U bibliografiji od dvadeset osam strana ne nalazimo Sosirovo ime; postoji samo jedno epizodno pozivanje na K. Bilera (i to zapravo ne na njegovu teoriju funkcija); ni reči o Trubeckom, značajnom za istu temu; ni pomena o E. Bojsansu, koji je potpuno izmenio od 1943. semiološku misao; kod Lajonsa, marginalna napomena o Martineu, na koju ćemo se vratiti, napomena o Tulio de Mauru i sasvim nevažna o Viku. To je šteta jer su, po svemu sudeći, mnogi istraživači izgubili tri decenije razmišljajući o prirodi komunikacije, a baš tu su pomenuti autori bili pouzdane i dragocene preteče. (Dovoljno je setiti

se definicija Bojsansa i Prieta koji pokazatelj suprotstavljaju signalu: Mek Kej potpuno odobrava njihove definicije, mada je zamutio i njihovu i svoju terminologiju prihvativši anglosaksonsku upotrebu reči *signal.*)

Iz toga proizlazi još jedno zapažanje. Svi prilozi pokazuju da još nije uspostavljen interdisciplinarni kontakt, *a fortiori* saradnja između istraživača koji se interesuju za »neverbalnu komunikaciju« i lingvista ili semiologa. Na to se malo pozivaju, površno se navodi Lajons koji je učestvovao u radu istraživačke grupe, mnogo se koristi Čomski (u njegovim najhipotetičnijim vidovima: ineizam, univerzalije, dubinske strukture; u tom smislu nepouzdano je Ličovo saopštenje koje se, kako on kaže, oslanja na »analogiju (sa) lingvistikom« (str. 330, 342, 393). Međutim, u celini treba prihvatiti činjenicu — naročito ako pored Hindove knjige imamo u vidu i publikacije Gardnerovih i Premaka — da desetogodišnji Sibiokov rad i Lajonsovo saopštenje još nisu postigli očekivane rezultate. Sibiok i Lajons ubedili su lingviste i semiologe da zoosemiotika, kao i paralingvistika, kinezika, proksemika, imaju veliki teorijski značaj; ali oni nisu uspeli da ubede psihologe, psihosociologe, zoologe, antropologe da lingvistika i semiologija imaju veliki teorijski i metodološki značaj za njihova istraživanja. Iz ove dve discipline oni preuzimaju samo sporan rečnik, pre elokventne no operativne metafore i gotovo uvek preuranjene hipoteze. Hind to pošteno beleži u svom *Epilogu* navodeći Tavolgino mišljenje da »metodi i teorija koji su korisni u proučavanju čovekovog jezika malo koriste u

proučavanju komunikacije ostalih vrsta koje su na drukčijem stupnju evolucije« (str. 395).

To nas obavezuje da se zapitamo da li su Lajons i Sibiok ostalim zainteresovanim istraživačima odista preneli sve što im je iz lingvistike bilo neophodno. Što se tiče Sibioka, već smo ponudili jedan odgovor (negativan) u prikazu njegovih *Perspektiva u zoosemiotici.* Po svemu sudeći, isto važi i za Lajonsov prilog: to je sjajno izlaganje trenutnih Lajonsovih ideja o ljudskom jeziku sa kojim se najčešće možemo složiti. Međutim, to izlaganje nije usmereno na ono što, u lingvističkom smislu, može biti pre svega od koristi u analizi oblika neverbalne komunikacije. Osnovni problemi (distinkcija znaka i signala, signala i pokazatelja, pokazatelja i simptoma, itd.) razmatrani su uzgred ili se izlažu kao da su dokazani. Naširoko se izlažu i pretresaju drugostepene pojedinosti (poreklo jezika, na primer) ili njihovo tačno mesto u lingvističkoj analizi nije dobro naznačeno (sve što se odnosi na individualna svojstva glasa, str. 51). Čisto terminološke pojedinosti *(linguistic, non-segmental, locutional)* predstavljene su kao značajne (str. 58). Neke pojedinosti (kao pojam *complete sentences* str. 60, ili »tri etape idealizacije« data str. 58) idiosinkrazije su autora. Time je prikrivena suština i nije ponuđen jasan teorijski okvir za jednu hijerarhiju operativnih pojmova koju bi lingvistika mogla da pruži kao oruđe svojim partnerima.

Po mom mišljenju, lingvista u svom prilogu mora najpre da temeljno podrži izlaganje Mek Keja zbog čisto lingvističkih razloga. Zatim bi mo-

rao da istakne značaj, često zanemarivan, iscrpne deskripcije i sistematske analize poruka i »kodova«. Naime, istraživači na polju neverbalne komunikacije skloni su (i to gotovo u svim izlaganjima) da neprestano prelaze sa prenagljene i nepotpune sinhronijske deskripcije na često preuranjeno dijahronijsko istraživanje (jer tradicija njihovih disciplina značajno mesto pripisuje filogenetskoj evoluciji). Čak kada je dijahronijsko istraživanje moguće, kao u studiji van Hufa o smehu i osmehu, dolazimo do relativno zadovoljavajuće »etimologije« ponašanja, ali moramo biti svesni činjenice da dijahronijsko objašnjenje ne može da zameni deskripciju sistema i njegovog funkcionisanja *hic* et *nunc*.

Najzad, lingvistika mora i može da odgovori na bitna teorijska pitanja što ih postavljaju deskripcija i analiza, a kojih se ona dotiče tek na nejasan i sporadičan način (uz konfuzne odgovore) u ostalim izlaganjima: pitanja istraživanja i razgraničenja jedinica koje konstituišu poruku, na primer, njihovi različiti načini strukturacije koje nije dovoljno krstiti »sintaksom«, odnosi između situacije ili konteksta i poruka. Na primer, u vrlo različitim izlaganjima prepoznajemo isto interesovanje, koje pokazuje do koje neslućene tačke je bihevioristička definicija pojma *meaning* kod Blumfilda bila nejasna (odgovor u vidu ponašanja koji kod primaoca izaziva poruka. Naime, istraživači preplavljeni masom deskriptivnih crta jednog usvojenog ponašanja, kao što su to bili i kao što su to još uvek tradicionalni fonetičari, pitaju se, u različitim oblicima, kako iz neobrađenih data iz-

dvojiti *pertinentne crte* tog ponašanja — kada su u pitanju analiza i merila pertinentnosti, lingvistika može mnogo da otkrije zainteresovanim istraživačima na teorijskom planu (da pouči sopstvenim primerom).

Drugi doprinos lingvista pogodan da ubedi ili da na razmišljanje natera etologe, itd., bila bi demonstrativna analiza jednog jedinog sistema neverbalne komunikacije vođena kao da je reč o analizi fonološkog, monemskog i sintaksičkog sistema. Jedna takva analiza bila bi ubedljivija od stotinu strana uopštavanja, hipoteza ili perspektiva. Zamislimo jednu iscrpnu postepenu semiološku analizu gestikulacija u jednom kineskom pozorišnom komadu ili analizu dvadeset različitih zovova porodice primata, ili samo pet zovova karakterističnih za žabe. Međutim, u ovom Hindovom tomu niko i ne pomišlja da na temeljan način izvede analize Loca i Benvenista na datama von Friša, koje je sa semiološkog stanovišta sam Friš očigledno loše izložio. Imena Benvenista i Loca nisu čak nijednom pomenuta, iako njihovi radovi, mada ne nude rešenje, ukazuju na mogući put. (Vidi Munena[79] koji pokušava da raspravlja o tome i da dâ sliku stanja 1960. godine.) Još niko nije predložio (mislim na lingviste i semiologe) istraživačkoj grupi čije radove Hind objavljuje da napravi iscrpnu analizu, koristeći pojmove lingvistike i semiologi-

[79]) *Introduction à la sémiologie*, Paris, Ed. de Minuit, 1970, str. 41—56.

je, eksperimenata Gardnerovih[80] ili Premaka; njihovi radovi predstavljaju izvanredno tle susreta dvaju disciplina i mogućnost zajedničkog *rada*. Zaključak Gardnerovih nije pouzdan i previše je oprezan, jer nije dovoljno prožet lingvističkom refleksijom (njihovoj ekipi nedostajao je eksperimentalni lingvista). Majmunici Vašo Torp posvećuje u Hindovom zborniku deset strana (str. 36—45) koje su valjane u deskriptivnom smislu; međutim, on nije dobro naoružan za semiološku raspravu koju ne poznaje (o »zamenicama« kod majmunice Vašo str. 40), ili koju jedva nagoveštava (o »sintaksi«, str. 41—42, 45). Ostale aluzije na radove Gardnerovih interesantne su ali površne (str. 69, 79, 319). Odista, pominje se i Premak (str. 45, 46, 47).

Preuzimanje i čisto lingvističko i semiološko razmatranje tabele od šesnaest »konstruktivnih obeležja« (*design features*) ljudskog jezika koju je sastavio Hokit [Hockett] 1960. i 1968. godine predstavljalo bi poslednji pokušaj lingvista i semiologa da ubede specijaliste za neverbalnu komunikaciju da im lingvistika i semiologija mogu biti od koristi. Ova korisna, ali empirijska, tabela svakako zaslužuje da se ponovo ispita u svetlosti građe različitih neverbalnih »komunikacija«. Fundamentalno merilo komunikacije koje su formulisali Mek Kej ili Bojsans i Prieto ne javlja se u ovoj tabeli, tako da ona ne poseduje ovo prvo diskrimi-

[80]) R. A. Gardner i B. T. Gardner, »Teaching Sign Language to a Chimpanze«, *Science*, 1969, vol. 165. str. 664—672.

nativno merilo. Merilo linearnosti poruke, koje je značajno za odvajanje glasovnih poruka od poruka kod ponašanja (delimično organizovanih u prostoru), ne pominje se: ono međutim određuje samosvojnost čitave strukturacije sistema. Obeležje 14 (*nepoštenje* — sklonost da se laže ili da se proizvede poruka hotimice lišena smisla) valjalo bi razmotriti imajući u vidu pojave izomorfizama i mimetizma i pojave (obeležje 15) koje određuju ponašanja kakva su igre (str. 108, 124). Govoriti ovde odmah o metakomunikaciji ili komunikaciji nad komunikacijom predstavljalo bi primer govornog antropomorfizma. Obeležje 10 (mogućnost da se pozivamo na nelingvističke pojave udaljene u prostoru i vremenu) nije dobro formulisano: možda bi trebalo govoriti o poruci *izvan situacije,* što možda zavisi od obeležja 13. Istu stvar možemo primetiti i kod obeležja 11 (*openness* — univerzalnost mogućih poruka). Obeležje 15 (mogućnost da se shvati jedan sistem polazeći od drugog: engleski > kineski, itd.) nije uverljivo, bar ne dok se ne objasni ponašanje različitih »ptica rugalica«, na primer, posebno ptica *hypolais poliglot.* Ostaje nam obeležje 13, jedino obeležje koje se održalo kao distinktivno merilo ljudskog jezika, za razliku od ostalih sistema: to je *duality of patterning, duality of structure* (str. 65) ili Martineova dvostruka artikulacija. Anglosaksonski istraživači (Hokit, Lajons) prelaze preko tog glavnog momenta. Lajons čak kaže da je uvažavanje ovog obeležja kao bitnog »od malog značaja« (str. 67) prema svemu onom što se iz toga može izvesti sa stanovišta Martineove i Prietove[81] razrade. Ova zacelo najslože-

nija razrada pomenute teme zahteva da je ispitaju svi istraživači koji žele (na osnovu svojih sopstvenih rezultata na polju čovekove neverbalne ili uopšte neverbalne komunikacije) da preuzmu i razmatraju problem specifične prirode glasovnog ljudskog jezika nasuprot svim drugim oblicima komunikacije.[82]

[81]) L. J. Prieto, *Messages et signaux*, Paris, Presses Universitaires de France, 1966, 2ᵉ éd. 1972.

[82]) Ovaj prikaz pojavio se u časopisu *Journal of Linguistics*, 1974.

U prvom delu knjige nastojali smo, koristeći se različitim sredstvima i navodeći primere iz različitih oblasti, da početnicima u filozofiji i samim filozofima ukažemo na potrebu za jasnom, jednoznačnom definicijom pojma komunikacije ukoliko želimo da razmišljamo o jeziku; nastojali smo, isto tako, da pokažemo da su nam neophodna stroga merila pomoću kojih bismo razlikovali komunikaciju od nekomunikacije, kao i specifične crte na osnovu kojih bismo razlikovali različite vrste ljudske (ili možda životinjske) komunikacije.

Tekst koji sledi je pokušaj da se pronikne u specifična svojstva na kojima se zasniva razlika između jezika uopšte (skupa prirodnih jezika) i ostalih sistema ili sredstava komunikacije.

VI

NOVIJE DEFINICIJE JEZIKA

1.

Definicije se često razmatraju sa jednog skeptičkog stanovišta; uzimaju se najrazličitije definicije određenog predmeta, uočava se nesklad između njih, a onda se izvodi zaključak da je uzaludan svaki spor oko reči. U najboljem slučaju, pre nego što se započne sopstveno izlaganje, predlaže se definicija koja će se isključivo koristiti. Pri tom se veruje da su sve terminologije dobre ukoliko su eksplicitne i ukoliko se poštuju.[83]

U diskusijama između specijalista i unutar jednog već omeđenog i dovoljno izdvojenog polja ova metodološka higijena ima svoje zasluge. Ali ako razmotrimo niz definicija tokom vekova, definicija jezika, na primer, to nas sprečava da vidimo da je zapravo reč o jednoj istoriji i da tražimo njeno mogućno značenje. Štaviše, zahvaljujući savremenoj logici, bliska nam je ideja da proučavanje jedne definicije nije više skolastički zahtev. Tačna definicija, adekvatna poznatom, jeste instrument rada i kontrole koji nam omogu-

[83])Vidi mišljenja Sosira, Mejea, Vandriea, Hjelmsleva u: J. Marouzeau, *Léxique de la terminologie linguistique*, Paris, Geuthner, 1951, str. IX.

ćava da bolje opišemo, da bolje klasifikujemo, da bolje izgradimo temeljna merila, da manje proizvoljno izdvajamo proučavano polje — ukratko: da našu spoznaju organizujemo tako da više odgovara prirodi stvari.

2.

Ne želeći čak ni da naznačimo jednu istoriju definicija jezika, prihvatimo za početak, kao ilustraciju, definicije jezika iz XVIII veka[84]. *Enciklopedija* kritikuje definiciju Fren di Trembleja [Frain du Tremblay], a Tremblej kritikuje definiciju iz Firtijerovog [Furetière] *Rečnika* (1704): »Jezička aktivnost [langage] jeste niz usvojenih reči jednog naroda; jedan narod se koristi jezikom da bi ljudi mogli jedni drugima da objasne šta misle«. Za Trembleja jezik je »niz ili grupa određenih artikulisanih zvukova koji mogu da se spajaju i kojima se jedan narod koristi da bi označio stvari i da bi saopštio svoje misli, ali oni po sebi mogu da znače bilo šta. *Enciklopedija* (1755) predlaže: »Jezik je sve ono što jedan narod upotrebljava da bi izrazio misli pomoću glasa.«

S jedne strane, ove definicije ukazuju, nejednako, na nivo koji je dostiglo određeno doba u svojim razmišljanjima o jezicima. Firtijer ima u vidu

[84]) *Rečnik Francuske akademije* (1694) samo kaže: »*Jezička aktivnost* (langage): Idiom, jezik kojim govori jedna nacija. *Jezik* (langue): Idiom, pojmovi i način govora kojim se služi jedna nacija.«

dva uvek živa problema: problem jezičke aktivnosti koja se razlikuje od jezika (»Jezička aktivnost, beleži on, označava figurativno (...) i neme znake, krike, ili neartikulisane zvuke koji upućuju na više stvari«), i problem animalne komunikacije (»životinje imaju takođe svoj jezik«, kaže on dosta oprezno). Tremblej nastoji da opiše jezičku aktivnost na osnovu artikulisanih zvukova[85] i njihovog svojstva »da se spajaju«. On poseduje, u to vreme nedovoljno ispoljenu, intuiciju o proizvoljnosti znakova; *Enciklopedija* već suprotstavlja jezičku aktivnost svim ostalim sredstvima izražavanja misli koja ne koriste glasove. Ali, s druge strane, u toj definiciji naslućujemo prisustvo ideologije određenog doba. Definišući jezik kao *sveukupnost upotreba,* autor zagovara normativnu koncepciju gramatičara toga vremena. Čitav tekst dokazuje, na eksplicitan način, da »kao što je kod Rimljana nekada, a kod Francuza sada nacija bila jedinstvena u odnosu na vlast, tako i u načinu govora mora da postoji jedna legitimna upotreba«, za razliku od stare Grčke, Nemačke i Italije koje su, razdeljene na vlade jednakog prestiža, imale prava na dijalekte istog legitimiteta. Sve ostalo su *patois.*[86])

---

[85]) Furtijer, takođe, koji je ovo svojstvo suprotstavljao neartikulisanim kricima životinja.

[86]) *Enciklopedija* je prigovarala Trembleju izraz »gomila reči«, koji sve upotrebe vezuje za isti plan. D'Alember, u *Discours préliminaire,* upotrebljava istu ideju jedne »dosta neobične kolekcije znakova svih vrsta«, da bi opisao poreklo jezika, to jest kada nije bilo *upotreba.*

3.

Drugi pokušaj ispitivanja početkom XX veka donosi mnoštvo definicija različitih od prethodnih, a gotovo sličnih između sebe. Za Sosira (1916) »jezik je (...) sistem razgovetnih znakova koji odgovaraju razgovetnim idejama«. U Lalandovom *Tehničkom i kritičkom filozofskom rečniku* (1926) jezik je »u najširem smislu svaki sistem znakova koji može da služi kao sredstvo komunikacije«. Za *Enciklopediju britaniku* (tekst je Jespersenov) jezik je »bilo koje sredstvo komunikacije među živim bićima«. Za Maruzoa, čiji *Rečnik lingvističke terminologije* (1951) potvrđuje uobičajenu upotrebu, »to je svaki sistem znakova koji može da služi kao sredstvo komunikacije između pojedinaca«.

Sve ove definicije slika su jednovekovnog napredovanja komparativne lingvistike, koja je uticala na opštu lingvistiku. Sve definicije, izuzev jedne, sadrže reč *sistem*.[87]

Ova odredba jezika, koju od 1916. do 1953, svako gotovo bez izmena preuzima od svog prethodnika, kao da nagoveštava uspostavljenu saglasnost. Ali u to vreme ona je u stvari pre valjana po problemima koje postavlja nego po onima koje rešava.

---

[87]) E. Sapir (1921) govori najpre o »sredstvu komunikacije«, kao i Jespersen, ali dodaje: »posredstvom *sistema* simbola« *(Le langage,* Paris, Payot, 1953, str. 16).

4.

Smatrati, naime, da je jezik sredstvo komunikacije koje čine sistemi znakova — značilo je uklopiti jezik u njegov najbliži (neposredni) rod: skup svih sistema znakova. Sosir, lingvista koji je verovatno prvi[88] dao ovu definiciju, istovremeno je utvrdio i nužnost zasnivanja nauke šire od lingvistike, nauke o svim sistemima znakova: semiologije.[89]

Međutim, Sosirova definicija jezika nije omogućavala valjano sagledavanje ovog novog problema (ovde najbolje uočavamo instrumentalnu vrednost definicije); njegova definicija jeste, u stvari, definicija svakog semiološkog sistema. Svaki sistem znakova jeste jezik, pa, prema tome, ne postoji *merilo koje bi omogućilo razlikovanje ljudskih jezika od svih drugih sistema znakova ili signala,* čija se specifičnost zapažala ili slutila.

Ovakva situacija ima svoje istorijske korene: u vreme kada je Sosir formulisao svoju misao, između 1896. i 1913, gotovo se nisu proučavala sredstva komunikacije koja bi se razlikovala od prirodnih jezika. Internacionalni rečni kôd sa signaliziranjem zastavicama bio je redak primer. Tek je bilo započelo proučavanje životinjskog ponašanja. Nove logike još su bile ezoterične. Bilo kako bilo, sve

---

[88]) Pirs, koji je umro 1914, rekao je: »Znaci se upotrebljavaju samo jedni u odnosu na druge, u delatnom sistemu znakova *(working system),* nikada sami.« Ali to je bio malo poznat logičar.

[89]) V.: *Cours,* Paris, Payot, 1916, str. 35.

definicije koje će zameniti Sosirovu definiciju jezika, spotaći će se o tu prepreku ili će je radije izbeći: ako se jezikom naziva bilo koji sistem znakova, onda je sve jezik. Ali u čemu je onda *specifična* razlika između lingvistike, nauke o jeziku, i semiologije, nauke o sistemima znakova uopšte?

Ako, kao što piše Vandries [Vendryes] u delu *Le Langage,* »svi organi služe pri stvaranju jezika«; ako, kao što kaže Đulio Bertoni (Giulio Bertoni) u tekstu »Linguaggio« u *Enciclopedia italiana,* »ljudski izraz nije samo artikulisan i auditivan (?) već svi organi doprinose stvaranju jezika pa, zahvaljujući tome, imamo jezik znakova ili mimiku, [ako] su suze jezik, [ako] je osmeh jezik«, itd., — zašto lingvistika ne proučava i sve druge sisteme znakova? Odnosno, zašto je semiologija tako kasno nastala?

Jespersen, u već navedenom tekstu, na isti način grupiše auditivne jezike (*ear-languages*) i vizuelne jezike (*eye-languages*). On takođe dopušta mogućnost da postoje »sredstva životinjske komunikacije« koja se razlikuju od ljudskih jezika, ali sâm ne nudi neki naučni kriterijum za specifičnu analizu ovih različitih »sistema znakova«. Jespersen se ograničava na to da izjavi — to je stara osobina određenog stila — da je »u svom razvijenom obliku jezik pouzdano ljudska osobina, i da se može uzeti za glavnu distinktivnu oznaku čovečanstva«. Međutim, metodološki gledano, time ne razrešavamo ovu kontradiktornu situaciju: pošto je svaki sistem znakova jezik i pošto je lingvistika proučavanje jezika, ne postoji, po definiciji, semiologija u pravom smislu reči. Ali, kako su ljud-

ski jezici jedna vrsta sistema znakova između mnogih drugih (»naprosto, najznačajniji sistemi«, kaže Sosir), trebalo bi odvojeno proučavati ljudske jezike, s jedne strane, i ostale sisteme znakova, s druge strane. Ili: svaki sistem znakova kojim se koriste ljudska bića treba nazivati jezikom: onda se može govoriti i o životinjskim jezicima. Međutim, *ljudski jezici su ipak sistemi znakova potpuno različiti od svih ostalih* (no, nikada se na naučni način ne kaže šta ih to čini različitim).

Već pedeset godina[90] nikom nije pošlo za rukom da se oslobodi tog začaranog kruga, ne zato što je ovde reč o uzaludnom terminološkom sporu, nego zato što spontana »aksiomatika« tog lingvističkog trenutka ne pruža adekvatno merilo za razjašnjavanje intuitivno naslućene specifičnosti ljudskih jezika u odnosu na sve druge sisteme znakova.

5.

S obzirom na definiciju jezika, najvažnija promena, posle Sosira, nije potekla iz lingvistike, već iz savremene logike. Da bi se dobio jedan savršeno logičan jezik matematike, običan jezik podvrgnut je strogoj kritičkoj analizi. Delom nastavljajući Pirsa a delom tumačeći ga, nove logike su uspele da u jeziku razlikuju odnose znakova i označenih

---

[90]) H. S. Sorensen, 1958, polemiše sa Hjelmslevom, da bi sačuvao staru definiciju jezika kao »sistema znakova« u delu: *Word-Classes in Modern English*, Copenhague, G.E.C. Gad, éd., str. 12.

9*

stvari (semantika), odnose znakova između sebe (sintaksa), i odnose znakova i njihovih korisnika (pragmatika). Definiciju jezika koja se najčešće navodi, a koja proističe iz pomenutih istraživanja, dao je Karnap: »Jezik (...) je sistem znakova sa pravilima njihove upotrebe«.[91]

Kao što je prvih pedeset godina obeleženo Sosirovom definicijom jezika, tako su poslednjih četvrt veka definicije u znaku logičara. Neobično je da je *Larusov rečnik* iz XIX veka zadržao staru definiciju jezika iz XVII veka (»jezik je idiom naroda«), dok je Larusov rečnik iz XX veka među prvima (1931) u lingvistiku uveo Karnapovu definiciju: »Jezik: skup izraza jednog idioma i pravila njegove gramatike«. *Oxford English Dictionary* takođe beleži: »Language: A vocabulary (...) *and way of using it.* [Jezik: rečnik (...) i način njegovog korišćenja.] Ovu definiciju preuzima i Čarls Moris (1946) verujući da na toj odredbi može da zasnuje jednu od prvih rasprava iz semiologije: da bi nosili to ime, jezici moraju, da stvore »sistem međusobno povezanih znakova koji se mogu kombinovati na jedan [utvrđen] način, a ne na bilo koji (...).«[92] Istu odredbu nalazimo i kod G. A. Milera [Miller], koji govori o »skupu

---

[91]) Iznosimo ovde ovu definiciju kao najtipičniju, iako je skorašnja (1954, u: *Einführung in die symbolische Logik,* Vienne, str. 1).

[92]) C. Morris, *Signs, Language and Behaviour,* New York, 1964, p. 34. Moris daje (str. 34. i 36) tri druge redakcije iste definicije, od kojih i ovu: »Pluralnost znakova potčinjenih ograničenjima pri kombinovanju«.

simbola i pravilima njihove upotrebe«.[93] Jednim delom ponavlja je i Granže (1957): »Jedan lingvistički izraz, piše Granže, jeste (...) diskretna linearna (ili skoro linearna) sekvenca elemenata izvedenih iz korisnicima unapred poznate leksike, pri čemu su izbori ograničeni sintaksičkim pravilima.«[94]

Razumljivo je što je ova definicija logičara, posle uspešnih rezultata u svojoj oblasti (definicija je objasnila efikasnost prvih aksiomatika i omogućila stvaranje novih još strožih), opravdano privlačila semiologe i lingviste — makar kao hipoteza koju treba proveriti na sopstvenom polju. Ali rezultati nisu odgovarali očekivanju.

Jedan od razloga jeste i taj što u biti definicija logičara ništa ne dodaje Sosirovoj definiciji: vidljivi zbir (... »i pravila njihove upotrebe«) samo objašnjava smisao reči *sistem*. Štaviše, sopstvene potrebe radi, logičari jasno razlikuju dva perioda u svom stvaralačkom procesu: definisanje znakova i, zatim, definisanje pravila nužnog kombinovanja ovih znakova. Međutim, i pre svega, definicija logičara ne omogućava nam da izađemo iz tog starog *začaranog kruga:* govoreći o *jeziku* kao »sistemu znakova« uopšte, lišavamo se svake mogućnosti da uočimo specifičnost znakova. (Jedino

[93]) G. A. Miller, *Langage et communication,* Paris, P.U.F., 1956. (prevod C. Thomas). I pored naslova, u delu nalazimo retke aluzije na sisteme komunikacije različite od jezika, i gotovo svuda *jezik* i *komunikacija* upotrebljavaju se kao sinonimi.

[94]) Vidi »Logique, langage et communication«, u *Hommage à Bachelard,* Paris, P.U.F., 1957, str. 33.

u *Novom dodatku Lalandovog rečnika*, 1932, postoji nagoveštaj da se takva specifičnost priznaje ljudskom jeziku: »Jezik se, piše u Lalandovom rečniku, slučajno i retko koristi kao metafora sistema znakova ili izraza koji se razlikuju od reči«. Međutim, u *Larusovom rečniku* iz XX veka novoj logičkoj definiciji jezika dodaje se i prethodna: »Bilo koje sredstvo izražavanja ideja«.)

Slučaj Čarlsa Morisa naročito je tipičan. Njegova eksplicitna namera jeste zasnivanje »nauke o znacima, bilo da su znaci životinjski ili ljudski, lingvistički ili nelingvistički, istiniti ili lažni, adekvatni ili ne, normalni ili patološki«.[95] Ali i pored ovog programa, on ne ume da kaže u čemu je specifičnost svakog od razmatranih sistema komunikacije, od prirodnih jezika do jezika gestova, jezika gluvonemih, pisama, likovnih umetnosti i muzike, itd.

Izvesno, Moris je pionir. Njegov neuspeh je prvi korak. Ali s pravom možemo da mu prigovorimo da je brzo napustio probleme koji se opiru njegovoj definiciji »sistema znakova«. Jednog *semiotičara*, zaokupljenog analizom specifičnih svojstava različitih sistema znakova, morao bi da zabrine otpor koji pružaju jogunaste činjenice. U šest redova, poređenjem koje nije i objašnjenje, Moris se oslobađa prigovora o *glasovnom* ili *foničkom* svojstvu prirodnih jezika (što je centralni problem ljudskog jezika): »Moraću, kaže on, konačno da spomenem da neki ljudi, naročito profesionalni lingvisti, protestuju protiv toga što u našu defini-

---

[95]) C. Morris, *op. cit.*, str. 223. Vidi takođe str. 2.

ciju jezika nismo uključili uslov da lingvistički znaci budu glasovni. Mi, sa svoje strane, ne vidimo teorijske razloge zbog kojih bismo u definiciju uvrstili ovaj uslov: njegovo uzimanje u obzir značilo bi da smatramo da sve kuće načinjene od različitih materijala nisu kuće.«[96] Pomoću prastarih opštosti, koje ne mogu više da nas zadovolje, Moris se oslobađa i druge jogunaste činjenice: reč je o potrebi da se rasvetle (ukoliko je moguće) specifična svojstva na osnovu kojih se suprotstavljaju ili mogu da se suprotstave komunikacija životinja i prirodni ljudski jezici: »Očigledno je, kaže Moris, da značenjski procesi kod čoveka pretpostavljaju značenjske procese poput onih kod životinja i da se prvi razvijaju polazeći od drugih; očigledno je da i ljudsko ponašanje ostvareno u jeziku pokazuje začuđujuću složenost, istančanost koja se razlikuje od one koju uočavamo kod životinja.«[97] I pored toga što koristi naučnu terminologiju, Moris nam, u ovom slučaju, ne saopštava ništa više od Bifona, koji je ravno pre dva veka pisao: »Pošto jezik pretpostavlja sled misli, životinje nemaju nikakav jezik.«

Moris dakle tvrdi da se jezik, kao specifično ljudsko svojstvo, može definisati kao »pluralitet znakova određen restrikcijama pri kombinovanju«, premda, beleži on u neprilici, »životinje spa-

[96]) C. Morris, *op. cit.*, str. 38. O teorijskim razlozima uključivanja foničkog svojstva u definiciju jezika vidi nešto dalje o dvostrukoj artikulaciji kod Andre Martinea.

[97]) C. Morris, *op. cit.*, str. 52—53.

jaju znake tako da se može reći da životinje zaključuju (*that animals may be said to infer* ...); [ali] ne postoji dokaz da životinje kombinuju znake sledeći nužna ograničenja u kombinacijama koja su neophodna da bi znaci stvorili lingvistički sistem«.[98] Bilo je dovoljno da Moris ovu tezu proveri u svetlosti opisa komunikacije pčela, Karla fon Friša, pa da posumnja u eliminatorsku vrednost svoje definicije. Međutim, Kolin Čeri, autor jednog od najnovijih i najplodnijih dela o ovim pitanjima, nije otišao dalje od Morisa, mada je sâm proučio delo fon Friša: pčele nemaju jezik, jer — to je ponovo čisti Bifon — »*no system of organized throught*«.[99]

Delo Kolina Čerija veoma je podsticajno: ali, želimo da istaknemo da ni on nije uspeo, pošto nije imao dobru definiciju jezika, da ponudi iscrpne kriterijume na osnovu kojih bi se definisala specifičnost različitih »sistema znakova«, a time omogućilo zasnivanje semiologije.

---

[98]) *Ibid.*, str. 54.

[99]) Colin Cherry, *On Human Communication*, N. Y., Wiley, 1957, str. 18. On dodaje, o komunikaciji kod pčela — da bi je isključio iz jezika — da se ne može ni razviti, da nije ni fleksibilna, ni univerzalna i da je relativna u odnosu na prošlost, nikada u odnosu na budućnost: prvo, drugo i četvrto svojstvo daju povoda za diskusiju. On tvrdi da »jedino čovek ima jezičku sposobnost« (str. 75) ne otkrivajući kriterijum. Na jedan opšti način on se pridružuje Karnapovoj definiciji. Međutim, intuitivno, on razlikuje *lingvističke sisteme* (prirodne jezike) od *čistih sistema* (»sisteme slobodno izmišljene ili stvorene pomoću znakova ili brojeva«, str. 221).

6.

Ključ za ove različite probleme, koji već odavno postoje, pronađen je poslednjih godina; i to ne u vidu nove definicije jezika koja bi u odnosu na prethodne bila sjajno formulisana, već u vidu niza analiza iz kojih se, usled svoje efikasnosti, izdvaja, najpre implicitno a zatim malo po malo i eksplicitno, originalno viđenje jezika.

Ishodište, bez sumnje, jeste u Hjelmsleva. On je, naime, isticao činjenicu da je lingvistički znak sačinjen od ograničenog broja ne-znakova (fonema), ponavljajući da je to jedna od karakterističnih crta strukture ljudskog jezika.[100] Međutim, Andre Martine je, čini nam se, prvi (1949) izveo sve posledice ovog zapažanja kada je u pitanju definicija čovekovog jezika u odnosu na druge sisteme znakova: reč je o njegovoj teoriji *dvostruke artikulacije* ljudskog jezika.

Izraz »artikulisani jezik«, čije poreklo i istorija zaslužuju da budu ispitani, prikriva činjenicu da je ljudski jezik dvostruko artikulisan. Ovaj izraz, nastao pre svake nauke o jeziku, označava grupu zvukova koju glas proizvodi tako da se u njoj prepoznaju razgovetni znaci ili reči: u tom prvom značenju govori se o »artikulisanoj« rečenici, iskazu — to jest rečenica, iskaz, raščlanjeni su na članove ili segmente kao kada se kaže da je noga krabe »člankovita«. Izraz: *zemlja je okrugla* sači-

---

[100]) A. Martinet, »A propos des *Fondements de la théorie linguistique* de Louis Hjelmslev«, u: B.S.L., 1946, fasc. I, str. 27 posebno.

njen je od četiri takva segmenta (*la* + *terre* + *est* + *ronde)*, za razliku od »neartikulisanih« krikova koje stvaraju životinje, deca pre no što progovore, bolesni, ludi, monstrumi. Ali kada se kaže: *artikulisani glas, artikulišite, vaša artikulacija nije čista*, pojam »artikulisan« upotrebljen je u drugom značenju. Ovog puta pojam se odnosi na pokrete glasovnih organa zahvaljujući kojima se u iskazu razdvajaju nizovi suglasnika i samoglasnika, a ne reči. Iskaz: *zemlja je okrugla* sačinjen je, u fonetskom smislu, od 9 razgovetnih artikulacija (*l* + *a* + *t* + *e* + *r* + *e* + *r* + *o* + *n* + *d*). Valjalo bi imati na umu da krici životinja, pacijenata, ludaka, itd., sve ono što nazivamo »neartikulisanim« pripada, međutim, toj drugoj vrsti artikulacije.[101]

Tom klasičnom izrazu (pojmu artikulacije), koji nije razlikovao pojave dva nivoa, novija lingvistika vratila je puni smisao: lingvistička analiza u sistemu znakova kakav je ljudski jezik jasno razlikuje funkcionalno mesto i funkcionalno značenje ovih dvaju tipova artikulacije. Prvom artikulacijom lingvistički iskaz razdeljen je na znakove, na jedinice nazvane značenjske, jer svaka nosi sopstveno značenje: *grosso modo*, — ako sledimo tradicionalnu terminologiju, to su reči jezika. Drugom artikulacijom sami znaci su razdeljeni na ma-

---

[101]) Koja se može predstaviti fonetskom transkripcijom nazvanom uskom, to jest koja označava sva fonička svojstva, ili jednom širokom fonetskom transkripcijom koja ima u vidu samo nekolika izrazita svojstva: uzvik notiran *ouye* postaće (uj) ili (u.j), (u:j), (u: :j), (u :::), (ujuju:j), itd.

nje jedinice (*la* = *l* + *a*, dve jedinice iste vrste), nesinjifikativne jedinice ovog puta ili foneme[102]. Otkad postoji naučna fonetika, a kao što smo videli čak i odranije, to je bilo poznato. Međutim, niko iz toga nije izveo neke zaključke na teorijskom planu. Martineov doprinos je u tome što je uvideo da je to deskriptivno svojstvo specifično za ljudske jezike i da ih ono odvaja od svih drugih sistema znakova:[103] on je tako ponudio instrumentalni kriterijum naučnog odvajanja — koje se temelji na prirodi proučavanih stvari — jezika od ostalih sredstava komunikacije pomoću znakova, lingvistike od semiologije.

Pokazalo se da je merilo dvostruke artikulacije kao fundamentalno svojstvo jezika izvrsno operativno merilo. Svi sistemi znakova, kao što su: piktografsko-ideografska pisma (od čistih hijeroglifa do firmi), numerički i simbolički znaci ko-

---

[102]) A. Martinet, »La double articulation linguistique«, u *Travaux du Cercle linguistique de Copenhaque*, vol. 5, 1949, str. 30—37. Osam fundamentalnih strana koje predstavljaju zaokret u savremenoj lingvistici. Vidi, takođe, od istog autora: »Arbitraire linguistique et double articulation«, u *Cahiers F. de Saussure*, n° 15, 1957, str. 105—116. Jedanaest strana koje upotpunjavaju prethodne. Ponovo objavljeno u *La linguistique synchronique*, P.U.F., 3e ed., 1970.

[103]) Lingvistika razlikuje originalan fonički jezik i njegova različita pisma, od kojih izvesna (ideografska, hijeroglifska) ne odražavaju drugu artikulaciju jezika, dok neka druga (alfabetsko pismo, Morzeovo, Brajovo, azbuka gluvonemih) ispisuju tu drugu artikulaciju. »Ova pisma nisu sistemi znakova *sui generis*, to su sistemi originalnog foničkog jezika nazvani substitutivni« (v. E. Buyssens, *Les langages et le discours*, Bruxelles, 1943).

je upotrebljavaju matematičari i formalni logičari, skraćenice, prepoznatljiv crtež (šematska silueta lokomotive koja označava prelazak u nivou) ili proizvoljan crtež (crveni krug precrtan, beli za zabranjen pravac), konvencionalni znaci u kartografiji, industrijski uzorak (šara), sheme svih vrsta, itd. različiti su od ljudskog jezika, jer se svi koriste samo prvom artikulacijom: njihove poruke raščlanjavaju se na značenjske jedinice, a ne i na nesignjifikativne distinktivne jedinice.[104] Dvostruka artikulacija (fonička ili glasovna) ljudskog jezika predstavlja ključ za složenost ljudskih jezika, koju nemaju drugi sistemi znakova. Martineova analiza pokazuje da jedan sistem znakova koji ima samo prvu artikulaciju mora u nedogled da umnožava različita označavajuća da bi se mnogobrojna označena razlikovala: broj potpuno različitih znakova bio bi ogroman. S druge strane, ukoliko je reč o sistemu foničkih znakova, ako svako distinktivno označeno ima jedno distinktivno označavajuće »arbitrarnost znaka bila bi (...) brzo žrtvovana na oltaru ekspresivnosti«. »Fonemi, zaključuje Martine, kao proizvodi druge lingvističke artikulacije, postaju jemstvo arbitrarnosti znaka«,[105] instrument neobične kombinacijske plodnosti ljudskih jezika.

Dvostruka artikulacija ljudskih jezika daje takođe i racionalno objašnjenje često *a priori* usta-

---

[104]) Vidi o toj temi *Introduction à la sémiologie,* Ed. de Minuit, 1970.

[105]) Vidi *Arbitraire linguistique et double articulation,* str. 110

novljenih razlika između životinjske komunikacije i ljudskog jezika. Bilo da je u pitanju komunikacija pčela[106] ili gavranova, Martineovo merilo vodi odista efikasnim analizama: kod pčela možemo da predočimo postojanje značenjskih jedinica, jedinica prve artikulacije koje na više načina izražavaju razdaljine i pravce — samo što (na to ćemo se vratiti) ove jedinice nisu deljive isključivo u vremenu: one su čitljive i u prostoru (krug, nemirna igra). Gavranovi proizvode foničke poruke poput ljudskog glasa. Eksperimenti Filipa Gramea[107] nastoje da dokažu da su ove poruke stvarno deljive na jedinice druge artikulacije, ovog puta (foneme), ali da se u okviru jednog iskaza ne mogu predočiti značenjske jedinice prve artikulacije (vrste »reči«). U svakom slučaju, ove analize nagoveštavaju da će se u semiologiji moći klasirati, na promišljen način, različiti sistemi znakova: od sistema znakova čitljivih u prostoru do sistema znakova koji se čitaju u vremenu; od simboličkih sredstava komunikacije (gde se porukom ponovo stvara, oponaša, prikazuje stvar koja treba da se saopšti) do sredstava komunikacije pomoću arbitrarnih znakova, gde je najmanja jedinica glo-

[106]) Analiza Benvenista (»Communication animale et langage humain«, u *Diogène*, n° 1, 1952, str. 1—8), jedina koja je ispitivala rezultate fon Friša sa jednog doista semiološkog stanovišta, kretala se takođe u tom smeru, naglašavajući istraživanje prisustva ili odsustva jedinica (morfema, ili »praznih« fonema) u poruci pčela. V. takođe *Introduction à la sémiologie*, str. 41—56.

[107]) Ph. Gramet, »Recherches acoustiques sur les corbeaux«, u *La Nature*, februar 1959, str. 49—55.

balna poruka, ili sinjifikativna jedinica ili nesinjifikativna jedinica. Tu ne ubrajamo sredstva komunikacije koja mogu da kombinuju, kao kod pčela, više ovih sistema različite semiološke prirode.[108]

7.

Ma koliko bio plodan kriterijum dvostruke artikulacije — pred njim je dugačka karijera — on ne iscrpljuje istraživanja definicije jezika. Kao što su se pre dve ili tri decenije svi okrenuli definiciji logičara, od koje se očekivalo čudo, danas sa svih strana navaljuju *na matematičku teoriju komunikacije* Šenona i Vivera. Ova nasrtljivost nije za osudu: svi oni koji se interesuju za nauku o znacima slute da, zahvaljujući toj matematičkoj teoriji prenošenja signala, može da se prodre jedan stepen dublje u analizu jezika. Međutim, svi napori koji su do sada činjeni da se ova teorija primeni na lingvistiku doživeli su delimičan neuspeh, jer su se teorije dokopali pohlepno. Često se ovi napori iscrpljuju u metaforičkim transpozicijama terminologije teorije komunikacije na lingvističko polje. Kao što je sama teorija na francuskom, po svemu sudeći usled neprikladnog prevoda, nazvana teorijom informacije, tako se i pojam informacije (gubitak informacije, dobitak informacije) pojavljuje tamo gde se dosada govorilo o se-

---

[108]) Načela ovih analiza i klasifikacija jasno je formulisao Luis Prieto, u *Messages et signaux* (Paris, P.U.F., 2e ed., 1972), posebno str. 157—169.

mantičkom polju (ili na engleskom *area of meaning)*. Nova terminologija tako ne obogaćuje našu spoznaju pojava. Takođe, govori se o semantičkom šumu, umesto da se kaže *dvosmislenost, ambiguitet, homonimija;* čak se govori o »količini informacije«. Na isti način čitava terminologija bila je pre dvadeset pet godina preplavljena *posebnim i opštim relativnostima*. Međutim, ove terminološke ospice će proći i ustupiti mesto ozbiljnoj primeni teorije komunikacije.

Nova teorija donela je bar nešto[109] dragoceno za određenje merila definicije jezika: uporno je isticala činjenicu da je poruka sačinjena od linearnog niza »diskretnih« znakova ili, drugim rečima, od niza diferencijalnih ili diskontinuiranih ili »digitalnih« znakova.[110]

Odista, možemo se prisetiti presudnog mesta (*Opšta lingvistika*, str. 105) gde je Sosir istakao fundamentalnu važnost linearne prirode jezika (jezik je artikulisan u niz jedinica ireverzibilnih u vremenu) i njegovu razliku u odnosu na druge sisteme znakova koji su artikulisani u prostoru. Međutim, semiološka vrednost Sosirovog uputa nije iskorišćena. Isticanje linearne prirode jezika u teoriji informacije dovelo je do preocenjivanja ovog svojstva jezika, što se najbolje vidi iz Gran-

[109]) Ostavićemo ovde po strani, kao sekundaran u odnosu na temu ovog članka, pojam »redundance«, čija se upotreba u lingvistici pokazala laka i jasna.

[110]) Najefikasniji tekstovi u tom smislu jesu tekstovi B. Mandelbrota, u *Word*, vol. 10, n° 1, 1954, str. 1—27; ili u zajedničkom delu: *Logique, langage et théorie de l'information*, Paris, P.U.F., 1957.

žeove definicije jezika. Međutim, ni Granže ne izvodi iz toga sve što je mogao; ta osobina jezika pomalo ga zbunjuje, tako da on okleva i radije govori o *skoro* linearnoj prirodi jezika. To se vidi u stvari ako sledimo njegovu definiciju: »matematika nije samo jezik«,[111] »*matematički jezik*« bi imao više dimenzija, jer se jedan deo njegovih znakova (figure, grafikoni, materijalni raspored znakova na stranici, matrice, na primer, itd.) čitaju, poput likovnih umetnosti, na osnovu struktura artikulisanih u prostoru. Granže upravo ne želi da prizna da su likovne umetnosti jezici, iako su sredstva komunikacije, ali iz sasvim drugih razloga: po njemu, likovne umetnosti ne poseduju diskretne jedinice značenja. Ni matematika, smatra Granže, nije samo jezik, jer njena funkcija, u suštini, »nije jedino da informiše«.[112] Međutim, to je sasvim diskutabilan razlog koji u svakom slučaju nije presudan. Granže ne primećuje da se tu približava problemu jedne od velikih mogućih klasifikacija u semiologiji, onoj klasifikaciji koju predlaže Sosir, a koju je formulisao, ne razvijajući je dalje, Kolin Čeri: postoje sistemi znakova koji se čitaju u vremenu, i drugi koji se čitaju u prostoru.[113]

---

[111]) Granger, *op. cit.*, str. 33, 37. i 52—54.

[112]) C. Cherry, *op. cit.*, str. 122.

[113]) Ne treba smatrati da je ovaj primer poseban slučaj: setimo se svih grafičkih predstavljanja na *skali*, gde je označavajuće vezano na jedan strogo formalan način za stalne proporcionalne vrednosti označenog. Konsultovati danas (1973) *La sémiologie graphique* od Jacquesa Bertina, La Haye, Mouton, 1967.

Diskretna priroda znakova pokazala se kao veoma distinktivno svojstvo. Ovo svojstvo omogućava da se, iz razloga koji se temelji na samoj njihovoj prirodi, sistemi koji se artikulišu u jedinice te vrste, u diskontinuumu, odvoje od ostalih sistema komunikacije kod kojih je *označeno* kontinuirane veličine (rastuća širina reke, na primer) predstavljeno *označavajućim* koje tu kontinuiranu veličinu simbolizuje pomoću kontinuiranog označavajućeg: plava crta na karti jedva primetno, postaje sve deblja između izvora i ušća reke. Teorija informacije i ovde potvrđuje zasnovanost Sosirovog genijalnog naglašavanja svojstva znakova da označavaju preko opozicija, odnosno preko diferencijalnih vrednosti.

U tome je nesumnjiv doprinos teorije informacije definiciji jezika. Neoprezno i nesmotreno korišćenje terminologije preuzete iz teorije informacije nismo kritikovali ironično niti polemičkog zadovoljstva radi, već stoga što se od teorije informacije može mnogo očekivati. Lingvistika do sada zapravo nije usvojila teoriju informacije. Kada to bude učinjeno, moraćemo ponovo da definišemo jezik. Ali to će biti mogućno tek za nekoliko godina. Danas se to još ne može.[114]

Beleška (1974). — Odredba specifičnosti ljudskih prirodnih jezika, koju smo upravo dali, nije primerena Martineovoj lingvistici. Nalazimo je kod Hjelmsleva, najpre u *Prolégomènes* [*Prolegomene*],

---

[114]) Ovaj članak objavljen je u *Diogène*, n° 31, 1960, str. 99—112.

zatim, mnogo zamršenije, u delu *La structure fondamentale du langage* [*Temeljna struktura jezika*]. Nalazimo je i kod Bojsansa, ali nepotrebno usložnjenu i kao šestostruku artikulaciju jezika, što je pogrešno.[115] Nalazimo je, pre svega, u već pominjanim Hokitovim radovima (na str. 98), ali zapretenu među 14 mnogo diskutabilnijih načela. Najzad, nalazimo je i kod Luja Prietoa, koji, pored dvostruke artikulacije , predlaže i ovo drugo merilo smatrajući ga u hijerarhijskom pogledu višim: prema Prietou — zapažanje je posve značajno — ljudski prirodni jezici jedini su kodovi kod kojih je poruka takva »da je moguće količinu značenjske obavesti koju nosi signal prilagoditi okolnostima« ili, drugim rečima, gde je mogućno prilagoditi, u ekonomskom smislu, poruku situaciji u kojoj se javlja (*Messages et signaux*, 2ᵉ ed. str. 168).[116]

---

[115]) O Hjelmslevu i Bojsansu, vidi: *Introduction à la sémiologie,* str. 95—102 i 235—241.

[116]) Konsultovati o toj temi članak »Linguistique« u *l'Encyclopaedia Universalis,* i *Introduction à la sémiologie,* str. 230—234.

Treći deo

JEZIK I MIŠLJENJE

Nije nam cilj da ovu temu prikažemo u vidu panorame, još manje u vidu kritičkog pregleda. Uglavnom nesrećna istorija odnosa između filozofa i gramatičara (zatim lingvista) stara je, u pravom smislu reči, koliko i svet, ili bar koliko svet koji piše. Filozofi znaju bolje nego iko da su takve istorije često pravljene.

Ovde je pre u pitanju nešto drugo: želimo da razmotrimo probleme na drukčiji način i da ponudimo drukčije probleme; da, onoliko koliko je to moguće, iskažemo nezadovoljstvo savremenog lingviste vrstom razmišljanja koju i dalje neguje filozofija jezika (na primer, zbornik: *Actes* du XIIIe Congrès des Sociétés de philosophie de langue française).[117]

Prema našoj zamisli, to neće biti polemika, jer za sve, a najpre za probleme koji su u pitanju, štetno je da se filozofi i lingvisti među sobom ne razumeju; a očito filozofi ne razumeju lingviste: oni ih čitaju, oni ih koriste. (Obrnuto je možda tačno, ali to nije nikakvo opravdanje.)

U najopštijem smislu, lingvistika se u epistemološkom smislu konstituisala tokom veka i po, i to kroz žestoku borbu protiv neadekvatnih i po-

---

[117]) Neufchâtel, La Baconnière édit., 1967.

grešnih upotreba logike u objašnjavanju lingvističkih mehanizama. Trebalo je preseći izvesne veze koje su predstavljale omče. Naša namera ovde je da tražimo korektnije veze između logike, psihologije (ili filozofije) i lingvistike. Poduhvat je posebno težak i zahtevaće mnogo strpljenja.

Zacelo, između filozofije i jezika već su uspostavljene izvesne dodirne tačke, na najboljim temeljima. Na primer, pored uvek korisnog dela Luja Ružijea [Luis Rougier], *La métaphysique et le langage* (1960, Denoël, 1963), navešćemo radove o pojmu pretpostavke za koje se u Francuskoj vezuje, pre svega, ime Osvalda Dikroa [Oswald Ducrot], ili radove anglosaksonske analitičke filozofije. Međutim, po našem mišljenju, još uvek je reč o pisti a ne o putu, o pokušajima pre nego o dokazima, naročito kada su u pitanju istraživanja koja se odnose na ograničene probleme: pojam performativa, na primer, samo je kap vode u okeanu lingvistike.

VII

ODNOSI IZMEĐU JEZIKA I MIŠLJENJA

1. ŠTA SVE NE ZNAMO O PROBLEMU

Prirodno je što se jedan savremeni lingvista, posebno ako je odgojen na istoriji svoje discipline i ako ne veruje da je naučna lingvistika rođena sa njegovom generacijom, pita o neophodnosti, odnosno korisnosti još jednog teksta o odnosima jezika i mišljenja. Ljudi koji već dva i po stoleća razmišljaju o jeziku, uvereni su da je »jezik izraz mišljenja«; već tri stoleća oni su do te mere naviknuti da posmatraju funkcionisanje jezika da bi iz njega izveli funkcionisanje mišljenja, ili funkcionisanje mišljenja da bi ponovo izveli funkcionisanje jezika — da je danas, po svemu sudeći, neophodno napisati, bez ikakvih polemičkih namera, esej protiv (etimološki govoreći) filozofskog prekomernog samopouzdanja [l'outrecuidance] na tom polju; neophodno je upitati se iz kojih razloga ljudi koji nisu napisali nijedan redak o »filozofiji« biologije ili matematike bez solidnog obrazovanja u ovim disciplinama mogu i dalje da gomilaju disertacije o jeziku i mišljenju znajući lingvistiku samo po čuvenju.

Jamačno, spor koji ovde raspirujemo jeste u suštini spor između, pre svega, tradicionalnih filozofa i lingvista. Međutim, obrazovanje psihologa,

čak i eksperimentalnih, još je u osnovi prožeto tradicionalnom filozofijom. I psiholozima treba da kažemo *ono što ne znamo* o odnosima između jezika i mišljenja. Treba ih uveriti da sve tradicionalne tekovine valja izbiti iz naših glava, i da lingvisti, od kojih bi psiholozi izvesno zahtevali psihološko obrazovanje i psiholozi od kojih će lingvisti zahtevati da se *bave* lingvistikom, moraju zajedno krenuti od početka. Jer nema sumnje da je danas od svih pojmova društvenih nauka, najopasnija upotreba lingvističkih pojmova na osnovu pukog čitanja; treba najpre eksperimentalnim putem proveriti da li umemo ove pojmove da primenimo na neobrađenu lingvističku građu.

Ova izjava ne sadrži ni uobraženost ni agresivnost. Ona ne potiče od lingviste koji je zaslepljen ili obnevideo od preterane važnosti koju pripisuje sopstvenoj teoriji, već od običnog zagovornika lingvistike koji se stara da prevede svoje studente iz stadija mnjenja o odnosima jezika i mišljenja u stadij metodičkog posmatranja i objektivne analize ovih istih odnosa — ma kako ona zasad bila skromna.

2. VITNI-BLUMFILDOV EPISTEMOLOŠKI REZ

Pisac ovih redova svestan je da zagovara jednu danas već stoleće staru lingvističku tradiciju, koja doseže do Vitnija i koja je uvek dočekivana sa zazorom i čak sa velikim otporom filozofa i psihologa, često njegovih univerzitetskih potoma-

ka; mada su, s one strane Atlantika, veze mnogo sređenije nego u Evropi. Kod Vitnija[118] prvi put nalazimo na dvadesetak mesta izraženu želju da lingvistička nauka bude nezavisna od pretpostavki preuzetih iz drugih nauka, i da se pri rešavanju problema koji se možda tiču jezika, ali za čiju obradu lingvistika ne poseduje ni specifična načela ni metode, ne oslanja na druge nauke. Proučavanje zvukova koji nemaju funkciju u jeziku »jeste stvar akustike« (str. 51). Ono što se događa u »moždanom organizmu« pre ili dok čovek govori »jeste stvar fizičara (...), to je stvar fiziologa (...), psihologa« (str. 12). — Proučavanje interakcija između jezika kao društvene institucije i drugih društvenih institucija »stvar je etnologa (...), antropologa (...)« (str. 250).

Kao što znamo, Sosir, koji je ostao sklon psihologiji, nije bio veran učenik Vitnija. Ali američka tradicija zaoštrila je Vitnijeve stavove kroz Blumfildov antimentalizam. Njegovi naslednici nisu uvek uočavali u suštini epistemološki i metodološki karakter njegovog učenja. Jer najznačajnija teza jalskog učitelja glasi: »Otkrića lingviste koji proučava *speech-signal* imaju utoliko više prednosti za psihologa ukoliko nisu iskrivljena bilo kakvim predrasudama psihološke prirode.«[119]

---

[118]) D. H. Whitney, *La vie du langage*, Paris, Germer — Baillère, 1880. (skraćeno izdanje dela *Language, its study, with special references to the family of languages*, London, Trubner, 1876).

[119]) L. Bloomfield, *Language*, London, Henderson & Spalding, 1955, str. 32 (1re éd., 1932).

Ovo čišćenje od poratnog uticaja vezuje se za Martinea;[120] on, naime, ukazuje na opasnost koju sadrži introspekcija što je podrazumeva psihološka kritika prve polovine XX veka: »Pošto govorim francuski, beleži on, i pošto reč *maison* jeste francuska, moram sâm da pronađem šta predstavlja reč *maison* da bih odredio smisao te reči. Na žalost kada pokušam da vidim šta ona evocira za mene, javlja se jedna manje ili više složena slika koja, siguran sam, po nekim svojim obeležjima, nije ona koju reč evocira kod svih drugih. Jasno je, dakle, da ta slika, koja se uostalom kod mene menja od trenutka do trenutka, ne može da se posmatra kao »smisao« reči zajednički svim subjektima francuskog jezika. Jedino što znam o smislu reči *maison* je da je jedan moj tip iskustva vezan za označavajuće *(mezõ)* ili za njegov grafički substitut *maison*, a da taj isti spoj postoji kod drugih osoba koje govore francuski jezik. Dokaz za to jeste njihovo ponašanje uključujući i njihovo lingvističko ponašanje; reč *maison* javlja se tačno u kontekstima u kojima bih i ja mogao da je upotrebim. Treba istaći da slika kuće automatski ne otvara lingvistički proces koji je za nju vezan i da, paralelno, upotreba reči *kuća* nužno ne upućuje na doživljeno iskustvo. Čak je verovatno da ništa takvo ne postoji u najvećem broju slučajeva. Jedan iskaz obično nije praćen nizom evokacija ili svešću koja bi odgovarala svakoj od sukcesivnih značenjskih jedinica, jer to ne bi bilo

120) A. Martinet, *Eléments de linguistique générale*, Paris, A. Colin, 1967.

kompatibilno sa brzinom diskursa. Ali ne treba lingvisti da se izjašnjavaju o toj stvari (str. 34—35). Nije u pitanju ovde ni teorijsko nepoverenje, ni šovinizam, ni imperijalizam jedne discipline, već samo metodološka opreznost i strogost. Kod Erika Bojsansa[121] naći ćemo isti stav.

Ukoliko lingvistika i psihologija mogu danas da sarađuju da bi opisale ili objasnile izvesne fenomene koji se odnose na jezik — za razliku od onog što se dešavalo 1867. ili 1933. — onda to treba dokazati, a ne samo tvrditi. Budući da imamo na umu napredak koji je danas ostvarila lingvistika, ne treba zaboraviti nimalo preteran zahtev Frederika Fransoa,[122] da »objašnjenja koja bi psiholog mogao da dâ o lingvističkim pojavama mogu da budu u najmanju ruku inkompatibilna sa lingvističkim datama« koje nudi savremena lingvistika.

3. KAKO NASTAVITI MULTIDISCIPLINARNO ISTRAŽIVANJE ODNOSA IZMEĐU JEZIKA I MIŠLJENJA?

Čomski se može dobro razumeti samo ako se dobro poznaje Vitni-Blumfildov epistemološki rez, na čije je američko preterivanje Čomski odgovorio preterivanjima sopstvenog psihologizma. Jer

[121]) E. Buyssens, »Le langage et la logique«, »Le langage et la pensée, u: *Le langage,* Encyclopédie de la Pléiade, Paris, Gallimard, 1968, str. 76—90.

[122]) F. François, »Psychologie et linguistique«, in *Encyclopédie de la psychologie,* Paris, Nathan, 1960, 2e éd., 1970.

Čomski je, kao i svi uostalom, uslovljen svojom sociološkom sredinom. No, on tu uslovljenost opaža samo kod drugih. Američka preteranost, kažemo. Doista, Seris[123] (1933) je bio u pravu kada je zabeležio da je »raspravu o tačnom dometu gramatike i njenom odnosu sa mišljenjem savremena lingvistika, oprezna kao nauka (...) danas prepustila filozofiji, (i da) najugledniji naši lingvisti, de Sosir, Meje, Vendrijes... priznaju da je ona u domenu logičke merodavnosti i teorije spoznaje« (str. 387). Ipak, pošto evropska strukturalna lingvistika, za razliku od blumfildovske struje, nije nikada iz svojih istraživanja isključila problem smisla ili značenja (ukratko, semantiku), ona nikada nije sasvim porušila most odnosa između jezika i mišljenja. Jednostavno, istraživanja na ovom polju bila su manje brojna, teorijski nepouzdanija i manje plodna od onih koje je strukturalizam zasnovao u fonologiji, morfologiji, sintaksi.

Možemo ipak reći da je poslednje decenije strukturalna semantika takođe dobila u zamahu. Lingvisti s ove strane obale, ne samo čomkisti, danas se više u suštini ne suprotstavljaju proučavanju odnosa između jezika i mišljenja. To dobro pokazuju i razmišljanja jednog Bojsansa, mada ona takođe svedoče i o želji da se kao lingvistička tekovina sačuva sve ono što je Seris, ima već 40 godina, sažeo u delu *Logičko-gramatički paralelizam:* nemoguće je pronaći jednostavne, ne-

---

[123]) Ch. Serrus, *Le parallélisme logico-gramatical,* Paris, Alcan, 1933.

posredne, jednoglasne, univerzalne ili univerzalizujuće korelacije između struktura jezika i onoga što se verovalo da se zna o strukturama mišljenja. Uprkos već četvrt veka značajnim napredovanjima eksperimentalne psihologije, neodlučnost lingvista nije otklonjena. Skloni smo da poverujemo da u odnosu na mišljenje problem ostaje otvoren i da je neophodna jedna drastična epistemološka higijena — nov način razmatranja činjenica. Jednoj radikalnoj filozofiji jezika predstoji budućnost pod uslovom da postavi prava pitanja i da strogo polazi jedino od pertinentnih datosti.

Naravno, eksperimentalna psihologija je doprinela razbijanju empirijskog, intuitivnog i globalnog pojma »mišljenja«, sa kojim nikako nije moglo da se naučno operiše. Ali ona (eksperimentalna psihologija) čas donosi značajne, možda pomalo atomističke opise fenomena kao što su perceptivni pragovi, memorijalni zastoj, pojave frekvence, disponibilnosti, redundantnosti (verbalne) čiju pertinentnost u pogledu problema mišljenja ne uočavamo uvek, čas se neuhvatljivi pojam »mišljenja« cepa — da se zadržimo samo na nedavnim čitanjima — na »reprezentaciju«, »kognitivnu aktivnost«, »konceptualno mišljenje«, »inteligenciju«, »inteligenciju ili mišljenje«, »mišljenje bez jezika«, »intelektualno ponašanje« i »emocionalno ponašanje«, »intelektualne operacije«, »logičke operacije«; katkad su to čitav psihološki život (...) prikriven, nedovoljno poznat«, ili »nepredeterminirani intencionalni činovi«, nazivi čiju specifičnost i hijerarhiju ne sagledavamo uvek dobro. Čitalac će osetiti, nadam se, da u ovde iznetim

zapažanjima nema ni ironije ni žuči; možda nam nedostaju informacije, ali to bi moglo da podstakne zasnivanje prvog polja uzajamnog razumevanja, od kojeg bi se pošlo.

4. MIŠLJENJE BEZ JEZIKA

Polje »mišljenja bez jezika« može se uzeti kao dobar početni momenat ispitivanja i zasnivanja adekvatnih interdisciplinarnih odnosa koji se tiču problema jezika. Već jedno stoleće lingvisti su oko ove stvari imali samo različita mišljenja, jer nisu bila zasnovana na njihovim sopstvenim metodama analize. Marsel Koen [Marcel Cohen] je bio dosta usamljen kada je tvrdio, oko 1950. godine, da viši oblici mišljenja mogu da se izraze bez pozivanja na jezik, kao što je to slučaj kod logičkog i matematičkog simbolizma.[124] Ali 1960. Andre Martine je ocenio da će jedan lingvista, ako želi da ostane potpuno svestan onog što tvrdi, uvek oklevati da govori o mišljenju bez jezika (op. cit., str. 9). Izgleda da je danas eksperimentalna psihologija pokazala da kod vrlo mladih još neobučenih gluvonemih osoba postoje konstrukcije operativnih shema koje izražavaju analize stvarnosti i postojanih interiorizovanih modela ponašanja izgrađenih na osnovu ovih analiza koje pripadaju inteligenciji i još neobjektiviziranom niti očuvanom mišljenju pomoću lingvističke ver-

[124]) M. Cohen, »Faits linguistiques et faits de pensée«, *Journal de Psychologie*, 1947, n° 400.

balizacije ili neke druge opisne forme simboličkog kodiranja. I Pijažeova škola pružila je bezbroj analognih primera kod vrlo mlade normalne dece. Svakom učenju jezika prethodi stvaranje senzorno-motoričkih modela. Ovi modeli su već operativna logička ponašanja proistekla iz prakse, bez lingvističkog posredovanja. Pijažeova škola je takođe pokazala, na ubedljiv način, kako se kod deteta postepeno, putem jedne objektivizujuće dijalektike, gde se praksa i jezik sve više međusobno prožimaju — stvara ono što nazivamo inteligencijom ili mišljenjem. Lingvista se suočava sa dokazima, zasnovanim na objektivno potpuno deskriptivnim postupcima, da postoji misao bez jezika; međutim, lingvista nije opremljen za to da do ovih dokaza sam dođe i da sam rukuje njima. To je slučaj u kojem se bez diskusije treba prikloniti pred susednom disciplinom.

To ne znači da je problem mišljenja bez jezika potpuno opisan, ali je čvrsto utemeljen i mogao bi da postane polje naučnih istraživanja značajnih za rešenje šireg problema prave prirode odnosa između jezika i mišljenja. Na istraživanju tog polja mogla bi da sarađuje i lingvistika. Naime, ona može da upozori da imenom mišljenja bez jezika ne treba mešati *prelingvističke* operacije, na koje smo se upravo pozivali, i logički i matematički simbolizam koji predstavljaju sisteme komunikacije mišljenja uvek sačinjene na osnovu prirodnih jezika i uvek *post-lingvističke*, kao što to pokazuje istorija nauka — ukratko, sisteme koje Bojsans naziva substitutivnim sistemima čak iako su ovi sistemi apsolutno autonomni u

odnosu na prirodne jezike, što bi tek trebalo utvrditi. Lingvistika bi, po svemu sudeći, uz pomoć psihologa mogla da ponovo na metodičan način razmotri niz pojava koje smo do sad imali u vidu u želji da ukažemo na odvajanje jezika od mišljenja: na primer, večiti argument da često osećamo da nismo uspeli da izrazimo svoju misao.[125] Problem bi mogao ponovo da se razmotri i na jednoj mnogo skromnijoj razini: može se poći od ideje, koja je posledica shvatanja da je jezik bitno društvena pojava, da je iskustvo posebne individue neizrecivo u svojoj jedinstvenosti;[126] međutim, to bi značilo da na neprimetan način prihvatamo postojanje mišljenja bez jezika.

Na dosta širokom polju neligvističkih iskustava koja imamo o svetu[127] mogli bismo tako da proučavamo, delom pomoću lingvističkih tehnika, postojanje neverbalizovanih ali svesnih »reprezentacija« ili nepotpuno verbalizovanih »reprezentacija«. Na primer, sličnost između srodnih ličnosti, koja se uočava gotovo uvek, mada nismo u stanju da izdvojimo njene odredbene crte; identifikacija ličnosti koja se opaža s leđa pouzdana je, iako verbalno ne možemo da analizujemo temeljno memorizovan *Geštalt* koji je u osnovi identifikacije. Pre-

125) Na primer, pojava da se može govoriti misleći na drugu stvar, kao što je to najbolje pokazao Jean-Richard Bloch u *La nuit kurde,* i Raymond Jean na drugi način u *La conférence.*

126) A. Martinet, *Eléments de linguistique générale,* Paris, A. Colin, 1967. (1er éd., 1960).

127) Cf. M. R. Key, »Preliminary Remarks on Paralanguage and Kinesics in Human Communication«, *La Linguistique,* 1970, n° 2, str. 17—36.

poznavanje ličnosti jedino na osnovu glasa jeste takođe pojava koja nema veze sa dosta skromnim i neefikasnim deskriptivnim rečnikom koji denotira specifičnost glasa. Isto važi i za jedan specifičan fenomen kakav je hod individue gde je deskriptivni rečnik skučen u odnosu na iskustvo koje u glavnim crtama izražava.[128] Ova opažanja treba, s jedne strane, da pokažu da ne postoji grub, metafizički i fiksiran rez između mišljenja bez jezika i verbalizovanog mišljenja, već jedan stepenasti, rizičan, pipav, kontinuiran prelazak od jednog do drugog; s druge strane, stilistika, to jest proučavanje individualnog lingvističkog odstupanja obeležava jedan od tih stalnih prelaza od neizrecivog ka izrecivom, to jest od neizrecivog individualno proživljenog ka tom istom verbalizovanom proživljenom, dakle podruštvljenom.

5. VORFOVA HIPOTEZA

Lingvisti i predstavnici svih društvenih nauka okupili su se nedavno da bi zajedno diskutovali o jednoj gotovo sasvim novoj tezi koja se tiče odnosa između mišljenja i jezika. Reč je o »Vorfovoj hipotezi« o odnosima između jezika, mišljenja i stvarnosti (to je naslov njegovog jedinog, post-

[128]) Jedino odlični pisci, malobrojni — poznati su primeri kod Petrarke, kod Bodlera, kod Žila Verna, kod Rene Šara — uspeli su da stvore utisak da su mogli da verbalizuju način nečijeg hodanja, tako da smo mogli da ga (možda) identifikujemo na ulici.

humnog dela). Kao što znamo, Vorf[129] tvrdi da lingvističke strukture našeg osnovnog jezika uslovljavaju, u pravom smislu, to jest predodređuju, usmeravaju i pre svega organizuju naše viđenje nelingvističkog — fizičkog, društvenog i psihološkog sveta. To je bila i Humboltova teza, ali vezuje se za Vorfa čije su analize raznovrsne i precizne za razliku od opštih i sibilskih formulacija nemačkog filozofa. Da bi ilustrovao ovu tezu vrlo grubim primerom koji nije Vorfov ali koji ga sažima ne izneveravajući ga, izvesni lingvista, sledbenik Vorfa, pokušaće da pokaže da je shvatanje vremena kod govornika ruskog jezika određeno činjenicom da lingvističke strukture ruskog glagola daju prednost označavanju svih procesa sa stanovišta njihovog »vida«; perfektivnog kada se radnja posmatra kao završena a imperfektivnog u obrnutom slučaju. Naš lingvista će iz toga izvesti postojanje korelacije između te lingvističke strukturacije i prezira »slovenske duše« prema objektivnom vremenu, a njihovu veliku senzibilnost vezaće, naprotiv, za doživljeno vreme: time bi se objasnio »slovenski« užas od merenja vremena, od tačnog vremena, od tačnih sastanaka; ili možda čak — industrijska neproduktivnost ili ritam ruske istorije.

I pored zanimljivosti Vorfovih analiza, koje se uvek odnose na primamljive primere uzete iz američkih indijanskih jezika, njegova teza nije odole-

129) B. L. Whorf, *Language, Thought and Reality*, New York, Wiley & Sons, 1956. (Naš prevod: *Jezik, misao i stvarnost*, biblioteka XX vek, BIGZ, 1979).

la kritici. Veoma je lako pokazati zatvorenost postupka na osnovu kojeg se iz razlika lingvističkih struktura dedukuju razlike između vizija sveta, da bi se zatim, na osnovu razlika u vizijama sveta, objasnile razlike lingvističkih struktura. Činjenica da jedan kamerunski vozač taksija koji na pidgin prevodi svoj osnovni jezik postaje svestan da je pukla prednja guma kroz iskaz: »foot ror before, breeze no live« ne omogućava zaključak da je njegova vizija sveta različita od vizije jednog Evropljanina zato što će označeno »točak« za njega biti uključeno u označeno šire klase, »noga« na primer; i što, na taj način, njegovo označeno reči »točak« može biti lišeno izvesnih pertinentnih obeležja označenog naše reči »točak«. Njegova praksa govori obrnuto i, zadržavši se na francuskom jeziku, možemo izvesti odista zanimljiva razmišljanja o izrazima *pied d'une montagne, pied-de-poule, pied de la lettre* ili *pied du roi*, itd. Interdisciplinarni skup posvećen Vorfovoj tezi 1953. završio se zbornikom sasvim negativnih *Proceedings;*[130] *izdavač* Vorfovog zbornika priznao je 1956. da dokazivanje valjanosti teze tek predstoji.[131] Čini nam se da posle jedne decenije buke koju je izazvala žurnalistička vulgarizacija Vorfovih ideja, ove više ne podstiču nikakvo istraživanje predstavljajući savršen primer onih *rushes* čije su

[130]) B. L. Whorf, »Language in culture. Proceedings of a conference on the interrelations of language and others aspects of culture«, in *American Anthropologist*, 1954, vol. 56, n° 6,2° partie, mémoire 79, 286. str.

[131]) Id., *Language, Thought, and Reality*, New York, Wiley & Sons, 1956, str. 27.

žrtve ideje u modi kod istraživača koji najčešće tragaju za poslednjim tramvajem.

Međutim, možda je potiskivanjem Vorfove teze u zaborav u isto vreme odbačen i njen pozitivni rezidij, koji je, ma koliko nam se činio neznatnim, odolevao svim kritikama. Uostalom, taj rezidij bio je uočen još kod Vitnija,[132] zatim kod Sapira — jer Vorf se ovde takođe uklapa u tradiciju. Reč je o ideji da *katkad* lingvističke strukture mogu da utiču na naš način poimanja fenomena. Proveriti Vorfovu tezu znači izmeriti granice tog *katkad* (Sapir je govorio, preterujući: »u velikoj meri (...) velikim delom«). Teškoća te provere je, u suštini, u nemogućnosti da se jasno predoči jedna »vizija sveta« (ili struktura mišljenja) tako što bi se izbegao njen verbalni prevod.

Dobre primere ove mogućnosti naći ćemo na naučnom polju. Kad nam matematičar Buligan [Bouligand] saopštava da je označeno koje se u izvesnom trenutku vezivalo za označavajuće *površina* otežavalo uočavanje i rešenje problema beskrajno izgužvane tkanine, to je jedan od retkih slučajeva provere Vorfove hipoteze.[133] I sam sâm pokušao da analizujem kako je sinonimska primena označavajućeg *kôd* na prirodne ljudske *jezike*, usmeravajući pažnju na sličnosti između dvaju pojmova, prikrila njihovu razliku i nekih

---

[132]) D. H. Whitney, *La vie du langage*, Paris, Germer-Baillière, 1880. (skraćeno izdanje dela *Language, its study, with special references to the family of languages*, London, Trubner, 1876), str. 18.

[133]) G. Mounin, *Problèmes théoriques de la traduction*, Paris, Gallimard, 1963, str. 273.

desetak godina ometala opažanje specifičnosti svakog od ovih dvaju pojmova.[134] Isto tako nije teško pokazati kako tradicionalna primena označavajućeg *jezik* (jezička aktivnost) na realnosti kao što su slikarstvo, muzika, film,[135] duboko paralizuje analizu njihovog realnog funkcionisanja jer mi primenjujemo semantički pertinentne crte označenog »jezik« *ipso facto* na realnosti, uopšte ne znajući imaju li strukturu izomorfnu strukturi jezika. Vorf ne greši uvek, mada u odnosu na sveukupnost problema koje postavljaju odnosi jezika i mišljenja ova retka ili veoma retka uslovljavanja mišljenja lingvističkim strukturama predstavljaju neznatan ili marginalni fenomen; no nisu mi poznati drugi lingvistički radovi te vrste u toku poslednje decenije.

6. LINGVISTIČKI REZOVI STVARNOSTI

Kada se Vorfova hipoteza svede na svoju pravu dimenziju, reč je o radikalno heterogenim lingvističkim strukturama različitih svetskih jezika, s jedne strane i, s druge strane, o njihovoj radikalnoj heterogenosti u odnosu na poznate strukture mišljenja. I pored toga, kako to savršeno ka-

134) Id., »Pojam koda u lingvistici«, u: *Linguistique contemporaine, Hommage à Eric Buyssens,* Bruxelles, Ed. de l'Institute de Sociologie, 1970, str. 141—149.

135) Id., art. »Langage«, in *Encyclopaedia Universalis,* t. X, 1971.

že Frederik Fransoa«,[136] i dalje postoji izvesna veza između ekstra-lingvističkih stvarnosti koje treba saopštiti i lingvističke organizacije« — to jest sintaksičke strukture iskaza. Čitav problem jeste u tome da se, ukoliko se ne otkrije neposredni ili posredni paralelizam između struktura stvarnosti ili mišljenja, s jedne strane, i sintaksičke strukture, s druge strane, objasni tačna priroda ove »veze«.

U lingvistici, gde se zadovoljavamo uočavanjem pojave različitosti »rezova stvarnosti« zavisno od jezika, to je klasičan problem. Na polju leksike nije teško pokazati da različitost rezova stvarnosti gotovo uvek odgovara različitosti u praksi (narod koji živi na snegu ima bogatije iskustvo o snegu, koje je izraženo mnogo složenijim semantičkim poljem). Pri tom ne treba nikada zaboraviti da je jedan jezik popločan lingvističkim fosilima, to jest tragovima verbalizacije praksi koje prethode onoj koju izražava savremeni jezik. To je najverovatnije navelo Serisa da nepromišljeno, poput Vorfa, kaže da »jedan jezik uvek ima svoju metafiziku, i da čak ono obično obuhvata više superponiranih metafizika.« (op. cit., str. 95).

Za različitost strukturalnih rezova stvarnosti u različitim jezicima ne nalazimo na polju sintakse nikakvo celovito objašnjenje koje bi se zasnivalo na postojanju korelacije, osim u malom broju

---

[136]) F. François, »Psichologie et linguistique«, u: *Encyclopédie de la psychologie,* Paris, Nathan, 1960; 2e éd., 1970.

slučajeva *(izgleda* da postoji korelacija između strukture zavisne rečenice i prelaska date kulture na složeniji stadijum razvitka). Nastojanje velikog broja današnjih gramatičara da dokažu da struktura antiponiran subjekt + postponirani predikat predstavlja veći stepen logičnosti je uski lingvistički egocentrizam: prisetimo se načina na koji se označava subjekt u baskijskom ili u italijanskom, gde fleksija postponirana na verbalnu osnovu najčešće označava subjekt = gramatičko lice. Isto tako shvatanje da je redosled određeno + određujuće logičniji od obrnutog redosleda, (jer, naravno, mi smo Francuzi), rezultat je pravog, nesvesnog lingvističkog šovinizma: to bi značilo da je engleski *railroad* ili *public school* ili *John's hat* nejasnije nego francuski *chemin de fer* [železnica], *école privé* [privatna škola], ili *le chapeau de Jean* [Jovanov šešir]. Takođe, tvrđenje da je u upitnom obliku logičnija inverzija subjekta, još uvek na francuskom, predstavlja lingvističku kratkovidost; to znači zanemariti (prevideti) učestalost upitnog oblika na osnovu intonacije: on će doći? Ako bismo tvrdili da prva jedinica upitnog iskaza pokazuje tačku umetanja upitnog oblika u iskaz *(Viendra-t-il? Qui vient? Que faire? Où est-ce)*, zanemarili bismo mnogobrojne iskaze koji narušavaju tu pretpostavljenu logiku *(Viendra-t-il aujourd'hui ou demain?*, itd.), i veliki broj jezika koji, poput ruskog jezika, imaju krajnju upitnu ili inicijalnu upitnu rečcu, ili koji, kao engleski jezik, imaju specijalizovanu rečcu *(do)* koja ne označava tačku umetanja upitnog oblika u iskaz.

Sve ove pojave dobro su poznate. Međutim, problem se, u svakom trenutku, ponovo rađa pod perom mnogobrojnih gramatičara, opet usled nerazlikovanja lingvistike i stilistike: jer, unutar datog jezika, to jest u odnosu na njegove najučestalije strukture, svako individualno odstupanje može da bude dragocena oznaka za razumevanje posebnog vida mišljenja pojedinačnog govornika. Ovaj vid mišljenja, uostalom, uvek je vezan za ispoljavanje govornikove sopstvene afektivnosti koja se tiče iskaza.

Lingvističko objašnjenje raznovrsnosti sintaksičkih struktura (bilo među jezicima, bilo među lingvističkim strukturama u odnosu na stvarnost) sastoji se u tome da se svaka elementarna sintaksička struktura posmatra kao znak u Sosirovom smislu reči, to jest podložna temeljnom zakonu proizvoljnosti znaka: ne postoji nikada nužna veza između sintaksičkog označavajućeg (bilo da je to jedna označavajuća sintaksička forma poput funkcionalnog monema, ili označavajuća sintaksička pozicija) i sintaksičkog označenog (odnos u nelingvističkoj stvarnosti koji to označavajuće otkriva). Govoriti o raznolikosti sintaksičkih rezova — to jest sintaksičkih struktura — drugi je način da se utvrdi da postoji proizvoljnost sintaksičkog znaka, kao što postoji proizvoljnost minimalnog leksičkog signala, na čemu je Sosir pre svega insistirao. Odnos između sintaksičke strukture jednog iskaza i nelinearne neligvističke stvarnosti koju denotira jeste proizvoljan odnos: postoji proizvoljnost velikih znakova (strukture iskaza) potpuno saglasne, uostalom, opštem funkcionisanju svakog

označavajućeg ponašanja, koje je određeno »simboličkom funkcijom, još od Kasirera dragoj filozofima i psiholozima.«

7. POLJE PREVOĐENJA

Prevođenje bi moglo, po svemu sudeći, da bude privilegovano polje u proučavanju odnosa između jezika i mišljenja. Seris[137] je to već dobro uočio i rekao: »Prevodi, kao ektremni slučaj, kao da dokazuju da različiti izrazi mogu da imaju samo jedan zajednički smisao« i da bi »jednoznačna korespondencija koju pretpostavljaju mogla da dokaže postojanje mišljenja oslobođenog bar jezičke slučajnosti« (str. 12). U isto vreme on je dobro uočio, za razliku od *Enciklopedije,* da mogućnost prevođenja »ne dokazuje korespondenciju gramatika. Prevođenjem možemo jedino da utvrdimo da totalitet jezika predstavlja široku pojavu sinonimije; ispod temeljne različitosti formi smisao tekstova ostaje nepromenjen« (str. 75). Za nas bi bilo dragoceno kada bi to moglo da se dokaže.

U stvari, mali broj filozofa[138] ili psihologa pokušao je da istražuje prevod kao fenomen koji može da osvetli problem odnosa između jezika i mišljenja. Ogromna većina prevodilaca ne saopšta-

[137]) Ch. Serrus, *Le parallélisme logico-gramatical,* Paris, Alcan, 1933.

[138]) Up.: W. M. Urban, *Language and Reality,* New York, 1951.

va nam ništa novo u tom smislu. S jedne strane, postoji, i čini nam se da je to kontradiktorno, masa činjenica, problema, tananih zapažanja, masa građe koja nikada nije organizovana. S druge strane, i onda kada postoji pokušaj da se pobegne od empirizma, i prakticizma, ma kako ovaj bio tanan, prevodioci čitavo svoje bogato iskustvo smeštaju u kalup dvaju velikih filozofskih klišea — kliše »jezičkog genija« i kliše »psihologije naroda« ili »mentaliteta« koji se izvodi iz prethodnog. Ovi klišei samo su nerazvijeni oblici Humboltovih i Vorfovih teza.

Podstrek koji su istraživanjima na ovom polju od 1950. dali pokušaji automatskog prevođenja[139] naveli su lingviste da, u tom smislu nastave rad. Ali rezultati su i dalje neznatni. Štaviše, možemo smatrati da je, zahvaljujući teoriji informacija, bila začeta tehnika merenja nemogućnosti potpunog prevoda. Ovom tehnikom izdvajaju se u vidu *gubitka* ili *dobitka informacije* pertinentne semantičke crte koje se ne prenose iz jednog jezika u drugi, bilo u jednom ili u drugom smeru (na primer, gubitak informacije kada je jedan Rus koji treba da prevede: »Pribavio je sebi sir«, primoran da izabere između *syr* »fromage fait«, ili *tvorog* »fromage frais«, narušavajući tako neodređenost francuskog iskaza, premda mu kontekst ne obezbeđuje izbor).

---

[139]) G. Mounin, *La machine à traduire, histoire des problèmes linguistiques,* La Haye, Mouton, 1964.

8. UČENJE I PATOLOGIJA JEZIKA

Danas se lingvisti i psihologu koji sarađuju na obnovljenom proučavanju odnosa jezika i mišljenja otvaraju druga polja. Jedno od njih jeste bolje pripremljeno proučavanje lingvističkog učenja; no i tu lingvistika kasni. Tek nam predstoji produbljena analiza i, samo ako to zahteva prilika, kritika kapitalnih radova Valona i Pijažea, a radi poboljšavanja interdisciplinarnog poimanja (uopšte, psiholozi danas bolje poznaju lingvistiku nego lingvisti psihologiju).

Drugo, bez sumnje isto tako bogato polje jeste polje patologije jezika, možda čak i najbogatije. Ali treba mnogo da se učini da bi se odista uskladila istraživanja. Na primer, jedan tako značajan istraživač kao što je Gudglas [Goodglass][140] proučava veći broj ponašanja prilikom udesa afazije u američkom jeziku u svetlu sledeće tri lingvističke činjenice: *s* kao oznaku množine, *s* u posesivnom slučaju i *s* trećeg lica jednine glagola u prezentu. Statistički rezultati koje on dobija takvi su kakvi su. Međutim, kako ih interpretirati u lingvističkom smislu da bi se otkrilo psihološko funkcionisanje koje se vezuje za ove pojave, ako se Gudglas najpre ne pita o lingvističkoj legitimnosti upoređivanja ove tri vrste činjenica? Reč je očevidno o tri sintaksički dosta različita funkcioni-

140) H. Goodglass, »Studies on the grammar of aphasies«, Paper delivered at the Institute in Applied Psycho-linguistics, George Peabody, College for Teachers, jun 15, 1965.

sanja uprkos njihovoj prividno zajedničkoj formalnoj oznaci *(inflectional ending* na *s)*. *S* kao oznaka množine jeste gramatička odrednica, centripetalni modalitet u odnosu na jedinicu koju određuje; *s* glagola koje je takođe centripetalni modalitet u odnosu na jedinicu koju određuje ima tri puta veći skor deficita no *s* množine kod posmatranih afazićara; dok posesivno *s* koje je funkcionalni monem koji uspostavlja centrifugalni odnos, veoma različit kod *određenog* i kod *određujućeg*, predstavlja posredni skor. Pokušaj da se na toj osnovi predviđa priroda »cerebralnih programiranja« ovih sintaksičkih struktura bilo bi odista uobraženost. — To Gudglas i ne čini. Upotreba reči »programiranje«, koju već često srećemo, ovde bi uostalom bila lep primer Vorfovog uslovljavanja mišljenja jezikom; jer imenovanje procesa, preslikanog na drugo polje prikriva činjenicu da ništa ne znamo o tom procesu, i svakog se trenutka izlažemo riziku da se uverimo u suprotno. Za razliku od nauke, jezik ima to svojstvo da naša neznanja imenuje kao spoznaje.

9. PREDNACRT MODELA ČOMSKOG

Ostaje nam još da razmotrimo doprinose Čomskog proučavanju odnosa između mišljenja i jezika. Dvadeset strana ne bi nam bilo dovoljno. Po svemu sudeći, trenutno najznačajniji zadaci za one koji bi želeli da se posvete istraživanjima ove teme jesu, po mom mišljenju, analiza i vred-

novanje ovih doprinosa.[141] Glavno mesto u jednom takvom prethodnom popisu pripada ispitivanju svih epistemoloških pretpostavki čomkizma koje ne možemo smatrati dokazanim,[142] kao i ispitivanju njegove koncepcije a posebno njegove upotrebe hipotetičko-deduktivnog modela. Valjalo bi, zatim, ispitivati pojam transformacije, posebno u onim slučajevima koje Frederik Fransoa vrlo tačno označava kao fiktivne transformacije. Oko tog problema koleba se čitava misao Čomskog: problem realne prirode (lingvističke, psihološke ili čisto heurističke) transformacija.[143]

Uopšte uzev, Čomski je jednu formalnu teoriju izložio na neracionalan način, kroz polemička izlaganja literarne prirode *(La linguistique cartésienne, Le langage et la pensée,* između ostalih), odveć nepovezana, puna žaljenja i praznina koje autor javno priznaje, ali o kojima njegovi zagovornici gotovo nikada ne vode računa. Zamislimo kako bi izgledala rasprava o matematici burbakista da se pojavila kao niz radova značajnih pre svega zbog svoje intuitivne žestine, zbog smelosti, ali i kao niz riskantnih, privremenih i relativno nesuvislih radova. Čomski najčešće hipoteze dokumentuje hipotezama. To je pre jedan prednacrt

---

[141]) Up., G. Mounin, Pourquoi il faut connaître Chomsky«, in *Le Nouvel Observateur,* 1969, vol. 42, str. 34—35.

[142]) O toj temi vidi Mounin, *La linguistique du XXe siècle,* Paris, P.U.F., 1973, str. 189—224.

[143]) F. François, »Psihologija i lingvistika«, u: *Encyclopédie de la psychologie,* Paris, Nathan, 1960, 2 éd., 1970.

modela, no sam model. Trenutak kada se, čini nam se, Čomski malo ponavlja, dobra je prilika da se uvede red u njegove ideje, da se načini njihov inventar i bilans makar bili i privremeni. Bar se Čomskom može odati priznanje da će to biti značajan posao.

VIII

LINGVISTIKA I PSIHOANALIZA

Ne predajemo se lako nepovoljnim utiscima koje ostavlja čitanje spisa Žaka Lakana.[144] Objavljivanje prvog toma *Seminara*[145] prilika je da se započne novo proučavanje Lakanove misli, zasnovano na jednoj govornoj dokumentaciji, koherentnoj u vremenu i organizovanoj: Lakanov seminar iz 1964. Prilika je utoliko bolja što je tema seminara: da li je psihoanaliza nauka? — što nam omogućava da pretpostavimo područje objektivnog susreta načela i metoda.

Pošto i sâm Lakan već od drugog časa ukazuje da je njegovo pozivanje na lingvistiku fundamentalno i da nam »ona jamči da kod pojma nesvesnog postoji nešto što se može kvalifikovati, što je dostupno i što se može objektivizovati« (str. 24) — ispitivanje načina na koji on koristi lingvističke pojmove olakšava naš pokušaj da proniknemo u tu teško pojmljivu misao.

---

[144]) Up.: »Nekolika svojstva stila Žak Lakana«, u *Introduction à la sémiologie,* Ed. de Minuit, 1970, str. 181—188.

[145]) *Le séminaire,* livre XI, *Les quatre concepts fondamentaux de la psychoanalyse,* Paris, Le Seuil édit., 1973.

Istraživanje, koje započinjemo od nule, uz najbolju volju, vodi razočaranju kao i u *Spisima*.[146] Lakan lingvistička dela čita misleći na nešto drugo. Za njega dva nemačka priloga — *fort* i *da* — jesu dva fonema (str. 216)! I nije reč o lapsusu, već o tipičnom stavu. Nekoliko upotreba pojmova *sinhronija* i *dijahronija* čisto su dekorativne, šta se može izvesti iz iskaza kao što je ovaj: »U tom intervalu koji reže označavajuća, a deo je same njegove strukture (označavajućeg), prebiva ono što ja zovem, u drugim registrima mog izlaganja, metonimijom« (str. 194)? Lakan uvek veruje da reči imaju smisao koji im on pripisuje; njegova lingvistička terminologija deluje kao niz semantičkih *parafrazija*. Ako bi se najbanalnijoj filološkoj proveri podvrgao pojam označavajućeg, koji se više od stotinak puta javlja u Lakanovom tekstu, ne bismo uspeli da izdvojimo označeno tog pojma. Kod Lakana on nikad nema svoje lingvističko značenje; čas upućuje na tragove percepcije (str. 46), čas na opažljive pojave, pokazatelje (str. 16), čas, naprotiv, na ono što te opažljive pojave označavaju ne na empirijskom, nego na dubljem planu: označavajuća su tada smrt (str. 232), ideal jednog ja (str. 231). Dovoljno je citirati Lakana: sedam ili osam puta on ponavlja da je »označavajuće predstava psihološkog subjekta; (predstava ali čija?) ne predstava drugog subjekta, već predstava drugog označavajućeg« (str. 180);[147] »kroz svoje odnose sa označavajućim subjekt se otkriva kao poderani subjekt« (str. 167); ili: »Interpretacija nema za cilj toliko smisao koliko

---

146) *Ecrits*, Paris, Le Seuil édit., 1966.
147) Up.: takođe, str. 144, 181, 188, 214.

da sažme označavajuća u njihovom nesmislu« (str. 192). Ovi citati nisu zlobni. Knjiga je toga puna. Označavajuće je sveti pojam. Ma gde se zaustavili, od lingvistike i od adekvatne upotrebe lingvističkih pojmova daleko smo sto milja, iako je Lakan ubeđen, a to i kaže, da samo razrađuje nešto što je »već iskazano kod Sosira« (str. 214) i da je Frojd čitavih pedeset godina prethodio sosirovskoj modi.

Najčudnije je, međutim, to što je, i pored ove prave semantičke bolesti, Lakan osetljiv na pitanja terminološke ispravnosti. On rado napada prevode sa nemačkog, žali što Francuzi »nisu više osetljivi na tačan smisao reči« (str. 150), brani se od »intuitivne upotrebe vlastitih pojmova, od one upotrebe koja se oslanja na osećanje da smo nešto shvatili« (str. 221). Zapaža da »postoji mali broj osoba koje bi ispravile« sve one koji »siluju upotrebu pojmova«, jer žele da razumeju nešto što ne razumeju (str. 222). Reklo bi se da je to Lakanov sopstveni portret kada govori o lingvistici.

Pomalo je tužno što ozbiljno psihoanalitičko jezgro Lakanove misli nikada nije moglo da bude objašnjeno običnim jezikom. U trenutku kada ga ocenjujemo, ometeni smo činjenicom da postoji jedan broj diskretnih, odnosno ćutljivih praktičara, koji govore da sve duguju Lakanu. Nesreća je što oni uopšte ne pišu. Kao da Lakan, usled neke vrste prokletstva, kad se piše o njemu, privlači samo parafrazu i pastiš.

Po završenom čitanju Lakanovih spisa ne možemo se oteti utisku da je nauka na koju bi psihoanaliza morala da se poziva — semiologija, a ne lingvistika. Naime, kada Lakan uporno ponavlja da je »nesvesno strukturirano kao jezik (str. 23) i kada nagomilava

»označavajuća«, pretpostavljamo da se on zapravo bavi otkrivanjem i analizom pokazatelja preko kojih se ispoljava nesvesno. Tačna formulacija njegove intuicije bila bi: struktura pokazatelja analogna je strukturi ilngvističkih znakova. Kako su znaci sačinjeni od označavajućeg i označenog, pokazatelj je sačinjen od pokazujućeg (opažljiva pojava, prisustvo konja u snu, na primer) i jednog pokazanog (neopažljiva pojava, nemanifestujuća, kojoj u nesvesnom subjekta odgovara označeno). Ali tu prestaje analogija: sistemi pokazatelja nisu izomorfni sistemima znakova; svaki put treba otkriti njihovu specifičnu strukturu. Prvi zadatak psihoanalize, ako hoće da nas uveri da je doista nauka, odnosno da može to da postane, nije preuranjeno stvaranje sistema, stuktura pokazatelja, već dokazivanje, svaki put, legitimnosti prelaska sa manifestnog pokazujućeg na jedno pokazano koje nije manifestno.

Koristeći jedno od ovih propinjanja čijom tajnom raspolaže, Lakan na svom poslednjem seminaru kaže da se »psihoanaliza raspoznaje po toj izuzetnoj moći lutanja i zbrke; otuda njena literatura, uverava nas Lakan, uz izvesnu distancu, može da se čitava smesti u rubrike književnih ludosti« (str. 240). Pitamo se da li je to nehotimičan humor ili, ispod prividne neobaveznosti, Lakanova patetična autoanaliza?[148]

[148]) Ovaj tekst objavljen je u *Le Monde*. 5. april 1973.

Semantika je deo lingvistike koji sada nastoji da izgradi nauku o značenjima — kada su značenja izražena ili struktuirana u prirodnom jeziku. Uz stilistiku, to je polje gde su strukturalna i funkcionalna, distribuciona i generativno-transformaciona revolucija izvojevala najmanje pobeda.[149] Semantički problem svuda je praćen prvim mucanjima naučnog istraživanja. To je utoliko pre za žaljenje što je to jedno od polja s kojim obavezno računa obnovljeno proučavanje odnosa između jezika i mišljenja. Zaostajanje naučne semantike odgađa isto tako mogućnost proučavanja ovih odnosa na temeljnije zasnovan način.

Situacija je još nejasnija usled činjenice da, kao što smo to videli na različitim mestima na prethodnim stranama, pojam značenja nije privatna svojina samo lingvista. Prirodno je nastojanje da se otkrije značenje mnoštva činjenica i fenomena, posebno psiholoških, psihopatoloških, društvenih, kulturnih. Proučavanje ovih značenja, koja nisu lingvistička (čak i kada ih prenosi jezik: značenje romana, pozorišnog komada, itd.), ob-

[149]) Radi šire informacije vidi G. Mounin, *Clefs pour la sémantique* (Seghers, 1971), gde je data panorama teorija i bibliografija.

avlja se danas često, kao što smo videli, pod imenom semiologije. *A priori* pretpostaviti da je, u tim oblastima, odnos između manifestne pojave i njenog nemanifestnog značenja izomorfan odnosu označavajuće — označeno u lingvistici, predstavlja metodološku grešku.

Dva sledeća teksta izlažu, u najrazličitijim oblicima, najuobičajeniji način da se pristupi semantičkim problemima u savremenoj lingvistici.

IX

SEMANTIČKO STRUKTURIRANJE NAZIVA VREMENSKIH PODELA

O semantičkom strukturiranju možemo da govorimo onda kada između pojmova kao što su *dan, nedelja, mesec, godina* uspostavimo smislene odnose.

Kada imaju leksička obeležja, kao na primer u *jour, journée, journalier, journellement*, ovi semantički odnosi između izvesnih pojmova lako su uočljivi. Međutim, oni nemaju uvek takva obeležja. Današnjem govorniku koji ne poznaje dobro francusku ili latinsku filologiju oblik označavajućih ništa ne govori da *journalier* može biti sinonim za *quotidien*. Osnovni problem, u strukturalnoj semantici, jeste pronalaženje objektivnih postupaka bilo da su lingvističke ili nelingvističke prirode, na osnovu kojih bi se mogli uspostaviti semantički odnosi između pojmova kao što su ovi već pomenuti.

Ali, prvi zadatak bi bio da se najpre ograniči semantičko polje koje želimo da strukturiramo, a zatim da se napravi što iscrpnija lista pojmova uključenih u to polje. Izuzev leksičkih obeležja, polje se može omeđiti i pomoću drugih formalnih postupaka. Na primer, svi pojmovi koji se komutiraju sa *hier* u iskazu *Je suis arrivé hier* pripadaju paradigmi vremenskih naziva *(hier, avant-*

-hier, il y a trois jours, il y a une semaine, le mois dernier, itd.).[150] Međutim, na osnovu ovog postupka ne može se u istom iskazu pojaviti ni *demain,* ni *après-demain,* ni *dans cinq jours,* ni *de lundi en quinze,* itd. Dakle, reč je o tome da se pronađu konteksti na osnovu kojih se izdvajaju paradigme; međutim, postoji opasnost da sud istraživača bude arbitraran i subjektivan. Iskazi kao *Il m'avait affirmé qu'il arriverait hier ou demain* ili *Ce n'est pas demain la veille* potvrđuju legitimnost semantičkog vezivanja paradigme označavajućih za prošlost sa paradigmom označavajućih za budućnost.

Čak u ograničavanju semantičkog polja ponekad može, kao u slučaju kojim se bavimo, da nam pomogne nauka koja bi bila nezavisna od lingvistike, a na osnovu svojih formalnih pojmovnih merila: astronomija, nauka o kalendarima, hronometrija nude nam podele na sekunde, minute, časove, dane, itd. Međutim, ovi pojmovni postupci ne obezbeđuju iscrpnu zalihu univerzalnih naziva koji bi zavisili od nepromenljive prirode nelingvističkog sveta. Jedinice kao što su *un instant, un moment, un clin d'oeil, un tout petit moment* postoje ili ne, zavisno od jezika ili civilizacije. I podela časa na rezove: *deux heures moins cinq* ili *moins le quart, trois heures dix* ili *trois heures et demie,*

---

150) Zapazićemo, međutim da, formalno, *hier* komutira u tom tekstu sa *vite, difficilement, par le train,* i čak sa *trempé,* itd. Dakle distribucioni postupak je kružni: on pretpostavlja jedan semantički kriterijum da bi razdvojio *avant-hier* od *difficilement,* itd.

itd., koja nam izgleda tako logična, u stvari je stvar konvencije; Arapin iz Egipta kaže *arba lah tilt* (četiri sata manje trećina — manje dvadeset), *arba u tilt* (četiri sata i trećina), *talata u nufs u khamsa* (tri sata i pola i pet), *tisa u nufs lah khamsa* (osam sati i pola manje pet).

I podele dana kao da su takođe vezane za univerzalne oznake: *midi, avant-midi, aprés-midi,* itd. Međutim, dovoljno je da pređemo na italijanski jezik pa da vidimo da se nazivi ne slažu potpuno sa pojmovima: na italijanskom jeziku ne postoji *avant-midi,* dok postoje dve reči (*pomeriggio* i *dopopranza*) za *après-midi.* Čak i kada postoji prevod reč po reč, kao u italijanskom za *aurore, aube, matin, crépuscule, soir, nuit,* postoje problemi, jer upotreba pojmova ne pokriva tačno iste podele.

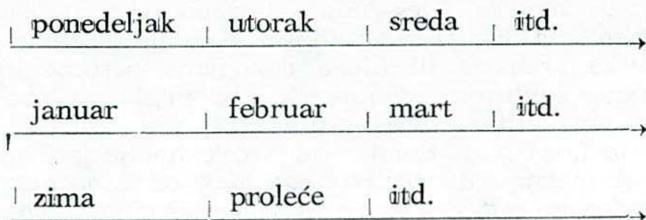
Vremenske podele veće od dana: *semaine, huitaine, quinzaine, mois, bimestre, trimestre, semestre* na prvi pogled deluju kao univerzalne podele. Vremenska podela kakva je *trećina godine* i koja je veoma česta u administraciji nema svoj prevod na francuski (na kanadskim univerzitetima odgovara joj podela na univerzitetski semestar). Podela na *dekadu* i *deceniju* stvar je specijalizacije. Preživelost reči *lustre* pokazuje da su određeni pojmovi vezani za istoriju koliko i za astronomiju. Za označavanje perioda od dve, tri, pet hiljada godina italijanski jezik poseduje niz substantiva koje mi nemamo (*bienno, triennio, quinquennio centennio,* itd.): mi smo usvojili samo pojam *décennie* i prideve *biennal, triennal,* itd. Naš pojam *centenaire* pokriva samo pojam *centenario,* ali ne i pojam *centennio.* Jedino pojam *millénaire* odgo-

vara pojmovima *millennio* i *millenario*. Međutim, može se reći da nam strogi lingvistički, formalni ili distribucioni postupci kao i pojmovni postupci drugih nauka konačno obezbeđuju totalitet pojmova koji u savremenom govornom i pisanom francuskom jeziku pokriva nazive vremenskih podela. Međutim, sada se javlja sledeći problem: kako organizovati, to jest strukturirati ovaj iscrpni popis pojmova?

Kao što smo već videli, posedujemo jedan postupak formalne leksičke strukturacije: to je onaj postupak koji nam omogućava da dovedemo u vezu sva označena koja imaju delimično zajednička označavajuća, tipa *mensuel, bimensuel*, itd., *bimestriel, strimestriel*, itd. Naravno, znamo da će ova strukturacija uvek biti nepotpuna i diskontinuirana. Izrazi *lundi, mardi, mercredi*, itd., predstavljali bi savršen niz da nije izraza *dimanche*. (U italijanskom osim izrazom *domenica* niz je narušen i izrazom *sabato*.) Jedino kalendar iz 1793, koji nije prirodni kalendar, ima savršenu strukturaciju sa specifičnim formalnim obeležjima doba i meseca (*germinal, fructidor, ventôse*, itd.) i besprekoran oblik iskazivanja naziva dana u nedelji (*primidi ... décadi)*. Arbitrarnost Sosirovog znaka potvrđuje se od jednog do drugog jezika postojanjem raznovrsnih podela između motivisanih i nemotivisanih pojmova. U francuskom jeziku niz dana u nedelji potpuno je nemotivisan; naziv sreda, u nemačkom *Mittwoch* i na ruskom *среда́*, motivisan je pojam (sredina nedelje i u sredini) i on sa svoje strane određuje nedelju kao prvi dan u sedmici, a ne kao poslednji. Štaviše, na ruskom

su nazivi dana utorak (вто́рник), četvrtak (четверг), petak (пя́тница) motivisani pojmovi i na vidljiv način vezuju se za *второ́й* (drugi), *четвёртый* (četvrti) i *пя́тый* (peti), dok je *воскресе́ние* (nedelja) vezano za *воскреси́ть* (vaskrsnuti) a *понеде́льник* (ponedeljak) za *неде́ля* (nedelja).

Izvan toga, primorani smo da tragamo za čisto semantičkim strukturacijama, to jest za odnosima između označenih koji nisu iskazani delimično zajedničkim oblicima označavajućih. Pošto je pojam vremena određen linearnim odvijanjem, mogli bismo poverovati, na prvi pogled, da bi bilo lako poređati vremenske nazive na jedan ili više vektora: američka lingvistika naziva ih linearnim strukturama. Na taj način veoma jednostavno dobijamo sledeće strukturacije:

Istu vrstu stupnjevitog linearnog predstavljanja možemo zamisliti i kada je reč o sekundama (i njenim podelama), minutima (itd.) satima (itd.). Vidimo, dakle, da se oslanjamo na astronomsko, fizičko ili matematičko vreme. *Dan* ne postavlja probleme, a ni imena godišnjih doba, jer su ozna-

čena prema solisticiju i ekvinociju. Ali u odnosu na *godinu,* koja nije više lunarna, *nedelje* i *meseci* ne predstavljaju više podele na osnovu univerzalnih astronomskih oznaka: dovoljno je proučavati istoriju kalendara pa da se to uoči. Kako rasporediti duž jednog vektora *matin* u odnosu na *matinée,* a zatim oba u odnosu na *avant-midi, soir* u odnosu na *après-midi* i *nuit* u odnosu na *soir* bez poklapanja, odnosno uz poklapanja koja se mogu definisati? Isto važi za *aube, aurore, pointe* ili *point du jour.*

Neuspeh potpune pojmovne strukturacije na osnovu nauke o prirodi podstiče nas da proverimo da li se nazivi vremenskih podela mogu pojmovno struktuirati na osnovu građanskog vremena, to jest na osnovu sociokulturnih data. Poređenje između vremena Rimljana (za dan: prime, none, sexte, tierce; za mesece: ides, nones i calendes) i našeg vremena, na primer, otklonilo bi uverenje da se semantika vremena ili njena doživljena percepcija menja sa kulturom. Međutim, i u ovom slučaju reč je o umetanjima heterogenih struktura: *calendimaggio* (prvi maj) živi je trag strukturacije latinskog vremena; *renvoyer aux calendes,* odnosno *aux calendes grecques* tragovi su istog sistema u govornom francuskom; dok su *sabato* na italijanskom i *суббóта* na ruskom jasna obeležja biblijskog ili jevrejskog vremena. Možemo se čak zapitati nisu li izrazi kao *il y aura huit jours lundi, il y a en quinze jours dimanche* ili *de mercredi en huit* nastali sintaksičkim kopiranjem latinskog načina imenovanja dana u mesecu na osnovu dalekih oznaka: *le troisième jour après les ides, le douzième*

jour avant les calendes, itd. Isto su tako izrazi *septembar, oktobar, novembar, decembar* (koji se još skraćuju u 7bre, 8bre), polupreživeli fosili redosleda latinskih meseci gde se godina završavala u februaru-martu. *Lustre* je skoro preživela podela, vezana za paganske ceremonije popisivanja (prebrojavanja). *Septennat* kao i *quinquennat* vezani su za strogo nacionalne istorije. Sociokulturno vreme dakle ne struktuira potpunije nazive podele vremena od fizičkog vremena. Njegova strukturacija slaže se (*lustre, septennat*) ili se nadovezuje (*calendes, septembre*) na strukturaciju fizičkog vremena.

Ovim dvema velikim klasama pojmovnih strukturacija, čak i spojenim, ne iscrpljuje se semantička organizacija polja naziva vremenskih podela. Postoje i drugi čisto lingvistički nazivi. Opozicija *an* ∼ *année, jour* ∼ *journée, matin* ∼ *matinée, soir* ∼ *soirée* predstavlja na francuskom distinkciju vremena koje se opaža kao tačka i vremena koje se opaža kao trajanje; *nuit* ∼ *nuitée* javlja se u rečniku hotelijerstva i praznika. Na starom francuskom postojali su *semainée* i *mesée*. Ali zašto ih nema u modernom francuskom, dok se drugi termin zadržao na italijanskom (*mesata*)? Ovo pitanje ukazuje koliko je teško potpuno pojmiti semantičke strukturacije. *Matinal* postoji na francuskom, dok *soir* nema izvedeni pridev (zašto na italijanskom postoji *serale*?). Prefiks *bi* veoma je produktivan: *bihebdomadaire, bimensuel, biquotidien, bisemestriel*. Ista je stvar i sa prefiksom *mi*: *midi, minuit, mi-janvier*, itd., — ali zašto ne postoji *mi-semaine* za razliku od *Mittwoch* ili *sreda*?

Zašto na primer italijanski ima mnogo izvedenih prideva za imena meseca (*matzolino, aprilante, maggese, guignolo, lugliolo, agostino, settembrino, ottobrino*), dok francuski ima samo arhaično *septembral*? Isto važi i za glagolske izvode: *albeggiare, aggiornare, annottare, imbrunire*, i *pernottare* za: »*faire aube*«, »*faire jour*«, »*faire nuit*«, »*faire sombre*«, i »*passer nuit*«. Ovi primeri pokazuju da semantička strukturacija jednog polja nije određena na apsolutan način; nju ne određuju ni formalni lingvistički uslovi ni neligvistički pojmovni zahtevi.

Do sada su istraživanja u strukturalnoj semantici, zaslepljena fonološkim modelom, uporno tragala za jedinstvenom i potpunom strukturacijom jednog semantičkog polja. U *Essai d'une philosophie du style* (Paris, A. Colin, 1968), Žil Granže [Gilles Granger] je pomerio stvar tvrdeći da ako može da se izgradi strukturalna semantika, ona se mora razlikovati od fonoloških, morfoloških i sintaksičkih struktura. U strukturalnoj semantici u pitanju su uvek »kvazistrukture« (ibid., str. 169). Granže, naime, smatra da semantičke kategorije neće biti fiksirane klase, već naprotiv »fluidne« klase (ibid., str. 170, 171), suštinski »nepostojane« (ibid., str. 171). Ne mogu se dakle ređati (slagati) termini jednog semantičkog polja shodno nepovredivim pravilima stroge podele (ibid., str. 170). Pred nama je uvek skup termina, odnosno ista leksička supstancija koja se može struktuirati na »različite organizacije u celini ili delom« zavisno od »leksičke namere« ili »stanovišta govornika«; i pošto se ove organizacije uzglobljavaju, međusobno prepliću, dodiruju

ili nadređuju, one stvaraju »otvoreni pluralitet simultanih organizacija smisla« (ibid., str. 186).

Ove napomene su precizne. One vode proučavanju podsistema ili mikrosistema od kojih je sačinjeno semantičko polje a ne proučavanju njegove strukturacije. Nema sumnje da u sadašnjem slučaju nazivi dana u nedelji, nazivi meseca, godišnjih doba ne predstavljaju takve pod-sisteme. Male grupe kao: *il y* a (dix ans, trois mois, dix jours, itd.); *hier, aujourd'hui, demain; dans six mois, dans un an*, itd., stvaraju druge grupe koje zavisno od konteksta mogu da budu izomorfne sa grupama *le jour même, la veille, le lendemain, trois jours plus tôt, trois mois après*. Opozicija tipa *jour* ~ *journée* pripada drugom tipu odnosa i tako redom. Pojam semantičkog polja koji objedinjuje sve ove mikrosisteme jeste čisto spekulativni agregat (skup) sve dok se ne uspostavi odnos ili ne utvrdi odsustvo odnosa između ovih grupa, svake sa svakom. Međutim, za lingvističku analizu — bar za prvo vreme — nije bitna konstrukcija semantičkog polja na koju je bila usmerena lingvistika od radova Jost Triera [Jost Trier]. Za lingvističku analizu bitna je konstrukcija mikrosistema, njihov iscrpan popis, opis njihovog čisto lingvističkog funkcionisanja. Tek kasnije, na osnovu tako dobijenih rezultata, mogu se bolje zapaziti i pokazati dodirne tačke mikrosistema i može se izgraditi struktura njihovog skupa. I tu je Granže u pravu, — ta struktura najverovatnije ne bi mogla nikada da se predstavi kao polje, to jest kao površina izdeljena terminima, koja ne bi imala praznina ni poklapanja, već pre kao »lisnata i pokretna orga-

nizacija« (ibid., str. 185). Nazivi vremenskih podela nude odličnu građu za eksperiment sa obnovljenim viđenjem istraživanja u strukturalnoj semantici.[151]

[151]) Ovaj tekst objavljen je u *Les Cahiers de Linguistique, d'Orientalisme et de Slavistique*, n° 1—2, 1—7 1973, Aix-en-Provence, str. 191—197.

X

STRUKTURE LEKSIKE I GUBLJENJA MEMORIJE

O drugoj od ovih dveju tema objavljeni su različiti radovi psihologa i lingvista: Bolingera [Bolinger] (*Lingua*, 10, 1961) koji u tom povodu navodi Vitnija (1945) i Skripturu [Scripture] (1898); Brouna [Brown] i Mek Nila [McNeill] (*Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 5, 1966), koji u bibliografiji navodi tri druga imena: Viliam Džejms (1893), Venzl [Wenzl] (1932, 1936) i Vudvort [Woodworth] (1934): rad Houzholdera [Householder] (Remembering and Talking u *Linguistic Speculations, Londers,* Oxford University Press, 1971), koji pominje Bolingera, Brouna i Mek Nila, kao i Fromkina (1968). Dodaćemo i delo *The Structure of Association in Language and Thought*, Džejmsa Diza [James Deese],[152] malo navođeno i malo poznato, ali sa lingvističkog stanovišta veoma značajno: ovo delo čistog psihologa najbolja je knjiga koju sam pročitao o toj temi. Otkrio sam i pročitao sve ove knjige tek pošto sam već započeo istraživanja što ih ovde izlažem (moje polazište bila je lingvistička strukturacija leksike, a ne gubljenja memorije; tokom rada uočio sam da se na osnovu problema gubljenja memorije može da rasvetli problem strukture

[152]) Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1966.

leksike). Izložiću uzgred stavove pomenutih autora, ali namera mi nije da dam i sistematičan prikaz kakav bi zasluživali njihovi radovi.

Osnovni zadatak (ovih autora — prim. prev.) jeste sakupljanje građe. Houzholder žali što je »na tom polju mogao da otkrije samo neznatne eksperimente« (op. cit., str. 14) i miri se s idejom da o predmetu raspravlja na »anegdotski način« polazeći od nekolikih primera (str. 15) ili »introspektivnih opservacija« (str. 20). Bolinger svoje razmišljanje zasniva na ličnim beleškama koje je sakupljao tokom dugogodišnjeg posmatranja (nav. čl., str. 116). On opisuje dvadeset slučajeva gubljenja memorije sa posledičnom rememorizacijom (str. 16—20), zatim četrdesetak pojava lapsusa. Da bi odstranili sledeću teškoću — utrošiti godine da bi se sakupilo samo dvadesetak slučajeva — Broun i Mek Nil su izmislili originalni eksperiment: izazvati gubljenje memorije tipa »reč mi je na vrh jezika«. Pedesetšestorici subjekata pokazali su 49 reči izabranih u niskim frekvencama Torndajka [Thorndike] i Lodža [Lodge]. Data im je i definicija ovih reči (dakle *grosso modo* njihovo označeno), preuzeta iz rečnika namenjenog studentima prvog stepena. Na 2444 odgovora, 233 subjekta uočava fenomen reč-mi-je-na-vrh-jezika: označavajuće izmiče neko vreme subjektu, ali on može da ponudi inicijale, ili broj slogova ili reči koje su slične na osnovu određenog slova.

Sa svoje strane, ja sam, poput Bolingera, izabrao da analizu vežem za *kliničko* posmatranje: da zabeležim sve realne slučajeve koji su se javili u toku najvećeg mogućeg razmaka vremena i da opi-

šem svaki put *totalitet rememorisanih crta* onih reči čije mi označavajuće trenutno izmiče. Evo jedne od najdužih, a zatim jedne od najkraćih lista.

Br. 6: Tražim ime sela pored Monosque-a. Za nekoliko sekundi imam njegov oblik, koji treba da bude tipa: Sotteville — lès — Rouen, Villedieu — les — Poêles. Nekoliko desetina sekundi kasnije pada mi na um i drugi deo naziva: to bi moralo da bude X — les — Alpes. Zatim uzalud prizivam sve paradigme prisećanja: početno slovo, uz sva slova azbuke, broj slogova (1, 2, 3 ? Oklevam). Isprobavam i kontekste, a naročito situaciona obeležja: u podnožju planine Lir postoji laboratorija za pesme ptica — direktor se zove J. C. Roché, itd. Ništa od svega toga ne pomaže mi da se za 15 do 30 minuta setim reči. Sada sam gotovo siguran da je prvi naziv takođe naziv jednog poznatog grada (nešto kao Venise — les — Alpes, Cannes — les Alpes). Jedan sat kasnije vraćam se na paradigmu inicijala: ranije sam mislio na *v*, Venise, Venasque, itd.; i na samoglasničke inicijale, *a, é, i, o, ou,* itd. Tada mi pada na um Aubagne — les — Alpes: odbacujem ga. I gotovo odmah pravi naziv: Aubenas — les — Alpes.

Br. 18: Tražim naziv tečnog laštila. Nije *Baranne*. Ima tri (pisana) sloga. Rimuje se na *a*. Naziv ima argentinski prizvuk. Nalazim ga za 30 sekundi: Cordoba.

Ne potcenjujući statističke prednosti tehnike Brouna i Mek Nila, moramo uzeti u obzir nesavršenosti eksperimentalne situacije. Subjektima nije potrebna u lingvističkom smislu reč koja se od njih traži, vreme traženja je ograničeno, obeležja

koja se traže pri naznačavanju su: broj slogova, početno slovo, semantički bliska reč, reč koja vam je na umu iako nije tačna. Houzholder ozbiljan lingvista, tačno uočava da je trebalo poći od mnoštva dobro opisanih slučajeva. Ali usled teorijske neopreznosti opredelio se za probleme psihologa: dati integralan model lingvističke memorije na osnovu 3 ili 4 slučaja od kojih je jedan jedini realno opisan. I pored zanimljivosti, njegov pokušaj predstavlja ono što lingvista ne sme da radi: prihvatiti ulogu psihologa, umesto da psihologu ponudi postupke i građu koji bi lingvistički bili temeljno zagarantovani; na primer, odlična ideja Brouna i Mek Nila na početku je pokvarena njihovim apriornim ograničavanjem obeležja koja se izdvajaju; oni se ne pitaju da li su ova obeležja i jedina koja su lingvistički pertinentna. Oslanjajući se na Kaca [Katz] i Fodora, [Fodor] Broun i Mek Nil ne razlikuju kao, ni mnogi američki autori, deskriptivne crte jednog fenomena i distinktivne ili pertinentne crte; štaviše, oni biraju deskriptivne crte sa kojima će raditi na empirijski način: to je tipičan slučaj kada psiholog ne razlikuje, u analizi jedne jezičke pojave, psihološku i lingvističku pertinentnost. Kliničko posmatranje, po svemu sudeći, mora biti osnovno; jedino ono, u dovoljnom broju slučajeva može da dâ iscrpan popis svih obeležja koja se javljaju pri rekonstruisanju parcijalne slike jedne reči koja nam izmiče u svom potpunom lingvističkom obliku. Na primer, Houzholder je, po meni, pogrešio što je *a priori odstranio*, iz fenomena rememorizacije koje je proučavao, »associated memories of matters other than the name«

(»došao je da nas vidi u julu«, »imao je nemački akcenat«, itd., kad se traži ime ličnosti) da bi prednost dao onom što on naziva »verbal memories« (str. 15). Čineći to, on na početku svog istraživanja uvodi merila koja implikuju stav da će ono što se traži biti jedino formalne prirode. Dakle, on nesvesno podleže uticaju opšte atmosfere blumfildovske lingvistike, koja je čitavu analizu ograničila na formalnu, strukturalnu, distribucionu analizu. Rememorizacijom označavajućeg na osnovu njegovih čisto formalnih crta rizikujemo da odstranimo najinteresantniji deo fenomena kakav je strukturacija leksike, naime njegova neformalna, čisto semantička obeležja. I pošto ne znamo gotovo ništa o toj strukturi, odstraniti na početku izvesna obeležja znači istraživanje lišiti njegovog možda najznačajnijeg dela. Premda zna da se u našoj (lingvističkoj) memoriji »mnoštvo semantičkih i možda sintaksičkih skupova preseca i ukršta sa mnoštvima koja su čisto grafička ili fonološka, Houzholder im ne daje mesta u istraživanju. On ih ne razmatra, jer ih unapred odstranjuje.

Pored toga što je sporo i što mu je statistički domet (u početku), slab, kliničko istraživanje svakako ima i svoja ograničenja. Ono je zavisno od subjekta, ali sama ta činjenica usmerava pažnju na jednu ili više promenljivih koje se samo svesno mogu odstraniti: godine subjekta (rođen 1910) — kvalitet njegove memorije (dugo odlična ali ne i začuđujuća), pored, zacelo, veoma delatnog faktora koji se teško može definisati: preopterećenost — nivo kulture (profesionalni lingvista). Posmatranje pojava, odnosno njihove prirode, rizikuje da

dovede do rezultata koji se razlikuju od rezultata koje nalazimo kod bilo kojih subjekata. U ovom slučaju taj subjekt je lingvista, koji u svojim pokusima rememorizacije sistematično istražuje sve dobro poznate tipove lingvističke analize. Međutim, možemo tvrditi da ove mehanizme intuitivno opaža i bilo koji subjekt koji spontano kaže: »to počinje jednim *b*, to je reč kao *tabouret*, ta se reč završava kao *pediatre*«, itd. Štaviše, posmatranje mehanizma rememorizacije može da dovede do suvišnog treniranja. Ne možemo odoleti iskušenju a da baš tako ne protumačimo sledeću pojavu: za sedam meseci subjekt je četiri puta sanjao tačna posmatranja i analize rememorizacije.

Br. 20: Selo Cerdagne, u kome sam bio pre 18 godina. Vian. U snu ispravljam: moralo bi da bude Viel, ili Viau? Probudivši se, vidim da je reč o tri lična imena, i da je pravi naziv Via. Nisam ga pomešao sa Vias (Hérauld), koga sam dobro poznavao.

Br. 21: Za vreme jednog predavanja, u snu, nedostajalo mi je, u trenutku njegovog citiranja, ime pronalazača Troje. Zatim ga spontano tokom časa u snu nalazim: Schliemann.

Br. 22: Na skupu. Srećem kolegu koga sam video dva ili tri puta na sastanku komisije: »Dobar dan, M. Folamour.« Zatim, nekoliko trenutaka kasnije, u snu, ispravljam: »M. Bonamour«. Na jednom realnom skupu jedan kolega nazvao ga je, šale radi, Folamour.

Br. 23: Na javnom mestu: aerodrom, hotel, univerzitet. Prepoznajem nekog, pozdravljam ga, u nedoumci koja mu otkriva da sam mu zabora-

vio ime. Moj sagovornik se sprema da mi ga kaže. Prekidam ga: »Pustite me da sâm pronađem« (stvar koju činim često u običnom životu). Ime kao Kréa ili Krai. Nekoliko minuta kasnije, u snu, pravo ime: nešto kao Froa. Probudivši se, zaboravio sam tačno ime. U snu sam zapazio inicijalnu konsonantsku grupu na *r*, i vokalnu grupu hiatusa.[153]

Možemo za trenutak tvrditi da su ovi snovi posledica sve većeg interesovanja istraživača i da to ne menja kvalitativne rezultate ispitivanja.

Analizovane pojave sakupljane su tokom perioda od 9 meseci. Međutim, one predstavljaju bar trećinu posmatranih pojava, možda i devet desetina. Naime, budući da uslovi ne omogućavaju uvek da se pojava zabeleži na licu mesta, neke pojave nisu ni zabeležene. Reč je ukupno o 31 slučaju i 32 reči (jedan slučaj predstavlja evokaciju dvaju vlastitih imena).

Br. II: U slučajnom razgovoru tražio sam ime dvojice fudbalskih igrača iz F. C. Rouen (fudbalskog kluba Ruan) koji su bili čuveni oko 1925—1928. Posle 1930. godine nisam poklanjao ni minuta pažnje ovom sportu. Reč je bila o engleskim imenima kao Billy i Graves ili Bates. Sat kasnije spontano se javlja jedno ime: Witty. Sutradan drugo: Barnes, u sintagmi: »Witty i ... Barnes«).

Od 32 reči, 23 su vlastite imenice (19 imena ličnosti, 2 imena mesta, 2 nazivi predmeta: trgo-

[153]) Usled prirode analiziranih mehanizama, zabeležena posmatranja zahtevaju da ovde navedemo imena ne zamenjujući ih inicijalima ili fiktivnim imenima. Izvinjavamo se onima koji će se osećati neprijatno ako nađu svoje.

vačke marke) i 9 zajedničkih imenica: gotovo trećina. To nijansira uobičajeni dojam prema kojem gubljenja memorije koja ukazuju na njeno starenje u suštini pogađaju vlastita imena. Učestalost reči u *upotrebi izvestioca* (a ne u upotrebi poznatih popisa), iako bez sumnje ima ulogu u rememorizaciji, ne utiče na samo gubljenje memorije: *mûtier, clavisse, estragon* nisu česte reči. *mousseron* nije retka reč, *bienheureux* je uobičajena reč. *Scolopendre* je dostupna reč; uvek mi je jedna pred očima, ali kaže se: *la fougère. Pressnitz* je neobična reč već 30 godina. *Pholade* je retka ili veoma retka, ali je bila predmet temeljnog obrađivanja u školi pre 50 godina, kao uostalom i *scolopendre.* Reči na — *ine,* od nedavno u upotrebi, koju sam čuo ili pročitao samo tri puta, ne mogu se setiti (reč je o nazivu voćke, hibridu šljive i breskve (?), poput *brugnon).*[154]

Popis svih crta koje se javljaju tokom čina rememorizacije, pre prisećanja potpunog lingvističkog oblika tražene reči, daje nam sledeću listu:

1) situacione crte, krajnje različite: okolnosti u kojima je reč naučena, primana, korišćena, itd.;

2) sintematski kontekst (za reči čiji je oblik: Aubenas — lès — Alpes, Deloras — Billault, itd. Ovde, pridodajemo, kada je reč o vlastitim imenima, samo ime);

3) sintagmatski kontekst (kada se prisećamo reči Barbéris zahvaljujući izrazu: »La gros *Balzac* de Barbéris«);

---

[154]) Kasnije sam se setio: *nectarine.*

4) kvantitativna slogovna struktura: broj usmenih ili grafičkih slogova zavisno od slučaja;

5) kvalitativna fonološka struktura: tako se obeležava pojava postojanja jednog ili više samoglasnika ili određenih konsonanata, bez tačne lokalizacije u reči;

6, 7, 8) inicijal: konsonantni, vokalni ili silabički;

9) zadnji slog: asonanca ili rima;

10) fonološke konotacije: čudna, manje ili više razgovetna konsonanca (rima), ludičke mogućnosti, itd.;

11) semantička paradigmatska struktura: reč na vrh jezika priziva druge reči koje su deo aristelovskog »susednog roda«: *scolopendre* upućuje na *capillaire;* ili mogu i sam da odredim taj susedni rod: *un mollusque (pholade);*

12) označeno: osim susednog roda mogu da iskažem aristotelovsku »specifičnu razliku« — ili semantički distinktivnu crtu: to je mekušac čija školjka buši stenu da bi na njoj stanovala *(pholade).*

Ova analiza pojava rememorizacije, takva kakva proizlazi iz tabele, dokazuje, pri današnjem stanju naše spoznaje, izvestan broj lingvističkih tvrđenja. Činjenica da se smisao jedne reči može opisati, mada se ne raspolaže njegovom formom (i, mnogo ređe, obrnuto), odista pokazuje da distinkcija između označavajućeg i označenog nije samo deskriptivna heuristička operacija. Činjenica

	1. Barbéris	2. Penard	3. Gsell	4. Veysseyre	5. Deloras — Billault	6. Aubenas — les — Alpes	7. Lotz/Vogt	8. Fainel
Situacija	+	+	+	+	+	+	+	+
Sintematski kontekst				+	+	+	+	+
Sintagmatski kontekst	+						+	
Kvantitativna silabička struktura	+	+			+	+	+	
Fonološka kvalitativna struktura	+						+	
Struktura: konsonatski inicijal	+	+		+				
Struktura: vokalički inicijal						+		
Struktura: inicijalni silab						+		
Struktura: finalni silab (rima asonanca)	+	+		+			+	
Fonološka konotacija	+	+		+				
Paradigmatska semantička str.	+	+	+	+	+	+	+	+
Označeno	+	+	+	+	+	+	+	+

da možemo reći šta za dato označeno nije označavajuće govori nam da je Sosir (znak se definiše svojom razlikom u odnosu na sve ostale znake iste paradigme, on je »ono što nisu drugi znaci«) odista pronikao u bitnu pojavu lingvističke strukturacije. Najzad, činjenica da formalna i semantička svojstva jednog znaka mogu da budu evocirana odvojeno, tako da su i pored pojačanog prisustva nekih drugih svojstava u memoriji izvesna potpuno odsutna, opravdava, bez sumnje, suštinski operativni pojam distinktivne crte.

10. [illegible]	+			+		+			+		+	+
11. Witty	+		+	+	+				+	+	+	+
12. Barnes	+		+	+	+					+	+	+
13. M. Ozeray	+	+								+	+	+
14. Polac	+	+		+	+					+	+	+
15. Tubiana	+			+	+					+	+	+
16. Himes	+	+		+	+					+	+	+
17. Maguy	+	+		+	+						+	+
18. Cordoba				+					+	+	+	+
19. Cynar	+				+						+	+
20. Via	+			+		+				+	+	+
21. Schliemann	+										+	+
22. Bonamour	+			+	+				+	+	+	+
23. Froa	+			+	+	+						
24. Mürier	+										+	+
25. Mousseron	+			+						+	+	+
26. Pressnitz	+			+						+	+	+
27. Eszragon			+	+							+	+
28. Clovisse	+										+	+
29. Scolopendre	+			+							+	+
30. — ine	+	+		+					+		+	+
31. Pholade	+			+	+	+		+			+	+
32. Bienheureux	+	+	+								+	+

Tabela pokazuje i bogatstvo — i relativnu nezavisnost lingvističkih strukturacija vezanih za formu izraza (9 linija tabela od 12). Ali analiza isto tako potvrđuje postojanje struktura označenog. Naime, označeno može biti delimično rememorisano ukazujući tako na svoju kompoziciju sačinjenu od relativno nezavisnih crta (jer su nezavisne i u memoriji). Reč koja izmiče kao *scolopendre* javlja se posredstvom svojstva »fougere«, reč *clovisse* posredstvom reči »coquillage«, itd. Veoma često obnovljena su sva lingvistička svojstva (crte) označe-

nog »školjka« + »koničnog oblika« + »buši stenu«; ili »kolač« + »bečki« + »nije štrudla«. Analiza otkriva i psiholingvističku realnost pojma semantičke paradigme, jer zahvaljujući reči *clovisse* (koja nam nedostaje), pojavljuju se reči *palourde, praire, tenille; Cordoba* priziva *Baranne,* itd. — i isto tako pojavu šireg semantičkog polja: *pradelet* (okcitanski naziv za pečurku koja nije šljivna pečurka) priziva *redoul* (okcitanski naziv za »koloveštica« mesto gde u krug rastu šljivne pečurke). U tom smislu kliničko istraživanje gubljenja memorije dokazuje nezaobilazno i potpuno nezavisno rezultate testova verbalne asocijacije, koji već tvrde da postoje psiholingvističke strukture (ili bolje: mnogobrojne i složene psiholinvističke strukture) leksike.

U tom smislu, takođe, anketa bi mogla da promeni naše ideje o lingvistici vlastitih imena, a koja je bar već pola veka pod velikim uticajem (bez sumnje, prevelikim) logike vlastitih imena koja je završavala shvatanjem da imena nemaju smisla ili značenja, itd. U stvari, ovde je 17 vlastitih imena, od 23, bilo rememorisano delimično posredstvom pertinentnih crta koje ih uklapaju u semantičke paradigme i obezbeđuju im *lingvističko* označeno analogno označenom zajedničkih imenica: *Vogt* = »vlastito ime ličnosti« + »lingvista« + »skandinavac« + »koji je napisao te i te radove«; *Polac* = »stvaralac na radiju« + »jedne emisije iz književnosti« + »pod naslovom: Post-Scriptum«, itd.

Rezultati analize privlače pažnju na učestanost situacionih elemenata u momentu fenomena rememorizacije tipa reč-na-vrh-jezika. Izuzev reči

Cordoba i *estragon*, 32 pomenuta slučaja sadrže bar jednu situacionu crtu, a veoma često i vrlo različite crte. Ukoliko ne budemo ništa više znali o strukturi leksike, bilo bi nelegitimno isključiti razmatranje situacionih crta koje mogu da se uklope u strukturu označenog, i to u ime jedne neizbežno preuranjene semantičke teorije. Preispitivanje činjenica (pojava) dokazuje da te pojave često nisu vezane za situaciju učenja reči (veoma je redak slučaj prisećanja da smo tu reč pročitali u toj knjizi, na levoj strani, gore, itd.). No teško je ispravno analizovati *lingvističku* funkciju situacije u svakom datom slučaju. Vraćanje reči u situaciji — posle njenog gubljenja *u situaciji* — ovde je retko (slučajevi 10, 25, 29, 31). Vraćanje reči izvan situacije, delimično ili potpuno zahvaljujući oživljavanju situacije ili situacija, najčešći je slučaj. Problem je dakle u tome da se razluči da li situacija nudi:

a) paradigmatske crte (primer: »Profesor« + »Univerziteta« + »u Grenoblu« + »fonetike«, itd.), koje su deo označenog;

b) slučajeve u kojima situacione crte imaju istu ulogu kao i kontekstualne ili sintagmatske crte: »Zajedno smo učestvovali na seminaru A.F.L.A.«-a, »Sećate se: došao je u Eks tog dana«, itd.;

c) situacione čisto konotativne crte, odnosno crte koje vrede samo za subjekt: »Dao mi je jednu knjigu Kajoa« + »Bilo je to *Pismo kamenja*«, itd.

Pre nego što odbacimo situacione crte kao komponente (bar u onim slučajevima čiju frekventnost tek treba odrediti), trebalo bi pažljivo razmotriti činjenicu da je leksika zapravo deo jezika gde je veza sa nelingvističkim svetom (svetom situacije) najmanje indirektna. Postojanje bitnih pertinentnih crta kod označenih objasniće (razjasniće) mišljenje Bojsansa da je kompletna struktura leksike nužno individualna i da je »podruštvljena« struktura leksike jednog jezika isključivo načinjena od polja koja su zajednička za date individue.

Istraživanje kakvo je ovde vođeno omogućilo bi i konkretnije razmišljanje o drugim problemima: da li memorijalna funkcija silabizacije (silabacije), koja u ostvarivanju komunikacije nema isključivo lingvističku funkciju, ima jednu značajnu funkciju u transmisiji i konzervaciji komunikacije? Udeo ili mesto pisanog u odnosu na usmeno? Valjanost opozicije između sintagmatske memorije dece i paradigmatske memorije odraslih? S druge strane, rememorizacija koja se temelji na kontekstualnim crtama omogućila bi razmatranje, već započeto kod Bolingera (art. cit., str. 127) i Houzholdera (op. cit., str. 21—22), teza Čomskog o kreativnosti i »rečenicama koje nikada nismo čuli«. Najzad, nema više sumnje da su radovi o rememorizaciji veoma korisni i veoma značajni radovi za raspravljanje o hipotezi, odveć u modi, prema kojoj mozak funkcioniše poput matematičara: takođe Bolinger (art. cit., str. 113) i Houzholder (op. cit., str. 17, 20, 21, 23) i ovde bude uznemirenost koju bi možda trebalo pojačati. Pre nego što, kaže ovaj

poslednji, »lingvisti mogu da izvuku neku prednost (iz te »mudro provučene metafore« o poređenju mozga i računara) psiholozi (i dodajmo, neurolozi i neuropsihijatri) bi morali da odgovore na hiljade pitanja koja su retko do sada bila postavljana« (op. cit., str. 23).[155]

155) Ovaj članak objavljen je u *Bulletin de Psychologie*, n° 304, XXVI, 5—9, 1972—1973, str. 442—447.

Peti deo

JEZIK I DRUŠTVO

U ovom delu ukazaćemo na jedan jedini pravac razmišljanja o ovoj temi (jezik i društvo), o kojoj postoji obimna bibliografija, pretežno filozofska, na razmišljanje lingviste koji je u lingvistici posle 1950. na nov način postavio pitanje odnosa između jezika i društva: reč je o Bendžaminu Liju Vorfu, čije je jedino delo na francuski prevedeno pod naslovom *Linguistique et anthropologie* (Denoël, 1969).[156]

[156]) Najvidljiviji nedostatak što se tiče odnosa između jezika i društva bio bi i dalje nedostatak teksta s naslovom: »Marksizam i lingvistika«. Problem je malo razmatran na odista aktuelan način, u svetlosti lingvistike posle 1950. Andre Žakob [André Jacob], koji je dao najobuhvatniju hrestomatiju na francuskom jeziku tekstova lingvista koje je izabrao jedan filozof, u *Points de vue sur le langage* (Klincksieck, 1969) i *Genèse de la pensée linguistique* (Armand Colin, 1973), ne pominje Marksa, Engelsa, Plehanova i Lafarga i Lenjina: on se ograničava da navede jednu jedinu Staljinovu, dobru, stranicu povodom čuvenog spora o Maru i maristima iz 1950.

Očevidno je da je marizam dugo škodio marksističkom razmišljanju o jeziku. Izvesno je takođe da to polje danas može da privuče marksističko razmišljanje. Međutim, danas se može reći više no što kaže tih nekoliko Žakobovih referenci (gde su navedene i po jedna stranica Marsela Koena i Anrija Lefevra). Tim povodom dozvoljavamo sebi da uputimo čitaoca na poglavlje »Marksizam i lingvistika« dela *La linguistique du XX*e *siècle* (Presses Universitaires de France, 1971).

XI

POVODOM DELA »LANGUAGE, THOUGHT AND REALITY« BENDŽAMINA LIJA VORFA

1. Vorf se na nebu lingvistike pojavio pre nekoliko godina. Bio je inspektor protivpožarnog osiguravajućeg društva; umro je u 44-toj godini (1941). Autor je dvanaestine zapaženih tekstova od kojih je polovina objavljena u *American Anthropologist* povodom zolteka, asteka i maja (1929—1938); dva teksta objavljena su u časopisu *Language* (1936—1938) i tri u časopisu M. I. T. (1940—1941). Američka publika upoznaje ga tek 1952, kada je u *Collected papaers in metalinguistics* ponovo objavljeno pet Vorfovih tekstova. Džon B. Kerol [Carroll] objavljuje 1956. dvadeset Vorfovih najznačajnijih tekstova[157] koje je izabrao između četrdeset objavljenih i petnaest neobjavljenih tekstova.

Američka lingvistika danas obično govori o »Vorfovoj hipotezi«. U čemu se sastoji ova hipoteza? Po Vorfu, naš nam jezik obezbeđuje oblik iskustva koje verujemo da imamo o svetu (str. 55).

---

157) *Language, thought and reality,* New York, Wiley & Sons; Londres, Chapman & Hall, 1956, X — 278. str. Svi Vorfovi citati u ovom članku dati su prema 3-em izdanju, 1958. Danas postoji francuski prevod tog dela, pod naslovom *Linguistique et anthropologie* (s jednim varljivim podnaslovom: *Les origines de la sémiologie),* trad. Cl. Carme, Denoël, coll. Gonthier, 1969.

Rezovi koje ostvarujemo u svetu na stvarima, u procesima, jesu jedan vid gramatike (str. 240). Njutnovi pojmovi prostora, vremena, materije, na primer, nisu intuicije (vezane za ljudsku prirodu). To su tekovine kulture i jezika (Njutna). Njutn ih je odatle preuzeo (str. 153). No, ne treba reći da su jezičke strukture različite zato što iskazuju spoznaju različitih pojava; bolje je reći »pojave su različite za govornike, jer ih njihovo jezičko oruđe različito iskazuje« (str. 235).

Veći broj lingvista s ove strane Atlantika prepoznao je, ne čudeći se mnogo, u ovim iskazima ideje Humbolta i neohumboltovaca, Kasirera ili Triera — ili ideje Serisa, koji kao da je još 1933. u delu *Logičko-gramatički paralelizam* okončao stari spor o takozvanoj logici jezika. Vorf za ta dela izgleda nije znao. »Ova doktrina je nova u zapadnoj nauci«, kaže on (str. 252) izlažući 1941. svoju tezu, u poslednjem spisu. Poludidakt, učenik Sapira, Vorf ponešto duguje svom učitelju; zato Kerol tu tezu i naziva *Sapir-Vorfova hipoteza* (str. 27). U svom glavnom tekstu Vorf je u obliku epigrafa ukazao na ovaj dug citirajući Sapirove iskaze, koji su u osnovi njegovog dela. »Realni svet je u velikoj meri nesvesno izgrađen na jezičkim navikama (. . .) Vidimo i čujemo, opažamo svet u ogromnoj meri onako kako to činimo baš zato što jezičke navike našeg društva stvaraju predispozicije za izvesne izbore interpretacije« (str. 134).

Svoju rasprostranjenost (koja se ne može porediti sa Humboltovom) »Vorfova hipoteza« duguje tumačenjima na primerima jezika američkih indijanaca čija su odstupanja od evropskih jezika

iznenađujuća. Vorfovoj tezi mnogo je koristilo to što je bila izložena na skoro novinarski način. Naime, Vorf je svoju tezu predstavio kao »novu teoriju relativiteta« (str. 214), kao »načelo lingvističkog relativiteta« (str. 221). I tema je imala koristi od ovog poređenja sa Ajnštajnom. Tim pre što je Vorf, pošto je bio inženjer po obrazovanju, nagomilavao poređenja iz fizike, hemije i matematike. I utoliko pre što se približio »opštoj semantici« koju je popularizovao Koržibski (Korzybski).

2. Valja na početku istaći da je i sam Dž. B. Kerol još 1956. priznao »da valjanost načela lingvističkog relativiteta još nije dokazana, ali nije ni pobijena (str. 27); i da do sada postoji »mali broj adekvatnih istraživanja Sapir-Vorfove hipoteze« (str. 29). Časopis za opštu semantiku ETC u martu 1958. (koji vezuje Vorfa za pokret Koržibskog i koji predlaže da se pre govori o »hipotezi Sapir, Koržibski i Vorf«) smatra da »(...) hipoteza nije još verifikovana, jer kulturna antropologija nije eksperimentalna nauka; ona predstavlja tek »nacrt niza eksperimentalnih tekstova koji se odnose na Vorfovu hipotezu«.[158]

Treba ukazati da je Vorfova hipoteza razmatrana i s one strane Atlantika. Leneberg napada metod; na osnovu razlika koje se uočavaju u strukturi njihovog jezika dokazuje se da različite zajednice imaju različite »vizije sveta«, ali u isto vreme razlike između jezičkih struktura i same zasnovane na prevodima objašnjavaju se razlikama između vizija sveta. Ako se ne prihvati činjenica

---

[158]) S. I. Hayakawa, Research Funds awarded, u ETC, vol. 15, n° 2 (mars 1958), str. 84.

da to što se prvi jutarnji obrok naziva na različitim jezicima *breakfast* ili *petit déjeuner, colazione* ili *Fruhstuck* odražava stvarnu razliku »vizija sveta«, metod se dovodi u pitanje. Sam Fojer (Feuer)[159] doista na manje ubedljiv način, kritikuje Vorfovu negaciju univerzalnih pojmova prostora i vremena, jer je tačna percepcija ovih elemenata objektivnog sveta neophodna ljudskom biću da bi preživelo. Dž. B. Kerol skup lingvista, antropologa, psihologa i filozofa — koje je Fojer okupio 1954. povodom Vorfovih ideja[160] — određuje kao skup koji je »prožimala negativna i pesimistička atmosfera« (str. 29). Ovu atmosferu u Francuskoj najbolje odražavaju Odrikur (Haudricourt) i Mišel Gotije (Gauthier) koji je uzimaju kao potvrdu sopstvenog suda.[161] Ovde ćemo pokušati da vrednujemo Vorfove ideje na osnovu analitičkog prikaza njegovog dela.

3. Glavna kritika koju želimo da uputimo Vorfovoj hipotezi glasi: i pored toga što je njegova osnovna teza — »forme mišljenja jedne ličnosti određene su neumitnim (jezičkim) strukturalnim za-

---

159) Vidi *Language, thought and reality*, str. 28, 276 (*sub* Brown et Lenneberg), str. 277 (*sub* Lenneberg) i str. 277 (*sub* Feuer).

160) »Language in culture (Proceedings of a conference on the interrelations of language and other aspects of culture)«, *Amer. Anthropologist* (1954), 56, n° 6 (part. 2), Memoir 79, X — 286. str.

161) A.-G. Haudricourt, »Lingvistika i sociologija«, u *Cahiers internationaux de sociologie*, n° 19 (1955), str. 114, 129; o Vorfu, str. 125. M. Gauthier, »Marksizam i metod u lingvistici« (I), u *Voies nouvelles*, n° 3 (1958), str. 16—19, o Vorfu, str. 17.

konima kojih ova ličnost nije svesna« (str. 252) — kod Vorfa postoje ne samo jedno već četiri različita objašnjenja[162] ove teze; on se između njih koleba ne pokazujući to, ne priznajući sebi i ne opredelivši se ni za jedno od njih.

Na više mesta kao prvo objašnjenje probija stav da su strukturalne razlike između dva jezika *čisto lingvističke razlike* (iz njih se dakle ništa ne može zaključiti u pogledu »vizija sveta« koje ovi jezici formiraju). Ovaj stav Vorf izvodi iz analiza roda u engleskom (str. 68—69) i (90—91): on naime zaključuje da jedna kategorija te vrste (za koju se u prvi mah veruje da odgovara razvrstavanju iskustva ili spoznaje) u stvari za realnu osnovu ima samo »lingvistički odnos« (str. 69); i »da je jedno takvo iskustvo (samo) jezičko« (str. 91). Iz činjenice da na engleskom jeziku imenom *Jane* zovem ženu, crvenu ribicu, kostur, auto, top i da upotrebljavam zamenicu *she* da bih se na to pozvao — ne može se izvesti ništa drugo do to što kaže sam Vorf: »zamenica se slaže samo sa imenom, ne i sa iskustvom« (str. 91). Trebalo je onda ići do kraja i reći da je opasno zaključivati — na osnovu ovakvih činjenica — o koncepciji sveta govorećeg subjekta. Sam Vorf navodi Navaho indijance koji imena razvrstavaju na »dugačka« i »okrugla«; ovo razvrstavanje obeleženo je isključivom upotrebom određenih glagola vezanih za svaku od klasa. Međutim, šta se može zaključiti o

162) Fearing (u *Languages in culture,* str. 47—81) predlaže plan razmatranja Vorfovih ideja sa kojim se ovde velikim delom slažemo.

Weltanschauungu Navaho indijanaca iz činjenice da reč *tuga* na jeziku Navaho Indijanaca pripada klasi »okruglih« (str. 91) ili iz činjenice »da će novi predmet za koji Navaho nemaju oznaku biti svrstan po analogiji u jednu ili drugu klasu; i to ne po analogiji kako je mi shvatamo, već po analogiji prema sadržajima dvaju klasa Navaho jezika« (str. 70). Vorfa bi, da se zaustavio na njima, ove činjenice zbunile, ali on prelazi preko njih ostajući na nivou deskripcije gde su njegove analize, kako kaže Mišel Gotije, »fascinirajuće«. Vorf izvodi pojam neprikrivenih kategorija *(overt)*, morfološki obeleženih, i pojam prikrivenih kategorija, *(covert)* morfološki neobeleženih, koje se mogu uočiti samo na osnovu semantičkih i sintaksičkih prinuda ili zabrana (Vorf ih naziva kriptotipovima). Upotreba prefiksa un uz glagole određena je na engleskom kriptotipom i ova upotreba opravdana je samo uz glagole koji izražavaju centripetalnu radnju: *uncover, unveil,* itd. (str. 71). Sa ovih formalnih analiza Vorf nelegitimno prelazi na izvođenje o koncepcijama sveta, ali uz sve vrste ograda: »*Mora da postoji,* piše on, tek nejasno naslućen odnos sličnosti između upotrebe glagola u svakoj od ovih grupa ... « (str. 104). Uostalom, posle analiza razlika između hopi i indoevropskih jezika, Vorf u vidu zaključka postavlja pitanje: »U suštini, da li se posle svega, struktura hopi jezika odista razlikuje od strukture indoevropskih jezika?« Onda kada kritikuje lingvističku organizaciju pojma vremena u indoevropskim jezicima (prebacujući im što su raščlanili originalni perceptivni fluks i što su postvarili vreme), on se još jednom

dotiče glavne primedbe koja se može uputiti rekonstrukciji koncepcije sveta na osnovu jezika: Vorf naime piše: »Po svemu sudeći, pošto je već izgrađen, ovaj opsežan sistem (kulturni koji se iz njega izvodi) nastavlja da funkcioniše *uz bilo koju drugu vrstu jezičke upotrebe* pojma vremena« (str. 153).[163] To bi značilo da ne postoji jednoznačni odnos između lingvističkih struktura i »vizija sveta«, što međutim sve Vorfove dedukcije implicitno tvrde. Naučni duh, kakav je bio Vorf, nije mogao a da ne primeti da bi njegova kritika pojma vremena u indoevropskim jezicima i njegova teza da je za nju vezana jedna pogrešna koncepcija sveta u suštini logično vodila zaključku da »evropska misao« nije u stanju da misli kontinuum. Ali, uprkos tom pretpostavljenom hendikepu svoje jezičke strukture ta je misao najbolje opisala i analizovala svet kontinuuma uključujući i »opštu« relativnost: indoevropska misao a ne hopi misao.

4. Ta prva ideja, dakle, da su razlike jezičkih struktura (različitih jezika) možda isključivo lingvističke razlike i da se na osnovu njih samo oprezno mogu izvoditi »koncepcije sveta« kod Vorfa je samo jedna vrsta kajanja: onaj vid njegovog dela gde se vrstan lingvista slabo opire metafizičaru.

Kod Vorfa nalazimo i drugi pokušaj, jedva nešto izraženiji od prvog, da se objasne razlike

[163]) On takođe izbegava u dva maha (str. 159. i 163) prigovor koji bi dolazio od činjenice da se svi jezici, jednim delom koji se ne može zanemariti, pozivaju na isto iskustvo o svetu, određeno kosmološkim, biološkim, fiziološkim, psihološkim i čak kulturnim *univerzalijama*.

lingvističkih struktura: reč je o objašnjenju na osnovu direktnih korelacija između kulture (materijalne i tehnološke pre svega) i jezika društva. Vorfu se čini da su mehanička otkrića, industrija, trgovina, potreba za merenjem i vagom, satovi i usavršavanje deljenja vremena,[164] potpomogli (uzrokovali) u postmedijevalnoj zapadnoj civilizaciji segmentaciju vremenskog fluksa. Na isti način, kaže on, otkrili bismo u istoriji hopija, da možemo da je čitamo, da su zajedno delovali različit tip jezika i niz različitih uticaja kulture i sredine. Mirno zemljoradničko društvo izolovano, usled geografskih uslova i nomadskih neprijatelja, na području retkih kiša; jalova agrikultura mogla je da proizvodi jedino zahvaljujući krajnjoj upornosti (otuda vrednost ustrajnosti i ponavljanja) i nužnoj saradnji (otuda isticanje psihologije grupnog rada i uopšte psihičkih činilaca); kiša i kukuruz predstavljaju temeljne vrednosti; da bi se osigurala borba na siromašnom tlu, i pod nesigurnom klimom potrebne su *pripreme* i nečuvena opreznost; izoštrena tom zavisnošću od prirode, svest prednost daje molitvi i religioznom ponašanju u odnosu na prirodne sile; molitva i religija usmerene su ka tom stalno očekivanom blagoslovu — ka kiši; svi ovi elementi bili su u stalnoj interakciji sa strukturama hopi jezika, formirajući ih i formirajući se pod njihovim uticajem, i postepeno su oblikovali hopijevsku viziju sveta (str. 157—158; vidi takođe šta na str. 151. kaže *o mentalnoj*

---

[164]) To je, u isto doba, jedna od omiljenih teza istoričara Žorža Lefevra (Georges Lefèvre).

pripremi i njenom značaju za jednu malu društvenu grupu izolovanu u neprijateljskom svetu). Ove formulacije bliske su formulacijama koje možemo naći kod Zomerfelda, u delu *Jezik i društvo*, koji analizuje korelacije između lingvističkih i društvenih formi kod Australijskih Aranta. Pored ovog jasnog stava, kod Vorfa postoji i kolebanje oko toga, jer u istom tekstu piše: »Bio bih poslednji koji bi tvrdio da postoji nešto tako određeno kao 'korelacija' između kulture i jezika a posebno između etnoloških tipova kao što su *lovački, poljoprivredni,* itd., i tipova jezika kao što su *flektivni, sintetički, izolujući.* Ideja o *korelaciji* između jezika i kulture, u opšte prihvaćenom značenju reči *korelacija,* jeste očito pogrešna ideja« (str. 139. i n. 2, v. takođe str. 154). Mada ova ispravka otkriva Vorfovu želju da izbegne stari arbitrarni i mehanicistički paralelizam između jezika i društva, primorani smo da konstatujemo da ovde njegovoj misli (Vorf je pionir čiji je put sav sačinjen od mnogobrojnih polazaka i vraćanja) nedostaje strogost i koherentnost: jer, konačno, Vorf odista uspostavlja korelacije (neposredne ili posredne) između kulture i prirodne sredine, s jedne, i jezika, s druge strane.

5. Zapravo ovim Vorfovim objašnjenjima nedostaje strogost, jer je ne uvažava. Prava Vorfova teza jeste da se različite strukture ljudskih jezika objašnjavaju različitim funkcionisanjem ljudskog mišljenja, koje formira i izražava različite »vizije sveta« u svakom posebnom slučaju. Vorf nagomilava u svom delu formulacije ove ideje sledeći metaforu, koja se neprestano ponavlja, o re-

zu — zavisno od jezika, različito izvedenom — u kontinuiranom filmu naše percepcije sveta: *to segment the world* (str. 55), *to segment the situation* (str. 152), *to break up the flux of existence* (str. 253), *to dissect nature (in many different ways, along lines laid down by our native languages...)* (str. 213, 214, 239).[165]

Ove analize imaju različite demonstrativne vrednosti, jer Vorf navodi argumente nejednake težine. Već smo uočili izvesnu opreznost koja se nazire ispod njegovog bezrezervnog korišćenja izvesnih analiza roda u engleskom i hopi jeziku ili nominalnih klasa u navaho jeziku. (Naime, korišćenje istog postupka navelo bi jednog hopi lingvistu vorfovske orijentacije na pomisao da indoevropski *Weltanschauung* ispoljava posebnu kripto-logiku, budući da u različite klase razvrstava — prema Odrikurovim rečima — viljušku i nož, krušku i kajsiju, na primer.)

Ostale analize su temeljitije, posebno one u kojima Vorf pokazuje kako svaki jezik *usmerava*, predisponira, predviđa, ograničava naš pogled na svet. Primeri načina na koji imenovanje jedne situacije određuje naše ponašanje, a koje navodi

---

[165]) Vidi takođe str. 221 (različite gramatike vode različitim opisima sličnih spoljašnjih pojava); str. 211 (kada govornik veruje da govori o zakonima logike, on samo preslikava zakone svoje gramatike); str. 212 (jezik ne izražava samo ideje, on ih oblikuje, stvara ih unapred, usmerava); on naše iskustvo o svetu (str. 55); određuje mogući Weltanschauung u jeziku (str. 58); posmatrač shvata događaje na različit način zavisno od jezika na kojem ih misli (str. 104); mišljenje nije problem jezičke aktivnosti, već problem različitih jezika (str. 239).

iz svog iskustva u osiguravajućem društvu (str. 135—137), začuđujući su.[166]

Međutim, najpoznatije i najznačajnije Vorfove analize jesu analize u kojima pokazuje kako svaki jezik (najčešće hopi) ne usmerava samo »viziju sveta« već je i *formira*. Analize verbalnog sistema hopija, analize triju vrsta glagolskih vremena (prošlo, sadašnje-buduće vreme i večni prezent), devet glagolskih vidova (inceptivni, projektivni, punktualni), devet načina jedne vrste konjunktiva (kondicional, korelativ, sekvencijal) omogućuju mu veoma tanana dokazivanja: videćemo, na primer, šta kaže o »punktualnim, segmentativnim vidovima u hopi jeziku« (str. 51—56).

Kritike se ovde mogu rezimirati jednom rečenicom: Vorfove analize vrede više od njegovih dedukcija, uopštavanja i zaključaka koje izvodi o hopi, navaho ili nitinat *Weltanschauungu*, itd. Na primer, upoređujući indoevropsku »viziju sveta« sa vizijom hopi jezika, »primorani smo, piše on, da kažemo: *if faisat des éclairs* ili *un éclair brilla* da bismo imenovali ono što nazivamo radnjom (sevati), stvorili smo jednog aktera *(il* ili *un éclair)*. Ali akter i radnja ovde su jedna i ista stvar: akter ne

[166]) »U blizini stovarišta *benzinskih kanti* ponašanje će težiti da bude sasvim određeno — veoma ćemo paziti. Međutim, pored stovarišta *praznih kanti za benzin* ponašanje će težiti da bude drukčije — nemarno, malo usmereno na zabranu pušenja ili bacanja opušaka na zemlju (iako su) *prazne* kante možda opasnije, jer sadrže eksplozivna isparavanja.« Vidi takođe druge primere: hemijski izolator (zapaljiv) koristi se bez straha, jer njegovo ime *(spun limestone)* sugeriše ideju nezapaljivog minerala, itd.

postoji odvojeno od stvari koja nešto radi niti od onog što je već urađeno. Hopijima je dovoljno da kažu: *rehpi*. Hopi (zaključuje Vorf) mogu da koriste glagole bez subjekta i to njihovom jeziku kao logičkom sistemu daje veliku prednost u poimanju nekih vidova kosmosa (str. 262—263). Međutim, i italijanski* na isti način kaže (ne koristeći ni leksički subjekt ni morfološku oznaku trećeg lica) *piove, nevica, grandina, albeggia, annotta, tuona, balena, fa freddo* (pada kiša, pada sneg, ledi se, sviće, smrkava se, grmi, seva, hladno je, itd.), a mi mu ne možemo pripisati »viziju sveta« logičniju od one u nemačkom, francuskom ili engleskom, koji ovim meteorološkim pojavama bez »subjekta« pretpostavljaju jedan leksikalizovan razgovetan *bezličan* subjekt.[167]

»Na nitinata jeziku, kaže takođe Vorf (i najverovatnije i na vrlo bliskim jezicima — na notka jeziku i na kvakjutl jeziku), sve važne reči imaju glagolske vidove kao što su trajni, trenutni, inceptivni, itd. I reč koja označava *trčati* i ona koja označava *kuću* imaju oznaku vida (str. 95—96). Jedna takva činjenica impresionira nas. Ipak, shod-

*) Isto važi i za srpskohrvatski — *Prim. prev.*

[167]) Vorf se takođe divi što chichewa (iz grupe Zoulou) »raspolažu dvama prošlim vremenima, jednim za prošle događaje koji još imaju uticaja ili jedan aktuelni rezultat, drugim za događaje koji to nemaju« (str. 265). Iz toga on izvodi moć izražavanja izvesnih metafizičkih ili teleoloških tananosti o monadama, reinkarnacijama. Ali ova situacija jeste i situacija jednog italijana koji zadržava strogo razliku u upotrebi *passato remoto* (»Napoleone mori a S. Elena«) i *passato prossimo* (»Napoleone ha creato il codice civile«) koji postoji i danas.

no izvrsnom izrazu samog Vorfa — »jedan egzotičan jezik predstavlja ogledalo koje je pruženo našem vlastitom jeziku« (str. 138) — i ta operacija imala je rezultata. Rasvetljavanje »glagolskih vidova« u ruskom ili grčkom, na primer, odvelo je lingvistiku istraživanju načina na koji jezici bez glagolskih vidova izražavaju trajne, intenzivne ili iterativne i inkohativne glagolske vidove za koje njihova morfologija nema vidnih oznaka.[168] Lingvista Andre Martine isto tako ukazuje da kategorija glagolskog vida, i onda kada teži da se veže za kategoriju procesa (dakle za glagol), čak i u jeziku kao što je francuski jezik u XX veku, može biti samo nominalna. Martine, kao potvrdu, navodi izvesne nizove koji se mogu posmatrati kao prave nominalne vidovske fleksije.[169] Izraz *semence, ble germe, ble en herbe, ble fleuri, ble grenant, ble grene, ble mûrissant, ble mûr, ble trop mûr* (svi su ovi izrazi u upotrebi) sačinjavali bi trajni progresivni nominal od *ble*. Naći analogne nizove mnogo je lakše no što se to misli: na primer, kod stoke (tele sisanče, telac, jednogodiš-

[168]) Vidi, među najskorijim analizama: Jan Sabrsula, »Pojam vida i francuski jezik, »u *Acta Universitatis carolinae (Philologica* 3, 1959; *Romanistica Pragensia* L), str. 59—78. V. takođe G. Mounin, »Terminološki problemi vida«, *Linguistica Antwerpiensia,* № 2, 1968, str. 317—328.

[169]) A. Martinet, »Razmišljanja o problemu verbonominalne opozicije«, u *Journal de Psychologie* (1950), str. 99—108. Bally je ranije već zabeležio da »nije neobično što izvesne nominalne kategorije uključuju i vidovske nijanse« *(Linguistique générale et linguistique française,* (str. 375, n. I), ali on se na tome ne zadržava niti ukazuje na struktuiranu prirodu koju mogu da pokažu (tipa: *raclement, raclage, raclure).*

nje tele, junac) ili kod divljači (lane, jelenče, prva, druga i treća glava, desetorogaš, veliki jelen, veliki stari jelen) kod ptica, u gajenju drveća, itd. — da ne nabrajamo sve slučajeve kod kojih je čoveku sa Zapada koristilo da u kulturnom smislu razlikuje biološke ili društvene faze ili vidove u evoluciji jednog bića (novorođenče, sisanče, beba, dečačić, itd., verenica, zaručnica, ili mlada, mladi par, udata žena, itd.). Martine takođe pokazuje da i u jednom jeziku kakav je francuski, koji je prividno daleko od svih takvih kategorija, temporalne nominalne oznake kao što su *budući zet, zet, bivši zet,* itd. *moj otac* i *moj pokojni otac* ili niz kao: *buduća mama, mlada mama, mama, stara mama, baka,* upotpunjavaju se gotovo na naše oči. Ove pojave, koje su za nas banalne jer ih naša gramatika ne opisuje gramatički, iako one postoje kao leksičke strukture u jeziku, viđene u ogledalu egzotičnog jezika postaju dostojne posmatranja kao i one na čije se analize oslanja Vorf. Ne želimo da iz ovih pojava izvedemo više no što one same govore, ali sigurni smo da, iako ne dokazuju više, one ne dokazuju ni manje. Naime, prigovor da upoređujemo činjenice koje su na nitinata jeziku gramatičke a na francuskom leksičke prirode ne drži se čak ni u ograničenom značenju poređenja; ali imajući u vidu način na koji Vorf koristi primere, ponovićemo još jednom da on, prelazeći sa jezika na odgovarajuću »viziju sveta«, ne vodi računa o jednom zapažanju ženevske lingvistike: izražajna sredstva jednog jezika ne definišu se samo na osnovu *zavisnosti* (primena njihovih formalnih pravila) već i na osnovu njihovih *izbora*

(različite mogućnosti da se izrazi jedna kategorija koja nema morfoloških obeležja).

Na isti način možemo razmatrati i ostale mnogobrojne Vorfove primere koji se tiču verbalnog sistema hopija. Njegove analize su uvek interesantne: međutim, nelingvistički zaključci koje izvodi često su sporni. Morfološka opozicija između ponktuala i segmentativa, čiji ga mehanizam očarava *(ha'ri:* što znači kopča, *hari'rita:* niz kopči), ne implikuje viziju sveta koja bi francuskom bila nedostižna niti viziju sveta za koju francuski ne bi imao lingvističko oruđe. Kažemo i dobro razumemo: staza *tourne* [zaokreće], staza *sinue* [vijuga] (ponavljanje jednog »ponktualnog« elementa postojanog u prostoru) i potočić *serpente* [krivuda] (ponavljanje jednog ponktualnog elementa uz kretanje). Isto važi za *taho:* to je *onde* [talas] a *taho'hota* su *des ondes* [talasi], bilo u prostoru, kao čvrsta površina, bilo u prostoru i vremenu, kao pokretna supstanca, voda, zmija, uže. »Vizija sveta« u francuskom nije slabije opremljena kad kažemo: *une onde parcourt le lac* [talas prelazi jezerom] i *le lac ondule* [jezero se talasa]; ili *ondulation de terrain* [talasanje terena] i *terrain ondulé* [talasasti teren], *mamelon* [brežuljak] i *terrain mamelonné* [brežuljkasti teren], *boucle de cheveux* [kovrdža kose] i *cheveux boucles* [kovrdžasta kosa], *ligne d'angle* [linija ugla] i *ligne anguleuse* [ugaona linija]. Francuski, jednostavno, kroz svoje izbore izražava isto ono što hopi izražava pomoću svojih zavisnosti.

Ako bi jedan hopi lingvista, ponovimo to, analizovao u ogledalu sopstvenog jezika realni verbal-

ni sistem francuskog, a ne onaj koji kodifikuju naši gramatičari, on bi došao do izvesnih formalnih nizova čije nam prisustvo izmiče i iz kojih bi možda neoprezno izveo začuđujuće »vizije sveta«. On bi uočio ponktualne (ili možda inceptivne glagolske vidove) *s'écrier* [viknuti], *s'enfuir* [pobeći], itd., nasuprot *crier* [vikati] i *fuir* [bežati], koji su trajniji. Otkrio bi, zacelo, tananosti koje mi ne opažamo u našim neposrednim budućim vremenima, na primer: »prekinuti inkoaktivni futur« — *je vais pour ecrire* pored inkoativnog prezenta — *je me mets à ecrire*. Produktivni nizovi poput *vaciller, tortiller, pointuller, sautiller, gambiller...* ili *voleter, becqueter, tacheter... toussoter, crachoter, sucoter, mangeoter, becoter, siffloter*, omogućili bi mu interesantna poređenja između hopi vizije sveta i francuske: obe vizije sveta kadre su da opišu, suprotstavljajući ih, »ponktualne« procese, s jedne strane (skočiti — faire un saut), i »ciklične«, s druge strane (sautiller, sauteler), razlikujući ih od gnomskog intemporela (sauter), što po svemu sudeći ukazuje na postojanje iterativno-ublažujućeg vida u francuskom jeziku. Bogatstvo nizova koji menjaju aktivnu formu onda kada je ona u logičkom smislu nužna začudilo bi ga: *cet outil a dû se perdre* umesto *outil a été perdu probablement*, to jest *neko* ga je (neko koga ne želimo da imenujemo) izgubio; *ça se sera cassé, ça se sera oublié*, itd. Šta bi rekao o viziji sveta koja se može izvesti iz odista živih popularnih nizova kao što su: *je me le mangerai à déjeuner* (meridionalizam) ili: *il ne veut pas pleuvoir aujourd'hui* (valonizam, umesto: malo je verovatno

da će danas padati kiša) ili: *il ne voudra pas me faire ça?*[170] Ne želeći više da nagomilavamo primere, reći ćemo još da bi ga izraz kao *aujourd'hui* (udvostručavanje iskazivanja prezenta) ili *au jour d'aujourd'hui* (utrostručavanje iskazivanja prezenta) podstakli — u odsustvu sličnih oblika za juče, prekjuče, sutra, prekosutra (hier, avant-hier, demain, apres-demain) na pomisao da francuski *Weltanschauung* pripisuje veću vrednost prezentu, nasuprot prošlom i budućem vremenu.

6. Ove primedbe mogu delovati naivno ili kao ne baš duboka polemika: međutim, ako se razmotri poslednja teza, koju treba uočiti u »Vorfovoj hipotezi«, videćemo da to nije tako. Ne samo što različite strukture različitih jezika odražavaju različita funkcionisanja mišljenja, već strukture izvesnih jezika, koji su, smatra se, primitivni, izražavaju u logičkom i naučnom smislu nadmoćniju »viziju sveta« od vizije sveta indoevropskih jezika.

Određeni Vorfovi iskazi kao da su pre svega plemenita reakcija protiv potcenjivanja »primitivnih« jezika. Naime, čak se i Sapir toliko zaboravlja da, govoreći o tim tobožnjim primitivnim jezicima, piše kako »oni nemaju te rafinirane nijanse koje su oznaka visoke kulture«[171]. Vorf reaguje protiv tog zastarelog načina gledanja, ističući činjenicu da su »mnogi američki ili afrički jezici bogati razlikovanjima uzročnika, radnji, učina-

[170]) Ako bi naš hopi lingvista proučavao italijanski, forme kao *va considerato, vien fatto* omogućile bi mu takođe da rekonstruiše jedan neobičan italijanski *Weltanschauung.*

[171]) *Le langage,* str. 28.

ka, energetskog ili dinamičkog svojstva, pravca iskustva, što je sve rezultat tananih izvođenja i puno velike logičke lepote« (str. 84).

Ali Vorf ubrzo prevazilazi tu fazu i ponovo tvrdi da ovi *pretknjiževni* ili primitivni jezici i zajednice »ne samo što nisu sublogični *(sub-racionalni)* već njihov duh funkcioniše na jednom mnogo višem i mnogo složenijem planu racionalnosti nego kod civilizovanih zajednica« (str. 81). »Sistem relacija (lingvističko-logičkih) u mnogim od tih jezika mnogo je precizniji i tananiji nego u našem jeziku« — smatra Vorf (str. 84—85). Prigovor »dualizmu« indoevropske misli Vorf je proširio na čitavu zapadnu nauku, koja je pogrešno svet procesa zamenila svetom predmeta (str. 240). Zato je »zapadna nauka, iako to nije želela, dostigla svoju granicu« (str. 246). Zbog defektnosti svog lingvističkog sistema evropska grupa je veoma sporo otkrivala tajne kosmosa, Ajnštajnov relativitet, na primer (str. 152). Činjenica da hopi u svom verbalnom sistemu imaju morfološku oznaku za segmentativne i ponktuelne vidove navodi Vorfa da kaže da »Hopi imaju jezik realno bolje opremljen za analize pojava vibracionog tipa (moderna fizika); naša najnovija naučna terminologija slabije je opremljena« (str. 55): *Weltanschauung* hopi jezika je nematematički i lingvistički izraz relativističke fizike koju su Ajnštajn i Plank, sa svoje strane, izrazili matematičkim pojmovima (str. 58).[172]

---

[172]) Vidi takođe, str. 265: »Od momenta kada bez ikakvih predrasuda započnemo jedno naučno istraživanje o jeziku, naćićemo, kod naroda i u kulturama prividno naj-

7. Mada je razmatranje Vorfovih ideja bilo usredsređeno pre svega na njihove slabe strane, na kraju ovog prikaza možemo zaključiti da je, premda neumeren, bio originalan i podsticajan lingvista. Odbaciti čitavog Vorfa zato što je pokatkad previše odvažan nije moguće. On je, možda među prvima, pružio opipljiva objašnjenja činjenice da ljudi najverovatnije ne vide svet, ne shvataju ga i ne zamišljaju ga *uvek* na isti način; naime, jezik čas olakšava a čas otežava tačno opažanje spoljašnjeg sveta.[173]) Dovoljno je da na jednom tako logičnom polju kakvo je matematika razmotrimo izvesne pojave, pa da ocenimo koliko je Vorf u pravu. Anri Lebeg, piše Buligan, definisao je površine koje se »*ne sadržavajući ni najmanji deo prave mogu preslikati na ravan bez lomljenja* i bez udvostručavanja. (...) No i pre 1895, a i mnogo posle toga, dela o teoriji površina, raspravljajući, kroz račun, o površinama koje se mogu preslikati na ravan, isticala su samo kupe, cilindre, površine koje se opisuju pomoću prave koja ostaje tangenta na kosu krivulju (...). Račun je, zaključuje Buligan, filtrirao rešenja i isključio beskrajno izgužvano tkanje«.[174]

---

zaostalijim, lepe, efikasne i učene izraze invencije, koje su nepoznate zapadnim indoevropskim jezicima i mentalitetima« (str. 257). I: »koliko možemo da sudimo prema lingvističkim sistemima, nesvesno (...) Papuanca može da matematizuje potpuno kao i nesvesno Ajnštajna.« Vidi analogne formulacije, str. 151, 248, 257, 266.

[173]) Autor ovog prikaza mnogo duguje Vorfovim analizama u studiji o teorijskim problemima prevođenja.

[174]) G. Bouligand i J. Desbats, *La mathématique et son unité*, Paris, Payot, 1947. Primer je uzbudljiv, jer po-

...u se može prigovoriti što, razvijajući Sapirove napomene do apsolutnog sistema, nije vodio računa o dvema malim rezervama svog učitelja. Ove rezerve sadrže drugi deo istine, koju učenik nije želeo da vidi: *velikim delom,* pisao je Sapir... *u velikoj meri.* Ako je tačno da je mana tradicionalne lingvistike dugo bila u tome što je egzotične jezike posmatrala u ogledalu evropskih jezika, što ih je merila prema indoevropskim i što ih je smestila u Prokustrov krevet indoevropskih kategorija, može se reći da je Vorf otišao u drugu krajnost; kod njega egzotični jezici gotovo postaju Prokustrov krevet čitave lingvistike.

Prigovorićemo mu, na jedan precizniji način, što nije čuo, ili što je zanemario, upozorenje koje mu je davala lingvistika njegovog vremena: na osnovu prisustva ili odsustva date gramatičke kategorije ne može se zaključivati o prisustvu ili odsustvu pretpostavljene odgovarajuće logičke kategorije. Vandri, na primer, ponavlja, u jednom veoma rasprostranjenom priručniku, čiji je tekst pisao dve ili tri decenije: ako su izvesni jezici izgubili infinitiv, to ne znači da su njihovi govornici izgubili sposobnost da apstraktno misle o glagolskoj radnji; to što Malajci pojam kauzalnosti ne izražavaju gramatičkom kategorijom ne zna-

kazuje da nije pravilno reći da račun filtrira rešenja, niti ... čini jezik: to je odnos koji jedan određen nivo ...ke nauke uspostavlja između površinskog ozna... i izvesnih označenih, odnos kojim upravlja za...ljnosti znaka, bez znanja njegovih korisnika. ... str. 68, drugi primer, primer reči i pojma ... veoma karakterističan.

či da ne znaju kauzalno[175] da misle. Videli smo da se Vorf često izlaže opasnosti[176] preteranih generalizacija, koje su posledica metodološkog začaranog kruga u koji se Vorf zatvorio: razlike u vizijama sveta objašnjavaju razlike jezičkih struktura, a na osnovu razlika samih jezičkih struktura uspostavljaju se razlike u vizijama sveta.

Mada smatramo (kao na primer ovde) da je Vorf u svojim analizama često bio u pravu, prigovaramo mu što je (tvrdeći da struktura jezika usmerava, u izvesnom smislu formira viziju sveta govornika) svoju tezu formulisao na *fiksistički* način. Jer ako sledimo Vorfa, uočićemo da jezik ne samo što usmerava i formira viziju sveta već je i *imobilizuje:* »Forme mišljenja jedne ličnosti određene su neumitnim strukturalnim zakonima kojih ona nije svesna« (str. 252) — ponavlja Vorf na mnogo načina.[177]

---

173) J. Vendryes, *Le langage,* str. 128. i 129.

176) Kažemo »izlaže se opasnosti«, jer je Vorf, bar jednom, odista formulisao problem koji izbegava: »trebalo bi, kaže on, da iskustvo analiziramo ili segmentiramo najpre na jedan način koji bi bio nezavisan od svakog jezika, bilo kakav da je, od svake lingvističke građe; na jedan način (dakle) koji bi bio isti za sve posmatrače« (str. 162). Ova rečenica najavljuje program čitave naučne verifikacije »Vorfove hipoteze«.

177) Ovde takođe, još jednom uzgred, Vorf je pomenuo aspekt stvari koji ne bi trebalo zanemariti da bi se izbegao apsolutni fiksizam njegove teze: on pominje, ne vraćajući se više na to, ideju da ako vizija sveta hopija oblikuje lingvističke strukture, one su takođe, za uzvrat, oblikovane kulturom Hopija (str. 157. i 158).

Kako je moguće da indoevropski jezici (Vorf je želeo da dokaže da su oni loši instrumenti prikazivanja prave prirode sveta) budu upravo jezici zajednica koje su otišle najdalje u tananoj spoznaji te prave prirode sveta — podrazumevajući i pojave koje su tobože teško mogli da uoče ili opišu, svet električnih frekvencija, hemijskih kombinacija, pojave nove fizike.

Vorf je bio dovoljno obrazovan naučnik i morao je znati za ovaj prigovor koji ga je dovodio u nepriliku. No, on je vešto uspeo da ga izbegne, kao gotovo sve primedbe sa kojima se suočio na svom teorijskom putu[178] (str. 266): na primer, nagoveštava da bi metafore koje opisuju vreme prostornim pojmovima — *dugo odlaganje, širok period,* itd. — mogle da budu polazište relativističkih shvatanja (?) — (str. 153) — kao što smo uostalom videli da Vorf smatra da indoevropska vizija vremena može da se prilagodi bilo kojoj

[178]) Poslednji primer: čitava Vorfova lingvistička teorija, koja je trebalo da bude naučna, završava se zaključkom da različite lingvističke strukture i različite »vizije sveta« dele ljudsku vrstu na grupe između kojih nije moguća prava komunikacija. Ovaj zaključak opirao se Vorfovim humanitarističkim težnjama. Dž. B. Kerol je to dobro naslutio, i tvrdi da je on bio daleko od želje da načelo lingvističkog relativiteta transformiše u dokaz o nemogućnosti komunikacija među kulturama (str. 27) i da »Vorfova hipoteza« ne treba da odvrati našu pažnju od značaja koji imaju jezičke univerzalije (str. 30). Sam Vorf pokušao je da nadiđe ovaj konflikt, ali ne naučnim, humanitarnim, ili metafizičkim digresijama: str. 35, 249 (prihvaćena hindu ideja da su priroda i jezik duboko srodni), str. 269 (pouka o bratstvu koju daje lingvistika).

vrsti lingvističkog postupka. Međutim, iako se njegov stav delimično objašnjava time što je proučavao *jezike koji nemaju istoriju* prigovaramo mu što nije mogao da odgovori na sledeće pitanje: ako »viziju sveta« govornika datog jezika zaodenete u ludačku košulju neumitnih, nesvesnih lingvističkih struktura, kako objašnjavate to što ti isti govornici ipak menjaju svoju »viziju sveta« kroz istoriju svoje lingvističke zajednice: opažaju greške koje ispravljaju, upotpunjavaju nedovoljnosti i praznine i čak otkrivaju nove vidove sveta koji su im navodno »nedostižni«? Još jednom Vorf, inženjer hemije, fizičar, matematičar, ovde postavlja lukavo pitanje Vorfu epistemologu i pre svega lingvisti. I lingvista odgovara rečenicom koja bi, mada je gotovo neprimetna, mogla da dovede u pitanje čitavu njegovu lingvističku metafiziku: »Naravno, nauka nije *uslovljena* gramatikom, ona je njom samo obojena« (str. 221). Tom malom, tako tačnom rečju *»obojena«* ocrtana je i u isti mah odbačena prava dijalektika, dijahronijska, odnosa jezika i kulture, jezika i »vizije sveta«.

To su dometi i ograničenja »Vorfove hipoteze«. Više smo raspravljali o ograničenjima nego o dometima zato što se u popularnoj varijanti Vorfovih ideja upravo njihova ograničenja slave kao najveći dometi. Kada prođe ovaj talas, kad se stvari razjasne, Vorfovo lingvističko nasleđe, pod uslovom da bude kritički prihvaćeno, dobiće svoju pravu vrednost.

Šesti deo

ESTETSKA UPOTREBA JEZIKA

Oduvek su ljudi jezik posmatrali kao instrument ili sredstvo međusobne komunikacije; paralelno s ovim sasvim intuitivnim, empirijskim, nedovoljno ili loše formulisanim, odnosno već vekovima neformulisanim opažanjem, razvile su se utopije komunikacije. Čovek je uvek sanjao o mogućnosti da komunicira bolje nego što komunicira preko jezika. Tako su teologije izmislile optimalne sisteme komunikacije neutelovljenih duša (lišenih organa fonacije i slušanja): reč je o vrstama apsolutnih telepatija — direktna komunikacija mišljenja, komunikacija svesti bez posredovanja. Dante i Petrarka na primer, koristili su taj tip imaginarne komunikacije da bi poetski nagovestili drugi, vrlo realan: komunikaciju ili sudelovanje koji se uspostavljaju brzinom svetlosti, bez reči, između dvaju bića koja se vole (telo je ovde nevidljivi posrednik: poruku prenosi pogled odista živahnih očiju i gest. Naučna fantastika nastavlja danas da pothranjuje ove utopije komunikacije smatrajući da su savršenije, jer su potpunije od jezika.

U tekstu koji sledi pokušaćemo da razmotrimo neke vrste ovih često neuočljivih komunikacija (zajedništvo, projekcija, učestvovanje, od kojih su neke već pominjane, prvi deo, pog. 1).

XII

JESAM LI ODISTA SASVIM SAM NA SVETU?

Usamljenost je jedna od glavnih tema današnje[179] književnosti. Kjerkegor, Rilke, Kafka upućuju svoje čitaoce u umetnost usamljenosti, izvodeći iz nje neograničene metafizičke posledice. U nedavno objavljenoj knjizi *Posrtanje,* Moris Blanšo se ogledao u pravoj apologetici usamljenosti u književnosti. Kod Majstora Ekarta i kod Prusta, kod Rasina i Malarmea, kod Pegija i Mišoa, kod Bodlera, pronašao je dokaz da je Kjerkegor bio u pravu: postoji ogromna solipsistička literatura i svaki čovek *je odista sâm.*

Proučavati istorijske razloge tog književnog solipsizma, a naročito razloge njegove nagle omiljenosti, pravi je poduhvat. Da li se francuskim odsustvom radoznalosti i krizom u prevođenju, ili samo kao slučaj može objasniti to što je Kjerkegor, koji je pisao ima tome sto godina, postao poznat tek danas, u vreme kriza i svetskih ratova, u vreme gotovo sveopšte pometenosti? Kjerkegorova glasovitost je *proizvod* našeg vremena. Međutim, potreban nam je obavešten marksista koji bi, nastavljajući Lenjina iz *Materijalizma i empiriokriticizma,* napisao esej o iracionalizmu i humanizmu kod mladih generacija intelektualaca u Francuskoj. Ali, tako nešto neće se naći ovde.

[179]) Ovaj tekst napisan je 1946.

Ne treba biti nestrpljiv i Kjerkegorovom postulatu o apsolutnoj usamljenosti suprotstaviti refleksni postulat o apsolutnoj komunikaciji. Postoji osećanje usamljenosti, osećanje naše nemoći da se određenih dana suočimo sa drugima, njihove daljine. Ne čekajući uveličavajuća stakla egzistencijalizma, to bolno stanje priznala je čak i klasična psihologija. I tako banalan pesnik kao Sili Pridom osetio je jednog dana i napisao: duše su nalik na plamen; zauvek su razdvojene nama nepoznatim oknom, osuđene su da se posmatraju, ali i da se nikada ne spoje, da se ne upoznaju odista. Drugorazredni pisac Estoni umeo je, zahvaljujući pouzdanosti klasičnog romanesknog instrumenta, da u *Samoćama* izrazi duboku, autentičnu teskobnost nekih sudbina. Kada agoniji Antoana Tiboa pripisuje tragično preispitivanje sopstvenog života, Rože Martin di Gar ne duguje ništa *novim psiholozima:* »Svako jezdi sam. Svako u svojoj hermetičkoj usamljenosti. Svako u svojoj koži. (Dok čitamo tu užasnu prozu, osećamo kako smo nalik na krticu, zatvoreni u telu bez prozora.)

Potesno dejstvo ove književne usamljenosti osećam i ja. Ali ona me ne zadovoljava. Ne pokušavam da poreknem to osećanje s kojim bih najviše voleo da ne moram da se borim, i zato se slažem sa Anri Mišoom: »Znate, bio sam *pokatkad* odista sasvim sam.« Ali isto tako ponavljam sa Malroom da *ne smem biti sam,* i iz iskustva znam da se više ne osećam sam. I ne smatram *a priori* da je jedno od tih dvaju osećanja lažnije ili istinitije od drugog. Kjerkegora ne odbacujem stoga što je u meni probudio nemir, već

stoga što verujem da sam pronikao u pravu, odnosno lažnu prirodu tog nemira. Ako su me Kjerkegor, ili Rilke, ili Blanšo, kroz svoje i moje iskustvo, suočili sa usamljenošću kao suštinskom neminovnošću, prihvatiću, mada nerado, taj nepobitan element čovekovog određenja. Pristajem da na svetu i među ljudima budem to što mi oni nude: slepo gluvonemo stvorenje, jer više od svega volim izvesnost. Siguran da sam shvatio sopstvenu sudbinu, nastojaću da stvorim novu azbuku, da pronađem druge verbalne znake koji bi važili za mene i ostale zarobljenike na svetu. Ne prihvatam usamljenost iracionalista *ne zato što me ona baca u očajanje,* već što, i pored svog iskustva usamljenosti, ne verujem u njihovu definiciju usamljenosti.

Kjerkegor bi me odista uznemirio da ne naslućujem da on nije ravnodušan prema problemu usamljenosti. Paster, na kraju svojih radova protiv spontanog množenja, spokojno piše: »Ako sam u toku svojih eksperimentalnih proučavanja uspeo da pokažem da materija može sama od sebe da se organizuje u ćeliju, u živo biće, objaviću to sa opravdanim ponosom jednog pronalazača«. Kjerkegor ne može da održi takav kraljevski govor. On je više *zainteresovan* za jedno nego za drugo rešenje: kod njega nije toliko reč o uočavanju samoće, koliko o potrebi za samoćom, o stvaranju samoće. Nemogućnost svake direktne komunikacije kod njega je postulat koji prethodi dokazima: njemu je potrebno da ljudsko biće bude nepristupačno. »Tu enigmu priželjkivao je on sam« — kaže Blanšo, koji takođe govori o »svojoj dubokoj

odbojnosti prema komunikaciji«. »Ne mogu da govorim«, kaže Kjerkegor. Tajna je neophodna, ona rađa usamljenost; usamljenost je neophodna, ona rađa zebnju; zebnja je nužna, ona je najpouzdaniji dokaz postojanja u Kjerkegorovim očima. »Svi oni koji znaju da ćute, kaže on, postaće božji sinovi, *jer se kroz ćutanje rađa svest o našem božanskom poreklu*«. Čitavo Kjerkegorovo nastojanje jeste u tome da otkrije jedan nedostižan metafizički postulat, neosvojivo središte prave teološke šagrinske kože; da bi dospeo do Boga, Kjerkegor traži put koji ne bi bio osujećen inteligencijom (i nalazi ga sve dok, poput Kamija, ne dođe na pomisao da analizira poreklo svoje zebnje). Zebnja je jedno od poslednjih utočišta religijskog osećanja koje je opkoljeno dokazivanjima; reč je o tome da se osećanje božanskog veže za oblike, gde, kako se do sada verovalo, razum ne može da ga prati; treba doći do takvog imena Boga da ono ostane nedostižno, treba govoriti o Bogu ne imenujući ga. Jer svako imenovanje je definicija, svaka definicija osvajanje. Poduhvat je utoliko teži što nije reč o savladavanju spoljnjeg neprijatelja bilo kojim polemičkim oruđem, već je potrebno ući u trag neumoljivom racionalizmu samog iracionalizma: Kjerkegoru je potrebno pre svega da uspava sopstvenu budnost. Otuda i potiče neumorna plodnost njegovog duha; on kao da se pod pretnjom smrti ne usuđuje *da razotkrije sopstvena lukavstva,* kao da mora u njih da poveruje i da veruje samom sebi.

Ovo opredeljenje za samoću, koju je Blanšo prihvatio i, zato što je učenik, u tome išao do kra-

ja, javlja se u *Lažnim koracima* u svoj svojoj očevidnosti i u svoj svojoj krhosti: Blanšo objedinjuje sve vrste konkretnih, neočekivanih, privremenih, prividnih ili delimičnih ili nužnih samoća da bi od njih napravio reke koje sve teku ka okeanu totalne, neuslovljene i suštinske usamljenosti. Da li su Ničeova usamljenost, Mojsijeva usamljenost ili Malarmeoov hermetizam svakome bliski? Blanšoov mehanizam je najvidljiviji kad je reč o Pegiju. Da li je usamljenost to što je Pegi neprestano »mislio sam, odlučivao sam«. On je sam disao, srce mu je lupalo i slalo krv samo u njegovo telo — da li je to usamljenost? Da li je to što Pegi nije svojim prijateljima uvek poveravao »duga sazrevanja« svoje misli kojih možda nije uvek bio svestan, usamljenost? Da li je usamljenost to što Pegi nije Klodel, što je on Pegi? Na kraju tog nastojanja da se sve naziva usamljenošću otkrivamo da, za takve duhove, *sâm sam* nema i ne može imati drugi smisao do: *ja sam ja, ja sam samo ja.*

Svaka koncepcija ljudske sudbine — jer u toj raspravi o usamljenosti reč je u stvari o tome — koja se temelji na osećanju, mora da ima u vidu činjenicu da osećanja imaju svoje *poreklo*. Ne poričem realnost i širinu osećanja usamljenosti, dovodim u pitanje samo metafizički postulat.

Navešću tri ili četiri pisca, koji su pisali nezavisno jedan od drugog, da bih zagovornike usamljenosti ozbiljno upozorio na prirodu i svojstva njihovog osećanja. »Opasnost, kaže Barnabit, je u tome što mi, verujući da analiziramo svoj karakter, stvaramo lik romana kome nismo dali čak

ni naše prave sklonosti. Dajemo mu kao ime zamenicu prvog lica i verujemo u njegovo postojanje tako čvrsto kao u naše sopstveno«.

Dijamel je podrobno opisao ovu operaciju. »Introspekcija se, kaže on, ne može porediti sa drugim naučnim metodima zato što na subjektivnom planu nije mogućno posmatrati činjenice a da ih ne izmenimo, da ih ne krivotvorimo i, što je još teže, da im ne pripišemo egzistenciju.«

Zaključak Andre Žida glasi: »Psihološka analiza je izgubila svaki značaj za mene, stoji u *Eduarovom dnevniku*, onda kada sam se uverio da čovek doživljava ono što veruje da doživljava.« To iskustvo potvrdio je Elijar u jednom bitnom i gotovo nenavođenom iskazu večnog nadrealizma: »Od izvesnog stepena imaginacija otkriva samo sebe.«

Slaba tačka retoričara usamljenosti jeste to što, sumnjajući u sve (kako su uporni i koliko su izvrsni u umovanju svi ti neprijatelji uma), oni nikada ne sumnjaju u svoju usamljenost, u razloge, značenje, valjanost svog osećanja usamljenosti. *To je njihov apsolut*. Oni žele da usamljenost bude čovekova suština: unapred isključuju mogućnost i nikada ne pomišljaju da ona može biti slučajnost, epizoda, neizvesnost, izbrisano mesto, umor, možda bolest ... (Mi ostali, umesto da kodifikujemo to osećanje usamljenosti, analiziramo ga, pitamo se da li ima više razloga da u sebi pothranjujemo osećanje usamljenosti ili komunikacionu sklonost — sklonost ka komunikaciji. S razlogom se pitamo zar nije isto toliko opravdano izvesti jednu kontra-metafiziku iz bilo kog drugog osećanja, pre svega iz radosti).

Izvesno, Kjerkegor doista oseća tu usamljenost koju definiše. I utoliko je više oseća što je bolje opisuje; neguje je i ona daje ploda. Njegova uverljivost je uverljivost najvećih stvaralaca, i otuda njegova moć. Poput svojih sledbenika, on je odista zauvek zatvoren u tu ćeliju koju opisuje i uveren je da je sve neizrecivo, da je sve nesaopštljivo. Ali svi su oni mnogo manje robovi usamljenosti a više svog shvatanja usamljenosti; u toj strašnoj ćeliji oni su zarobljenici samo reči. Više ne pokušavaju čak ni da izađu. Odbijaju da shvate da se *ključ možda nalazi unutra*.

Ako metafizike usamljenosti očistimo od njihovih preteranosti, one se mogu svesti na dva iskaza klasičnog solipsizma: čovek je sam, jer je svet nesaznatljiv, čovek je sam, jer se unutrašnji život ne može saopštiti.

Čitavo umeće zagovornika usamljenosti jeste u tome da nas zatvore *u određenu definiciju* spoznaje. Osećanja apsolutne usamljenosti vezana su za idealizme svesti, za koje su sama stanja svesti jedine neporecive i direktno očigledne realnosti. *Konsekventni* idealisti sumnjaju u egzistenciju materije, ali ne sumnjaju u egzistenciju ideje o materiji. Idealistička svest svoju ideju materije svakodnevno uklapa u beskrajni niz drugih ideja — ideja zemlje, ideja papira, telefona, ljudskog tela. Idealistička svest je isto tako zaokupljena, i to u intervalima za koje je ubeđena da su pravilni, idejom dana i idejom noći, kojima odgovaraju ideja snevanja i ideja budnosti. Neobično je što je ta ideja snevanja vezana za ideju prekida svesti. Naime, za jednu

strogo idealističku svest bivstvovanje o kojem ne mislimo između deset uveče i šest ujutru prestaje da postoji. Neobična je i ideja rađanja: nju prati ideja oca i ideja majke, i još mnogo toga: ideja placente, uterusa i dilatacije grlića, na primer. Idealistička svest vezuje sve ove ideje za ideju vremena. Ideja vremena vezana je, sa svoje strane, za sledeću ideju: skup ideja koji je idealistička svest iz slabosti nazvala spoljašnjim svetom postojao je i pre svesti ideja o sopstvenom postojanju. Najnovija formulacija ovih idealističkih pogleda jeste Sartrova formulacija: moderna misao je ostvarila, kaže on, značajan napredak svodeći postojeće na niz *pojava* kroz koje se ono ispoljava; u osnovi pojave nije neko postojeće koje bi se od nje razlikovalo, ona je sopstveno biće. Gde je, dakle, bio spoljašnji svet (Sartr ga naziva bićem fenomena) u vremenima kada nije bilo ljudske svesti (Sartr kaže: *prerefleksivni cogito)*, da bi mogao da se razloži u *pojave*. Najveći deo svog vremena idealistička svest provodi u zamišljanju materijalnog univerzuma koji ne postoji; međutim, idealistički univerzum koji idealistička svest smatra pravim samo je tkanje pojmova koje svest ne može konkretno da zamisli, pa ni idealistička svest. To je najdublja filozofska osnova osećanja ljudske usamljenosti.

Ali, čak i kada ne završavaju solipsizmom, zagovornike usamljenosti muči nemogućnost spoznaje *stvari po sebi*. Razmišljanja o neprozirnosti spoljašnjeg sveta navode nas da zamislimo fotografski aparat, jednu dobru *Lajku*, na primer, koja je svesna i uz to metafizičar, koja dobro poznaje

svojstva svog objektiva i svoje dijafragme, svojstva svoje osetljive pločice i svog dispozitiva za izoštravanje; ona vidi da dva klišea istog predmeta, načinjena u istom trenutku, jedan na ultrabrzom panhromatskom filmu a drugi na običnom ortohromatskom filmu, pri razvijanju daju sasvim različite otiske; Lajka uočava i druge nesaglasnosti, zavisno od prisustva ili odsustva žutog ekrana i sočiva i od promena dubine polja. Ona sa žalošću konstatuje da slika jabuke nije jabuka. *Lajka* bi mogla da zaključi da neslaganje proističe iz specijalnih svojstava emulzije, žutog ekrana ili sočiva, ali ona više voli da tvrdi da joj njen objektiv ne omogućava *da spozna* realnost, da realnost možda postoji samo u mračnoj komori. Iz činjenice da je na klišeu perspektiva izražena kroz odnose linija i senki jednostavne površine ona, i pored toga što joj njen dispozitiv za izoštravanje kaže suprotno, zaključuje da je dubina polja samo subjektivni zakon njenog objektiva, da je prostor izmišljotina konveksnih sočiva, da univerzum ima samo dve dimenzije, ili da se treća ne može spoznati.

Doista, svet se ne može spoznati ako pokušavamo da ga spoznamo samo kroz ljudske oblike inteligencije i senzibiliteta. Ako bismo posedovali organe koji se ponašaju kao barometri, termometri, manometri, voltmetri i spektroskopi, i ako bismo raspolagali membranom osetljivom na kisele reakcije, na infracrvene i ultra ljubičaste zrake, antene koje primaju sve talase — naša predstava o svetu bila bi složenija. Međutim, svet bi i dalje bio nespoznatljiv za jednog iracionalistu, odnosno za jednog kantovca. Čak i kada poznajemo situaciju

jednog kamena, njegov oblik i dimenzije, sva njegova optička, akustička, mehanička, termička i hemijska svojstva, a po Kantu i njegovo potomstvo, — mi ne poznajemo u stvari taj kamen *po sebi*. Šta to u suštini znači? Zapravo, to znači *da ja nisam taj kamen niti svest tog kamena koju bi on morao da ima;* mi ne opažamo postojanje kamena iznutra, odnosno nama je nepoznata istorija tog kamena, istorija svakog njegovog elektrona; ne možemo da predvidimo istoriju njegovog osipanja tokom vekova i ne posedujemo jasnu i neposrednu percepciju svakog kretanja koje deluje na kamenu, kao što su pritisak, težina, temperatura, određeno magnetsko stanje, to jest pojave hemijskog i mehaničkog raspadanja. Tako shvatiti spoznaju i reći da se svet ne može spoznati *znači žaliti što čovek nema svojstva koja svi idealizmi pripisuju bogu.* Zatvaraju nas u neostvarljivu definiciju spoznaje, zatim zaključuju da se svet ne može spoznati i *da sam odista na svetu sasvim sam.*

Ostaje nam da vidimo da li je čovek sam u odnosu na čoveka; da li je, kako kaže Rilke, »gotovo sve što nam se događa neizrecivo«; da li smo »u osnovi i suštinski neizrecivo sami«.

Možda su idealizmi, iracionalizmi i egzistencijalizmi pogrešili što su se zaustavili na tradicionalnom shvatanju ljudske komunikacije. Za klasičnu psihologiju, naime, jezik je jedinstven i savršen, uvek efikasan instrument komunikacije. Odista se divim Montenju, koji u svojim spisima navodi na *iskustvu* zasnovane reči svetog Avgustina: »Ljudi smo i vezani smo jedni sa drugima samo zahvaljujući jeziku, tako da dva čoveka različitih naci-

ja ne postoje jedan za drugog.« Divim se Montenju utoliko više što navodi i sledeću rečenicu, koja dokazuje njegovu inteligenciju i izvestan senzibilitet za komunikaciju: »Jer, kao što znam na osnovu iskustva, najbolja uteha prilikom gubitka naših prijatelja jeste ona koju nam donosi spoznaja da ništa nismo zaboravili da im kažemo i da smo s njima imali savršenu i potpunu komunikaciju.«

Valjalo je ipak uočiti uskost i opasnost tog klasičnog shvatanja. Zagovornici nekomunikativnosti morali su da budu strpljiviji i strasniji pa da se uvere jesu li svi putevi komunikacije odista ćorsokaci. Trebalo je zapitati se: šta ako moć komunikacije nije poput moći udisanja ili moći reprodukcije atribut večite, nepromenljive čovekove prirode? Ako je, naprotiv, ova moć, polazeći od skoro potpune usamljenosti antropoidne životinje, proizvod ljudske civilizacije, postepena tekovina, napor koji treba slediti? Pošto se hiljade godina živelo u ubeđenju da su ljudi uvek u stanju sve da saopšte, trebalo je sa tog *sve* preći na nešto ograničeno ali sigurno. Umesto da se na staru iluziju o komunikaciji reaguje očajanjem i osporavanjem komunikacije, trebalo je shvatiti da je ljudska komunikacija — pre svega *efektivna* komunikacija — nešto sasvim drugo od onog u šta se dugo verovalo, odnosno da je komunikacija, kao i mnoge druge stvari, koliko sadašnjost toliko i budućnost i sam čovekov razvoj.

Pre nego što su nazvane nepremostivim, valjalo je dobro premeriti prave teškoće komunikacije. Postoje čitave civilizacije koje više ne čuva-

ju, ne koriste niti su im više poznata najtananija sredstva komunikacije među ljudima. Ne treba se otuda čuditi što senzibiliteti ljudi sve manje međusobno komuniciraju. Postoje društva poput našeg gde je laž opšta reakcija otpora na društveni pritisak; a svaka laž rađa usamljenost. Međutim, zamišljam društvo u kojem bi laž bila nekorisna. Gradim tu privremenu republiku, jedno prijateljstvo, gde je laž nekorisna, gde se komunikacija ponovo uspostavlja.

Pre svega klonim se zatvaranja u pogrešnu definiciju komunikacije. Ako tvrdim da razumeti Remboa znači detaljno poznavati neprekidni lanac nejasnih i jasnih okolnosti koje su odredile svaku njegovu emociju, ideju, rečenicu i radnju, svestan sam da ga osuđujem da, po definiciji, ostane neproniknuta tajna. Međutim, tako definisati spoznaju Remboa, značilo bi da moram, da bih razumeo Remboa, da obnovim čitav Remboov život, sve njegove snove, sva njegova čitanja, sve što mu je prethodilo i što ga je odredilo: *trebalo bi (apsurdan zahtev!) da ja sam budem Rembo*. Znam da izmišljam nemoguću, neljudsku definiciju komunikacije i odbacujem je.

Ne posedujem više naivnu pretencioznost negdašnjih jezika koji su verovali da se sve može reći onda kada se to želi; i da sve što je dobro shvaćeno može da se jasno kaže. Znam da već postoje univerzumi koji se teško prevode; da bismo ih iskazali, potrebni su nam drugi jezici, jezici razvijenih formula, imaginarnih brojeva i Dirakovih jednačina. Znam, sledeći Valerija, da je *jezik praktični instrument;* ali isto tako znam da *poezija stvara*

učinak koji jezik nije kadar da stvori. Koristeći se jezikom, možemo da ustanovimo da se dosada rađa jednog dana iz jednoličnosti; međutim, samo jedan drugi jezik, jezik emocija, može da nam prenese: »Meso je tužno, avaj! A pročitao sam sve knjige.«

Kada Rene Šar piše: »Voleo sam te. Voleo sam tvoje lice izvora izrovano olujom i znamen tvoga bića što zatvara moj poljubac. Neki se oslanjaju na jednu potpuno okruglu maštu. Meni je dovoljno kretanje. Doneo sam ti jednu tako malu kotaricu očaja, ljubavi moja, da bi se mogla oplesti ivom« — znam da su, pre svake druge operacije, modulacija, boja i sled slika koji spontano prate tok reči u meni oblikovali Šarovo uzbuđenje. Iz malo poznatih svojstava reči rađa se tok koji u meni stvara suzdržani žar, nežnost, spokojnu hrabrost njegove odane i pronicljive ljubavi. Ne znam da li Šara razumem u onom smislu koji zahtevaju ekstremni istoričari književnosti ili književnog stvaralaštva, ali znam da komuniciram sa njim. Iracionalna moć reči dovodi u pitanje nemoć koju je Kjerkegor želeo da pripiše rečima u ime njihovih racionalnih svojstava. Dok čitam Kjerkegora, i pored njegovih tvrđenja da je vlastito iskustvo nekomunikativno, shvatam da komuniciram sa teskobom na smrt ranjene božje ovčice; ova ovčica neumorno izlučuje nestalne substance — tajnu, usamljenost, zebnju — da bi zacelila svoju ranu, težeći izlečenju koje donosi smrt.

Ne znam da li je tišina jezik u kojem neki raspoznaju mnoštvo stvari; isto tako ne znam da li ljudsko lice koje je po meni neprevodljivo, govo-

ri jezikom koji mu pripisuju nestrpljivi romansijeri. Uostalom, priznajem da postoje putevi koji su za mene zatvoreni. Međutim, postoje i drugi putevi komunikacije: prijateljstvo je jezik koji je teško prevesti; zahvaljujući ovom jeziku shvatamo za vreme bombardovanja da je smrt nešto indiferentno ili nemoguće, jer je sa vaše leve strane biće koje menja vaše emocije; muževno bratstvo je takođe jedna vrsta velikog, suštinskog i isto tako plodnog i potpunog prijateljstva; postojani elektricitet velikih bratskih skupova, mitinga, koncerata, velikih događaja koje samo posmatramo ili u njima i sudelujemo, ratna polja, gde, ako svako i ne komunicira u celini, ono bar shvata da je za drugog vezan jednim svojim delom koji zahteva da živi. Zatim slučajne komunikacije: poveravanje, ispovedanje. Izvesne osobe obdarene su perceptivnom sposobnošću da sve prime i da sve čuju. (Među ove osobe ne ubrajam sveštenike; Salaven je dobro osetio da oni misle na drugu stvar.) U Malroovim romanima razgovori uvek imaju izuzetnu težinu, izuzetnu razgolićenost, težinu objašnjenja do kraja, zato što Malro želi da nam prenese tu ključnu lekciju: *ljude treba naučiti da razgovaraju*. U ruskim romanima često postoje likovi kojima možemo sve da kažemo, ili koje mogu sve da kažu, i koje sve i govore umesto nas; kao da je to neka moć otvaranja duše svojstvenija Slovenima. (Međutim, u odnosu na život roman uvek pre stvara sliku da se ljudi lakše otvaraju, da komuniciraju dublje i potpunije, zauzimajući se jedni za druge, dok u životu oklevamo da se jedni za druge zauzmemo. Romani nas uče da komuniciramo, da pos-

tanemo slični, od nas mnogo slobodnijim bićima, slici čovekovoj koju je oslobodio sam čovek.)

Među oblike ljudske komunikacije treba svrstati i ljubav, koju isto tako izneveravaju ideje koje se grade o njoj. Sve reči koje je imenuju toliko se razmeću slikama spajanja, zajednice, fuzije, sjedinjenja, veze, — toliko navode na pomisao da je ljubav *automatski* komunikacija — da se lako razočaramo. Naročito kada je reč o usamljenosti kod putenog zagrljaja, čije je uživanje slavljeno oduvek netačnim metaforama. »Dok se odmaramo kraj žena, kaže Šarl Morgan [Charles Morgan] one ispituju naša lica i pitaju nas na šta mislimo u trenutku strasnog posedovanja i u trenutku spokojstva koje za njim sledi. Na našim licima, one su videle usamljenost . . .« U divnoj pesmi *Nepoznati prijatelji,* Sipervil je govorio »o telu koje do vrha kose postaje samo jedna svirepa ruka — koja pipa, čak i usred dana«; govorio je o »dva somnabulna brata, dva naga torza bez sećanja koja traže da se spoje u senci«; do trenutka, kaže on, kada se zgranuta bića nalaze na različitim obalama. Tada se duša osvešćuje u svom telu ni sama ne znajući kako. I oni se udaljuju izmireni, pitajući se za novosti.

Očigledno je da, zaveden jednom sumarnom slikom, duh dugo traži zajedništvo ljubavi tamo gde ono nije možda potpuno. Postoji u *Novoj Eloizi* jedna neobična stranica: pošto je, prema svim zakonima retorike, oživeo spajanje tela kao zajedništvo duša, Ruso nastavlja da govori, tonom koji više ne vara, u deset redova koji su prava pe-

sma, o *času koji prati spajanje tela*. Na drugom kraju naše literature, nadrealizam, koji je osetljiv na tačnu prirodu sreće, govori o istom iskustvu. Za ljubavne strasti koje Ruso izražava rečima neviđene čistote, Rene Šar bez prelaza vezuje ono što im sledi.[180] Sen Pre [Saint-Preux] je govorio: »Obožavao sam te i nisam ništa želeo. Kakvo spokojstvo vlada u mojim čulima. Kakva čista, postojana, univerzalna naslada. Draž spajanja tela pripada duši. Ona ne nestaje, ona će *uvek trajati*. Od svih časova u životu to je najdraži čas i jedini koji bih večno da produžim.« Ruso je napisao, objašnjavajući to *posle* ljubavi: »Sećaš li se vremena koje smo proveli govoreći tiho o našoj ljubavi?« To je tačno osećanje jednog Rene Šara: »Govorio mu je kako je nekada u progonjenim šumama prizivao životinje kojima je donosio sreću, o zakletvi na zatočenim gorama koja ga je odvela spoznaji svoje zastrašujuće sudbine, i kakvog krvnika je morao da pobedi da bi u svojim očima pribavio toleranciju bližnjeg.« Trenutak zajedničkih tajni: ljubav se preliva na ostrva gde je katkad *prirodno* moguće; neko nas je upoznao, nekog smo upoznali. (Čudesna pažnja želje, zahvaljujući kojoj su sve izmenjene reči prethodno bile premerene na sigurnoj vagi; zahvaljujući kojoj sve vrste antena osluškuju i prepoznaju i nastoje da izaberu jedno biće sa kojim će biti više nego sa svim

[180]) »... U sobi, koja je postala nestalna, davalac slobode pokriva svoju ljubav tim ogromnim naporom tela ravnim stvaranju fluida tokom dana...« (»L'épi de cristal«, u *Seuls demeurent*).

ostalim bićima. Za one koji se presamite uveče na kraju šume, ili stoje sasvim pravo na uglu ulica, dugo, ljudi kažu: oni razgovaraju. Neprelazni glagol. Apsolutni glagol. Delimični sinonim glagola voleti).

Carstvo komunikacije je ogromno. Kada jedan teleskop, uperen iz Berlina ka jednoj tački neba pronađenoj u Parizu, omogućava da se otkrije Neptun, kažem da Gal [Galle] i Le Verie [Le Verrier] komuniciraju pomoću bezimene telegrafije koja je dobro definisana u Marksovim tezama o Fojerbahu. Kada čitam Heraklita i kada se zaustavim začuđen što sebe pronalazim u jednoj rečenici staroj 25 vekova, ja sam siguran da mi one nešto saopštavaju. Opsednuti usamljenošću imali su ipak razloga da se ne zadovolje svim tim blagom koje prenosi racionalna spoznaja i proza; razlog da priželjkuju komunikaciju najdubljih emocija, stanja koja se najmanje mogu iskazati: oni su izoštrili naše osećanje komunikacije. Danas mnogo bolje nego nekada znamo da ljudi sjedinjeni nadom i delanjem dopiru, kao i ljudi sjedinjeni ljubavlju, do oblasti gde sami ne bi stigli; to je prvi rekao Malro. Staroj koncepciji komunikacije kao dua, danas se dodaje koncepcija komunikacije kao korala, korala tišine ili pažnje, prisustva, emocije, fizičkog učestvovanja.

Zamka usamljenosti leži u želji da usamljenost bude *suština,* temeljna datost postojane ljudske prirode. Sartr odlično kaže da *čovek mora sam da stvara svoju sopstvenu suštinu,* da mora sam da se *izgrađuje.* Ali on nikada nije išao do pretpostavke da čovek, izgrađujući se, uspeva da se oslobodi

svoje usamljenosti, svoje zebnje. To što ne idu do kraja predstavlja kamen spoticanja svih dijalektika: Hegel je iz istorije sveta i istorije ljudskog duha izveo zakon o neugasivoj budućnosti, zatim on zamišlja sistem koji univerzalnu spiralu zatvara 1830. godinom, Pruskom državom, čovekom s početka 19. veka; Hegelov um predstavlja neočekivani ćorsokak univerzalne dijalektike. Očajnici neizrecivog — bar u Francuskoj, u ovo vreme — ponavljaju Ponžove reči da je *čovek čovekova budućnost;* zatim čovekovu budućnost zaustavljaju na sopstvenoj definiciji usamljenosti, zebnje i beznađa.

Pored svega, pesnici i iskustvo živih ljudi odgovaraju na te fiksističke dogme komunicirajući pokatkad; oni neumorno probaju sve tananije oblike komunikacije senzibiliteta. U jezgru pravih *spajanja,* na rubu akcije, prijateljstva, ljubavi i hrabrosti, afektivna neprozirnost bića prerasta u providnost: nismo uvek sami, nema mesta očajanju. Rene Šar je bio u pravu, prednjačeći u pronicljivosti, »utočište u bližnjem biće možda, uz ogromne perspektive poezije, moguće jednog dana«.[181]

[181]) Ovaj tekst objavljen je u časopisu *Esprit,* aprilski broj 1947, str. 577—590.

XIII

JEZIK, STIL I POEZIJA

Sam artikulisani jezik, zatim često nezadovoljstvo koje stvara njegovo funkcionisanje, kao i postojanje drugih vrsta nelingvističke komunikacije, pominjanih u prethodnom tekstu, uzrokovali su, jednim delom, pojavu komunikacionih utopija koje smo pominjali u uvodu u šesto poglavlje.

Protivno verovanju mnogih, pesnika Valerija, na primer, ili umetnika koji, utrkujući se, ponavljaju njegove iskaze, lingvisti, mada to posebno ne ističu, jer to nije njihova oblast, ne poriču teškoće, pa čak i neuspehe u komunikaciji, pa i u lingvističkoj komunikaciji.[182] Andre Martine, kao i mnogi drugi, na samom početku svog razmišljanja o jeziku tvrdi da je »lično iskustvo nekomunikativno u svojoj jedinstvenosti« *(Elementi opšte lingvistike,* A. Colin, 1970, str. 14). To bi značilo da artikulisani jezik, bez obzira na odgovarajući prirodni jezik, nije opremljen tako da može da prenese potpuno celokupno najdublje iskustvo individue koja govori tim jezikom.

Lingvisti ne osporavaju (oni su prvi postali svesni da je semiologija komunikacije potrebna)

---

[182]) V. G. Mounin, *La communication poétique,* str. 24—28. i 41—42. V. takođe gore: »Défaillances de mémoire et structure du lexique«, str. 157.

ni mogućnost da se nekim drugim sredstvima ili sistemima nelingvističke komunikacije, naznačenim u prvom delu, prenese bar jedan vid tog jedinstvenog ličnog doživljaja.

Istraživanja u lingvistici, koja su obavljena ima već četvrt veka, pokazala su da estetska upotreba samog jezika (poetska, stilistička) jeste jedan od načina da se prenese nešto što se ne može preneti jezikom. Jezik, naime, kao instrument komunikacije, funkcioniše u biti (i evoluira) zadovoljavajući promenljive, stalno rastuće komunikacione potrebe. Jedna od tih potreba je i potreba da se izrazi sve ono što nismo mogli da izrazimo na adekvatan način. To je ono što često neprecizno nazivamo ekspresivnom, emotivnom, afektivnom funkcijom jezika. Dakle, napor da se pomoću samog jezika prenese nerecivo, nesaopštljivo, neopisivo postoji od trenutka našeg percipiranja jezika; jer jezik neprestano teži da prevlada svoje granice kroz vlastite realizacije u govoru ili samom sistemu. Formulišući problem na ovaj način, lingvisti potvrđuju već milenijum staru pesničku definiciju poezije. Poezija je neizrecivo, *ali rečeno.*

Koristeći se sve naučnijim metodama, semantička analiza nastoji da pokaže da je sadržaj bilo koje lingvističke jedinice sačinjen iz dva dela. Najpre označeno koje odgovara onom delu svakog proživljenog iskustva koji je društven, podruštvljen, koji se da podruštviti; to je onaj referentni zajednički minimum, na primer, u reči *mer* koju izgovaraju francuski govornici. To označeno zovemo još i denotacija date lingvističke jedinice, a ta denotacija omogućava komunikaciju u naju-

žem etimološkom smislu reči. Zato što u individualnom iskustvu dvaju govornika, koje može biti tako različito kao što je iskustvo koje o moru imaju jedan stari mornar i učenik izgubljen u podnožju Jure (uključujući i lingvističko iskustvo upotrebe te reči usvojeno na osnovu lingvističkog učenja ili na neki drugi način; preko slike, čitanjem, kroz filmove onda kada ne postoji iskustvo denotatuma ili referenta: fizičko opažanje mora, na primer), postoji jedan zajednički deo, moguća je komunikacija.

Lingvističko istraživanje, međutim, pokazuje da, pored podruštvljenog označenog lingvističke jedinice, postoji i beskrajno promenljiv deo njenog sadržaja koji nazivamo individualne rese: to je označavajuće datog znaka: doživljeno iskustvo koje jedan mornar ima o moru ne može se u *svojoj jedinstvenosti* preneti pomoću francuskog jezika nekom malom učeniku iz Jure.

Danas se opravdano smatra da je u biti estetske upotrebe jezika napor da se lingvistički socijalizuje doživljeno iskustvo koje je bilo neizrecivo ili nije bilo dovoljno pokriveno lingvističkim izrazom, odnosno čiji se uobičajeni jezički izraz istrošio. Kao što smo već rekli, u doživljaju svakog pojedinca postoje ogromne zone neizrecivog ili još nedovoljno iskazanog. Mnogo toga tek treba da se kaže o dejstvu koje stvaraju zora, sumrak, noć, more, planine, prostor, kiša, avion i hiljade drugih doživljenih stvari. Sa evolucijom jezika, izraz koji je tokom pola veka bio adekvatan doživljenoj stvari prestaje to da bude: gotovo sve i gotovo uvek treba iznova da se kaže.

Katkad sâm jezik — to jest neki anonimni govornik — obavlja taj posao. Običan svakodnevni govor pun je takvih pronalazaka. Onaj ko je izmislio izraz »une mer d'huile«, kao i svi oni koji su usvojili ovaj tako živ način govora, pojmili su i imenovali percepciju koju je teško izraziti. Isto važi i za one koji su nam preneli izraz »une montagne sourcilleuse« [namrštene planine], izraz koji potiče iz grčkog i koji heleniste dovodi u zabunu, jer žele da pronađu »razuman« odnos između planina i obrva. Drugi veliki rudnik su poslovice: »Ne pas se prendre pour une queue de cerise« — neobičan je način da se izrazi glupost prisutna u određenim namerama: isto važi i za jezik trivijalnosti kao »vouloir péter plus haut que son derrière« ili »tortiller du c... pour ch... droit« (jezik vulgarizama mogao bi da se navede gotovo u celini).

Mogli bismo da kudimo neostvareni napor tolikih pesnika da opišu kretanje talasa koje italijanski jezik opisuje jednom rečju: *i cavalloni,* »veliki talasi«, »konjica talasa«, galopi, siloviti kas stada koje juri ka prepreci — ekspresivnost koju Italijan više uopšte ne sluti u metafori za njega sasvim otrcanoj, ali koja je potpuno nova za stranca koji uči italijanski. Mogli bismo, isto tako, da sačinimo antologiju neobičnih poetskih naziva kojima je čovek obasuo ženski pol. (Malarmeova školjka samo je jedan ludički i precizni *remake* iz jedne od ovih porodica slika.)

Prirodno je što pisci, pesnici, umetnici stalno teže da prevaziđu granice izrecivog i saopštivog da bi ostvarili, kako bi rekao Žil Granže, »individualizaciju poruke«: odnosno svojstvo da se jezikom

koji je društven iskaže nešto od jedinstvenog i neverbalizovanog individualnog doživljenog. Primeri se mogu navesti iz svih oblasti. Kada Ponž u knjizi *Na strani sam stvari* opisuje račića kao jednu od onih sivkastih niti koje katkad remete nečiji pogled,[183] on do savršenstva ostvaruje dvostruko poimanje dveju percepcija koje se podjednako teško iskazuju jezikom; poređenje tako može da funkcioniše u obrnutom smislu i danas — umesto da govorimo o »mušicama« koje remete vid preosetljivih, možemo da kažemo da im je u oku račić. To važi i za isto tako izuzetne Ponžoove tekstove *Kiša* i *Belutak* (»donesen jednog dana na nekim od bezbrojnih taljiga vala, koje, čini se, odvajkada iskrcavaju samo za uši svoj isprazni tovar«). Ponžovi tekstovi kazuju mnogo više nego retorička, estetička, filozofska dokazivanja koja treba da ih objasne. Naveli smo ranije nekoliko Šarovih fragmenata, gde on govori o zadovoljstvu, radosti, fizičkom zajedništvu. Mogli bismo da govorimo isto tako i o fasciniranošću kolenima koja je do sada pominjana samo u Monterlanovoj pesmi *(Još jedan trenutak sreće)* i u naslovu jednog filma. Ili o pronicljivosti jednog Žana Bretona kada kaže: *»ô, košuljo, ranih defina«*, što se zatvara nad morskim kretanjem nagih grudi, platno prozračno poput vode (u: *Uvek kažem zbogom, a ostajem,* 1973).

Naravno, naša upotreba poezije i književnosti mnogo je složenija; ona je postala iskvarena zahvaljujući dugoj istorijskoj obradi (od Homera

[183]) *Parti pris des choses,* Gallimard.

ili Biblije, sve do poslednjeg objavljenog pesnika) kulturnoj pripremi i kulturnom učestvovanju. Ali suština estetskog zadovoljstva jeste u toj identifikaciji (delimičnoj ali suštinskoj) čitaočevog i autorovog doživljaja koja se ostvaruje kroz uspeo izraz tog teško iskazivog doživljaja. Čitavo čuveno objašnjenje teksta ima za cilj — ako ne i za predmet — da pokaže kako se čitanjem književnog teksta uspostavlja najpre komunikacija čitaoca sa samim sobom, ili pre sa jednim svojim neiskazanim delom, delom sopstvenih doživljenog ali neverbalizovanog iskustva, uključujući i iskustvo imaginarnog. Otuda iluzija da se »komunicira sa tekstom« (što nema bukvalno značenje) ili da se »komunicira sa autorom« (koji je odsutan).

S obzirom na ovaj način viđenja stvari, možemo da ukažemo na nedovoljnost metoda savremenih formalističkih pristupa književnom delu, i da istaknemo njihovu jednostranost. Svi ovi pristupi ne razlikuju neophodnu analizu formalnih »sredstava« estetske komunikacije od prioritetne analize funkcionalnih odnosa između ovih formalnih sredstava i ciljeva koje su ovim metodima nepoznati, koje oni poriču ili ih svode na savršenost samih sredstava koja postaju cilj za sebe. (»Umetnost je, kaže Šklovski, zbir stilističkih postupaka«; a Jakobson: »Ako nauka o književnosti [*литературность*] želi da postane nauka [prava], mora da prizna *приём* [postupak, strukturu, formu] za svog jedinog junaka«.) Postoji bojazan, odnosno možemo predvideti da će sa savremene formalističke predrasude pridružiti na groblju zaboravljenih dela Julijinoj *Girlandi* ili *Sabranim delima* vi-

teza Marena, koji su 1650. godine predstavljali vrhunsku književnost.

Međutim, problem je mnogo širi nego što se to može naslutiti u estetskoj upotrebi jezika. Jer ukoliko je hipoteza koju smo upravo izložili adekvatna, onda ona takođe objašnjava zašto se u jednu jedinu porodicu iskustava, uz estetsku upotrebu jezika, mogu okupiti muzika, slikarstvo, skulptura, arhitektura, igra, pozorište, film, svi spektakli: dakle sve ono što je čovek izumeo pokušavajući da proširi komunikaciju, sva sredstva kojima se koristio i kojima se još koristi da bi drugima preneo (ili sa drugima podelio) ono što se ne može preneti jezikom.

SADRŽAJ

UVOD 5

PRVI DEO: JEZIK I KOMUNIKACIJA . 5

I Jezik i komunikacija 17

II Komunikacija, lingvistika i teorija informacije 43

III O valjanoj upotrebi pojma komunikacije u pravnim naukama 67

IV Analiza jezika gestova kod Indijanaca . . 89

V Komunikacija kod životinja 103

DRUGI DEO: JEZIK LINGVISTA . . . 121

VI Novije definicije jezika 125

TREĆI DEO: JEZIK I MIŠLJENJE . . 147

VII Odnosi između jezika i mišljenja . . . 151

VIII Lingvistika i psihoanaliza 175

ČETVRTI DEO: ZNAČENJE U LINGVISTICI 179

IX Semantičko struktuiranje naziva vremenskih podela 183

X Strukture leksike i gubljenja memorije . 193

PETI DEO: JEZIK I DRUŠTVO 209

XI Povodom dela »Language, trought and reality« B. L. Vorfa 213

ŠESTI DEO: ESTETSKA UPOTREBA JEZIKA 237

XII Jesam li odista sasvim sam na svetu? . 241

XIII Jezik, stil i poezija 259

DESET GODINA I PEDESET KNJIGA BIBLIOTEKE *XX VEK*

Za proteklih deset godina, od marta 1971. do marta 1981, u biblioteci XX VEK, namenjenoj delima o kulturi i obrazovanju, objavljeno je 50 knjiga, u ukupnom tiražu od 170.000 primeraka. Od toga, 14 su dela domaćih pisaca; 29 stranih autora prvi put su ovde predstavljeni u prevodu na srpskohrvatski jezik. Među saradnicima biblioteke XX VEK bilo je 37 prevodilaca i 29 recenzenata, pisaca predgovora i redaktora.

1. Pol Langran: UVOD U PERMANENTNO OBRAZOVANJE
2. Čarls Snou: DVE KULTURE
3. Džordž Pikering: IZAZOV OBRAZOVANJA
4. Dobrica Ćosić: MOĆ I STREPNJE
5. MAKLUAN — ZA I PROTIV (Zbornik)
6. Nikola Milošević: IDEOLOGIJA, PSIHOLOGIJA I STVARALAŠTVO
7. Milan Bakovljev: TEORIJSKE OSNOVE PROGRAMIRANE NASTAVE
8. Ivan Ilič: DOLE ŠKOLE
9. Edmund Lič: KLOD LEVI-STROS
10. Miroslav Krleža: 99 VARIJACIJA
11. Žan Furastje: UNIVERZITET PRED STEČAJEM
12. Živojin Pavlović: O ODVRATNOM
13. Sergej Flere: OBRAZOVANJE ZA SVE?

14. Džon Lajons: LINGVISTIČKA REVOLUCIJA NOAMA ČOMSKOG
15. Bogdan Suhodolski: TRI PEDAGOGIJE
16. Vladeta Jerotić: PSIHOANALIZA I KULTURA
17. Edvard Sapir: OGLEDI IZ KULTURNE ANTROPOLOGIJE
18. Pjer Giro: SEMIOLOGIJA
19. Lav N. Landa: KIBERNETIKA I PEDAGOGIJA
20. Ranko Bugarski: LINGVISTIKA O ČOVEKU
21. Edvard T. Hol: NEMI JEZIK
22. Dušan Savićević: POVRATNO OBRAZOVANJE
23. NAUČNA FANTASTIKA (Zbornik)
24. Geza Rohajm: NASTANAK I FUNKCIJA KULTURE
25. Etore Djelpi: ŠKOLA BEZ KATEDRE
26. Vladeta Jerotić: BOLEST I STVARANJE
27. Luj Žan Kalve: ROLAN BART
28. Mose Jorgensen: ŠKOLA KOJU SU OSNOVALI UČENICI
29. Dimitrije Sergejev: ZA NOVI UNIVERZITET
30. Žan Mišel Palmije: VILHELM RAJH
31. Mišel Lobro: OBRAZOVANJE PRE SVEGA
32. Edgar Moren: DUH VREMENA
33. Mišel Panof: MALINOVSKI
34. Elvin Hač: ANTROPOLOŠKE TEORIJE
35. Milorad Radovanović: SOCIOLINGVISTIKA
36. Bazil Bernstajn: JEZIK I DRUŠTVENE KLASE
37. Klod Levi-Stros: TOTEMIZAM DANAS
38. Milan Vlajčić: JEDNOM I NIKAD VIŠE
39. Aleksandar S. Nil: SLOBODNA DECA SAMERHILA
40. Ludvig Gic: FENOMENOLOGIJA KIČA
41. Bendžamin Li Vorf: JEZIK, MISAO I STVARNOST
42. Rože Ikor: ŠKOLA I KULTURA
43. Džonatan Kaler: SOSIR — OSNIVAČ MODERNE LINGVISTIKE
44. Del Hajmz: ETNOGRAFIJA KOMUNIKACIJE
45. Nikola Milošević: FILOZOFIJA STRUKTURALIZMA
46. Moris Nado: ISTORIJA NADREALIZMA

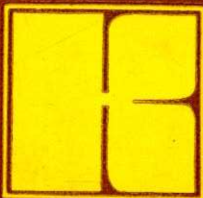
47. Dušan Bandić: TABU U TRADICIONALNOJ KULTURI SRBA
48. Džulijan Stjuard: TEORIJA KULTURNE PROMENE
49. Luj Žan Kalve: LINGVISTIKA I KOLONIJALIZAM
50. Žorž Munen: LINGVISTIKA I FILOZOFIJA

xx vek

obrazovanje

kultura

MILAN VLAJČIĆ
jednom i nikad više
ALEKSANDAR S. NIL
slobodna deca samerhila
VLADETA JEROTIĆ
psihoanaliza i kultura
IVAN ILIČ
dole škole
DŽONATAN KALER
sosir
DEL HAJMZ
etnografija komunikacije
NIKOLA MILOŠEVIĆ
filozofija strukturalizma
MORIS NADO
istorija nadrealizma
DUŠAN BANDIĆ
tabu u tradicionalnoj kulturi srba
DŽULIJAN STJUARD
teorija kulturne promene
LUJ ŽAN KALVE
lingvistika i kolonijalizam
ŽORŽ MUNEN
lingvistika i filozofija

bigz

beogradski izdavačko-grafički zavod